

406
Πολη

ΓΕΩΡΓΟΥΔΗ ΕΥΤΥΧΙΑ
ΤΡΟΥΠΗ ΠΕΤΡΟΥΛΑ

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΚΟΙΤΑΣ

Επιβλέπουσα : ΠΟΛΗ ΒΑΡΕΛΙΣΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1935

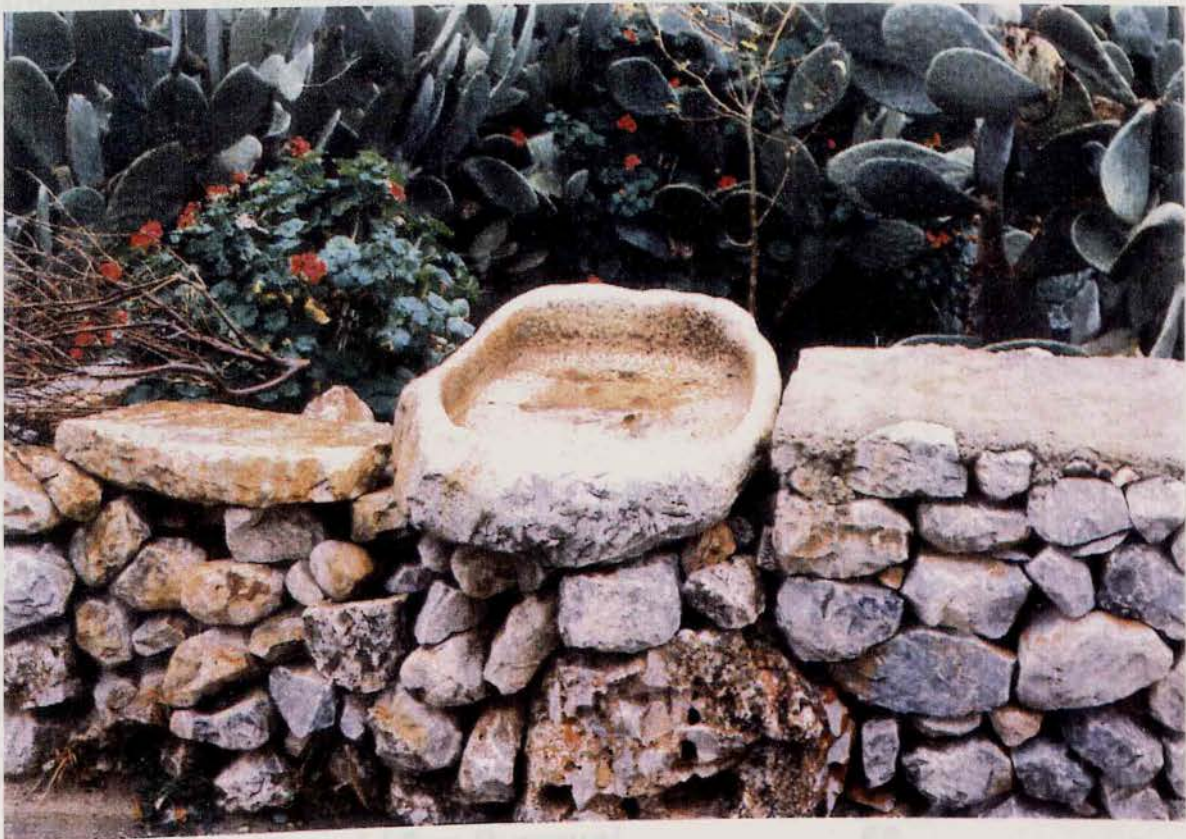
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

Πτυχιακή εργασία των Γεωργούδη Ευτυχία και Τρουπή Πετρούλα.

Υπό την εποπτεία
της Πόπης Θεοδωρακάκου - Βαρελίδου, Αρχιτέκτονος.

Η ΚΟΙΤΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1995

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Αιτιολόγηση	4
Γεωγραφικά:	6
Ο Βορράς	6
Ο Νότος	6
Ιστορικά:	9
Το κοινό των ελευθερολακώνων	9
Αρχαιότητα (-300μ.Χ)	10
Μέσοι χρόνοι (330-1453 μ.Χ)	11
Βυζαντινοί χρόνοι	11
Φραγκοκρατία	13
Τουρκοκρατία	14
Βενετοκρατία	18
Οι Μπέηδες (1776-1821)	18
Ιερός Αγώνας του 1821	19
Μετά την απελευθέρωση - νεοελληνικό κράτος	21
Μανιάτες της διασποράς	22
Δημογραφικά	24
Κοινωνική οργάνωση	28
Τα Σόγια της Κοίτας	30
Έθιμα - Λαογραφία	36
Γαμήλια έθιμα	36
Βεντέτα αλληλοσκοτωμός	39
Μοιρολόγια - πένθος	40
Πνευματική - κοινωνική ζωή	42
Φαγητά	44
Έπιπλα και σκεύη	51
Οπλα	51
Ρουχισμός-Ντύσιμο-Εμφάνιση	52
Οι Πετροφάοι	54
Συγκροτήματα-Μαχαλάδες-Οικισμοί	58
Χαρακτηριστικά σπιτιών	58
Η φουλιά	64

Κατασκευή	65
Υπάρχουσα κατάσταση του κελύφους του οικισμού	70
Κατάσταση λίθινων κατασκευών	70
Κατάσταση ξυλοκατασκευών	71
Επεμβάσεις	72
Υφιστάμενοι κίνδυνοι	73
Προστασία	74
Αποκατάσταση-συντήρηση-προτάσεις	74
Οι εκκλησίες της Μάνης	75
Οι εκκλησίες της Κοίτας	76
Προτάσεις	80
Κοινωνικοπολιτιστική ανάπτυξη	80
Έργα υποδομής στον παρασδοσιακό οικισμό	81
Κυκλοφοριακή υποδομή	83
Ανάπτυξη αγροτικού τομέα	85
Τουρισμός	87
Βιβλιογραφία	89

ΑΠΟΛΟΓΗΣΗ

*Όντα η θάλασσα ανέβη κι εκατάπτε τη στεριά
 εμείς εδώ εγλυτώσαμε
 Στις κορφές ανακυλώντας τις πέτρες τις
 εταιριάσαμε να τις εκάμομε σπίτι
 Γενιές και γενιές χτίζονται η μια πάνω στην άλλη*

*Τον ήλιο λατρέψαμε μόνο
 κι ο ναός του « εικασμένος σπηλαίω »
 τον απάνω με τον κάτω κόσμο
 ανταμώνει στο Ταίναρο.*

Απόσπασμα του ποιήματος «Μάνη 1975» του Κυριάκου Κάσση, από τη συλλογή «Ποιήματα Α», σελ 41, (1975).

και Δυρά και τους άλλους παραδοσιακούς οικισμούς της Μέσα Μάνης και των αρχαιοτήτων του Τονάρου προσφέρεται η δυνατότητα επισκεψιακής τουριστικής κινήσεως της Μάνης στο καλύτερο σημείο της χερσονήσου.

Η τουριστική κίνηση που επιτυγχάνει στα Δυρά μετά την αξιοποίησή των σπηλαίων και το ενδιαφέρον των επισκεπτών για τους οικισμούς της Μάνης μετά την ίδρυση του Εθνικού Δρυμού προτείνεται να ενταχιστεί στο τουριστικό πρόγραμμα της Μάνης.

ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗ

Η ραγδαία τεχνολογική, οικονομική και δημογραφική εξέλιξη μετά τη βιομηχανική επανάσταση και ιδιαίτερα μετά το 1900 δημιούργησε και δημιουργεί συνεχώς εντονότερες ανάγκες επεκτάσεων και νέων πυκνώσεων του πολεοδομικού ιστού (οικιστικές, βιομηχανικές, τουριστικές περιοχές) πολλές φορές μάλιστα σε θέσεις, όπου η παρουσία της ιστορίας και των μνημείων είναι έντονη. Συγχρόνως κάνει, τεχνικώς και λειτουργικώς ξεπερασμένα, πλήθος από τεχνικά επιτεύγματα του μακρινού αλλά και του κοντινού παρελθόντος (εργοστάσια, μηχανές κτλ).

Παράλληλα όμως και η επίσης ραγδαία εξέλιξη των γνώσεων και της σκέψευς έκανε να εξελιχθεί και να πλουτισθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό, η αντίληψη περί μνημείων.

Συνειδητοποιήθηκε η πολυσήμαντη αξία των κινητών και ακινήτων τεχνικών και ευρύτερα πνευματικών δημιουργημάτων του ανθρώπου, καθώς και των περιοχών με ιστορικό-επιστημονικό ενδιαφέρον ή φυσικές αρετές.

Η αξία αυτή είναι μεν ιστορική ή εν γένει επιστημονική, αλλά αισθητική, συναισθηματική ή διδακτική και επομένως βιωτική.

Η συνολική ακριβώς σημασία της ευρύτερης αυτής πνευματικής κληρονομιάς επιβάλλει να καταβάλλονται προσπάθειες προστασίας και διατηρήσεως της, καθώς και κατανοήσεως της αξίας της με την βιωτική της ποιότητα από το κοινωνικό σύνολο (παιδεία, ενημέρωση, μορφωτικές δραστηριότητες κ.τ.λ.).

Η σπουδαιότητα και η σημασία του παραδοσιακού πλούτου της Μάνης και ειδικότερα της Μέσα Μάνης όπου βρίσκεται η Κοίτα, φαίνεται και από τα εξής:

Η Μέσα Μάνη που καταλαμβάνει το 1,5% (3/4 από 2239 χιλ.στρεμ.) και έχει το 4,5% (108 από 2417 οικ.) των οικισμών της Πελοποννήσου, αντιπροσωπεύει το 13% (108 από 477 οικ.) των παραδοσιακών οικισμών της Πελοποννήσου και το 73% (60 από 82 οικ.) των κηρυγμένων διατηρητέων οικισμών όλης της Πελοποννήσου.

Σημειώνεται ότι η Χωροταξική Αναπτυξιακή Μελέτη (Υπ. Εσωτ. 1975) για την Ν.Πελ/σο κρίνει ότι από τους 108 οικισμούς της Μέσα Μάνης μόνον 40 οικισμοί (37% είναι βιώσιμοι, ενώ οι υπόλοιποι 68 (63%) είναι μη βιώσιμοι. Το γεγονός αυτό δίνει το πλαίσιο των κατευθύνσεων και των συνθηκών που τίθενται για τον προγραμματισμό των προσπαθειών επεμβάσεως.

Η Κοίτα είναι από τα σημεία που συγκεντρώνουν τις περισσότερες προϋποθέσεις για τον σκοπό αυτό και που κυρίως απαιτεί ειδική φροντίδα προστασίας.

Η έντονη μείωση του πληθυσμού και η έλλειψη άλλων δυνατοτήτων αναπτύξεως της οικονομίας του τον καθιστά μη βιώσιμο και οδηγεί στην ανάγκη επεμβάσεως μέσω του τουρισμού, σαν μόνη διέξοδο για τόνωση και αναβίωση της περιοχής.

Υπάρχουν δυνατότητες τουριστικής αναπτύξεως, δεδομένου ότι η περιοχή διαθέτει αξιόλογα φυσικά και πολιτιστικά ενδιαφέροντα. Σε συνδυασμό με τα σπήλαια

του Δυρού και τους άλλους παραδοσιακούς οικισμούς της Μέσα Μάνης και των αρχαιοτήτων του Ταινάρου προσφέρεται η δυνατότητα επεκτάσεως του τουριστικού κυκλώματος της Μάνης στο νοτιότερο σημείο της χερσονήσου.

Η τουριστική κίνηση που επετεύχθη στο Δυρό μετά την αξιοποίησή των σπηλαίων και το ενδιαφέρον των επισκεπτών για τους οικισμούς της Μάνης μετά την διάνοιξη του βασικού δικτύου προσπελάσεως, εκφράζουν τις τάσεις αναπτύξεως της περιοχής ολόκληρης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω υπάρχουν ικανοποιητικές προοπτικές τουριστικής αναπτύξεως της περιοχής, με την προϋπόθεση ότι θα καλυφθούν οι ανάγκες τεχνικής και τουριστικής υποδομής.

Μπορεί να επιχειρηθεί υποδειγματική διατήρηση του παραδοσιακού οικισμού της Κοίτας και παράλληλα την δημιουργία προϋποθέσεων διαμονής, εστίασεως και εξυπηρετήσεως των επισκεπτών, ικανοποιητικών συνθηκών διαβίωσης των υπαρχόντων κατοίκων και προσελκύσεως νέων, από την ευρύτερη περιοχή, με τη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχολήσεως.

Τα πιο σημαντικά προβλήματα του οικισμού και της άμεσης περιοχής του είναι:

- Η σημαντική μείωση του πληθυσμού με τάσεις εγκαταλείψεως του οικισμού.
- Η χαμηλή ποιότητα των συνθηκών ζωής που φθάνει μέχρι την έλλειψη και των στοιχειωδών ακόμη κοινωνικών υπηρεσιών.
- Η ανεπάρκεια μέχρι της απουσίας των βασικών δικτύων υποδομής (οδοποιία, ύδρευση, αποχέτευση, ηλεκτροδότηση).
- Η έλλειψη ευκαιριών απασχολήσεως του πληθυσμού.
- Η φθορά λόγω εγκαταλείψεως του παραδοσιακού οικισμού.
- Η υποβάθμιση ρύπανση του παραδοσιακού οικισμού και του φυσικού περιβάλλοντός του.

B. Ο ΝΟΤΟΣ

Νότια από το μεγάλο όγκο του Ανω Ταΰγету, εκτείνεται σε μήκος 30χλμ. ασβεστολιθική κρυσταλλική βουνοσειρά του Κάτω Ταΰγету, με ύψη που μειώνονται βαθμιαία από Β προς Ν. Στις γειτονικές προς τη βόρεια Μάνη περιοχές απαντούν τα σχετικά ευφορότερα μέρη, ενώ νοτιότερα στην Κακαβουλία, ο τόπος γίνεται τραχύτερος κι αιχμηρός, η γη σκληρή, πετρώδης και ξερή, το νερό σπανίζει. Εδώ κορυφώνεται η άγρια και βαθιά μεγαλοπρέπεια του σκληρού, λιτού, στιγνού τόπου. Η κορυφογραμμή της οροσειράς διαιρεί την περιοχή στη νότια "προσηλιακή" και στη νότια "αποσκιερή" πλευρά.

Τμήμα I: Η νότια "προσηλιακή" με 25 ως 40 οικισμούς κατά το 19ο και 20ο αιώνα έχει πλαγιές που πέφτουν στο Λακωνικό κόλπο απότομα, ενώ στο μεσημβρινότερο τμήμα εκτείνεται το μικρό οροπέδιο της Λάγειας με υψόμετρο πάνω από 300μ. Βασικές εκτάσεις είναι η Κολοκυθιά και η Λάγεια.

Τμήμα II: Η νότια "αποσκιερή" ή Μέσα Μάνη με έκταση 190 τ.χλμ. και με 65 ως 410 οικισμούς στους δύο τελευταίους αιώνες, υποδιαιρείται σε ενότητες, που από το 1840 ως το 1912 συγκροτούσε τούς τέως Δήμους Οιτύλου και Μέσσης. Εδώ, κατά μήκος της βουνοσειράς διαμορφώνεται ένα βραχώδες παραθαλάσσιο υψίπεδο, μέσου πλάτους 2-3χλμ. που καταλήγει απότομα στη θάλασσα με διαβρωμένες σπηλαιοβριθείς ακτές. Κοντά στο τέλος της χερσονήσου προβάλλει το Κάβο-Γκρόσσο ή άκρα Θυρίδες. Νοτιότερα η χερσόνησος στενεύει, χαμηλώνει και βυθίζεται στη Μεσόγειο. (1)

Ο ιστορικός οικισμός της Κοίτας κατέχει κεντρική θέση στην "Εμπρός", την σημαντικότερη περιοχή της Μέσα Μάνης. Η περιοχή αυτή μέρος του παραθαλάσσιου υψιπέδου της Δυτικής Μάνης περιορίζεται μεταξύ του κόλπου του Μεζάπου προς Βορράν, του κόλπου του Γερολιμένα προς Νότον, της ορεινής ακτής του Κάβο Γκρόσσο προς Δυσμάς και προς Ανατολάς των τριών βουνών Αγίας Πελαγίας, Εμπρός και Ξώβουνου, τα οποία αποτελούν μέρος του Σαγγιά.

Στην έξοδο του βαθιού φαραγγιού μεταξύ Αγ.Πελαγίας και Εμπρός, οι φερτές ύλες του χειμάρρου ή έχουν σχηματίσει ένα κώνο αποθέσεως, λιθωμένο μόν, αλλά σχετικά περιεκτικό σε καλλιεργήσιμο χώμα. Διακρίνονται σε αρκετές θέσεις του κώνου, και περίπου κατά γενέτιρες, τα ίχνη της συνεχώς εκτρεπομένης κοίτης του χειμάρρου.

Η κοίτη αυτή, που διαμορφώνει φυσική οδό μεταξύ του υψιπέδου και των βουνών, προσείλκυσε πολύ νωρίς οικιστές σε μερικά σημεία της και κυρίως στην Κοίτα στην οποία έδωσε και το όνομα (Δωρ.κοίτα=κοίτη). Η θέση του οικισμού πλεονεκτούσε στην περιοχή διότι ήταν προστατευμένη κατά τα νώτα, βρισκόταν σε αρκετή απόσταση από την ακτή και πάνω στον οδικό άξονα προς τα βουνά, απείχε δε μόλις 400μ. από την διασταύρωση του με τον κεντρικό οδικό άξονα της Μάνης. Επί πλέον είχε την δυνατότητα εκμεταλλεύσεως και ελέγχου του λάκκου ο οποίος εξελισσόταν σε κυκλοφοριακό κόμβο.

Κατά τους τελευταίους δύο αιώνες ο οικισμός φαίνεται ότι απέκτησε την σημερινή του έκταση δηλαδή μήκος 450μ. καί πλάτος 300μ. περίπου. Η κάλυψη η οποία αυξανόταν με αργό ρυθμό πριν από την επανάσταση σημείωνε έντονη αύξηση κυρίως μετά το 1870 καί έγινε πάρα πολύ μεγάλη κατά το διάστημα του μεσοπολέμου. Η κατά το ύψος εικόνα του οικισμού δεν ήταν δυνατό να έχει την εξέλιξη καλύψεως, διότι εξασθένησαν ή εξαφανίστηκαν πολλοί λόγιοι, που οδηγούσαν άλλοτε στην ανοικοδόμηση των πύργων και την ύψωση των σπιτιών και πυργόσπιτων. Αντίθετα μπορούμε να πούμε ότι μετά τον 19ο αιώνα το έντονο στοιχείο των πύργων φθίνει με την κατάρρευση ή κατεδάφισή τους, των δε

πυργόσπιτων, με την εγκαταλειψή τους σαν είδος κατοικίας. Συγχρόνως τα νέα κτίρια κτίζονται με μεγαλύτερη επιφάνεια, μικρότερο ύψος και μεγαλύτερα ανοίγματα.

Παρ'όλα αυτά ο κατακορυφισμός παραμένει και σήμερα το βασικότερο εξωτερικό μορφικό χαρακτηριστικό του οικισμού, με τους 8 πύργους που σώζονται στην Κάτω και 3 στην Πάνω Χώρα (ήταν αντιστοιχώς 14 και 7) και με τα 28 πυργόσπιτα 6 στην Κοίτα και 22 στην Πάνω Χώρα. Οι ακροτηριασμένοι πύργοι φτάνουν το ύψος των 17,50μ. ενώ τα πυργόσπιτα τα 14,00μ.-15,00μ. (2)

1. Γιάννης Σαΐτας, "Μάνη", Εκδόσεις "Μέλισσα", 1987, σελ. 9-11-12.

2. Μ.Κορρές-Κ.Τζανάκη, "Η Κοίτα της Μέσα Μάνης και η αρχιτεκτονική της", Πρόταση προστασίας και ανανεώσεως του οικισμού, Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 1977, σελ.15-16-17.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΛΑΚΩΝΩΝ

Η ιστορία της Μάνης αρχίζει από την εποχή του τυράννου της Σπάρτης Νάβιδα (207-192π.χ.) ο οποίος, στην προσπάθειά του να οικιοπονηθεί τις περιουσίες των Σπαρτιατών, σκέφτηκε να εξοντώσει τους συμπολίτες του και ιδιαίτερα του πλουσιότερες Σπαρτιάτες οι οποίοι για να αποφύγουν την θηριωδία του εγκαταστάθηκαν μακριά από τη Λακεδαίμονα, σε πόλεις της Λακωνίας που την εποχή εκείνη ήταν στην εξουσία της Σπάρτης, όχι όμως και κάτω από τον άμεσο έλεγχο του Νάβιδα. Όταν όμως το 195π.χ. οι Ρωμαίοι νίκησαν το Νάβιδα, οι πόλεις της Λακωνίας από το Μαλέα μέχρι και τη περιοχή της Καρδαμύλης, σύμφωνα με τη θέληση των κατοίκων τους και των Σπαρτιατών πολιτών που είχαν εγκατασταθεί σ'αυτές, αποχωρίστηκαν από τη Σπάρτη και δημιούργησαν το "Κοινόν των Λακεδαιμονίων" που δεν ήταν τίποτε άλλο από μία ομοσπονδία ανεξάρτητη από τη Σπάρτη και προστατευομένη από τη Ρώμη. Η ομοσπονδία αυτή διατηρήθηκε και μετά το φόνο του Νάβιδα (192π.χ.) για να μετονομασθή το 21π.χ. σε "Κοινόν των Ελευθερολακώνων" που είχε σαν κέντρο του το ιερό του Ποσειδώνα στο Ταίναρο και περιλάμβανε 24 συνολικά πόλεις. Απ'αυτές οι κυριότερες βρίσκονταν στην περιοχή της Μάνης και ήταν: το Γύθειο στη θέση της ομώνυμης πόλης, η Τεθρώνη κοντά στο σημερινό Κότρωνα, ο Λας, στη θέση του μεσαιωνικού κάστρου Πασσαβά, ο Πύρριχος δίπλα στο σημερινό χωριό Κάβαλλος, η Καινήπολις βόρεια του ναού του Ποσειδώνα, όπου υπάρχει σήμερα ο συνοικισμός Κυπάρισσας, το Οίτυλο στην ομώνυμη κωμόπολη, οι Θαλάμαι (Κουτήφαρε) και τα Λεύκτρα κοντά στη Σελινίτσα.

Στη Μέσα Μάνη υπήρχαν ακόμα πιά αρχαίες πόλεις όπως Ψαμμαθούς, η Ιππόλα, η Ομηρική Μέση. Το κοινό των Ελευθερολακώνων διατηρήθηκε ανεξάρτητα από τη Σπάρτη και με προστασία της Ρώμης μέχρι την εποχή του Διοκλητιανού, οπότε και διαλύθηκε εξ αιτίας των διοικητικών μεταρρυθμίσεων που επέφερε ο Διοκλητιανός στο Ρωμαϊκό Κράτος. Μέχρι τότε το εμπόριο της πορφύρας και τα λατομεία του μαρμάρου, που τόσο ενδιέφεραν τους Ρωμαίους, εξασφάλιζαν στην περιοχή ευημερία και κίνηση. Το Ταίναρο που από την εποχή του Μ.Αλεξάνδρου ήταν το κέντρο μισθοφόρων και ναυτικών, πιστεύεται πως είχε μεταβληθεί σε ορμητήριο πειρατών, που λυμαίνονταν τη Μεσόγειο. Τέτοιος φαίνεται πως ήταν και ο Λάκωνας Λαχάρης που θανατώθηκε από τον Αντώνιο σαν αρχηγός πειρατών.

Γιὰ το θάνατο του Λαχάρη πήρε όμως εκδίκηση ο γιός του Ευρυκλής, πολεμώντας στο πλευρό του Αυτοκράτορα Αυγούστου στην ναυμαχία του Ακτίου. Από τη στάση του αυτή ο Ευρυκλής απέκτησε από τον Αύγουστο μεγάλες ευεργεσίες και έπαιζε σπουδαίο ρόλο όχι μόνο στη Σπάρτη αλλά και σ'ολόκληρη την Ελλάδα. Για τις υπηρεσίες του τιμήθηκε ιδιαίτερα τόσο αυτός όσο και οι απόγονοι του από

διάφορες πόλεις του Κοινού των Ελευθερολακώνων. Αυτό διαπιστώνεται κι από αρχαίες επιγραφές που σώζονται στη Μάνη.

Μιά γενική εικόνα της ζωής στη Μάνη και κατά τους αρχαίους και στους ρωμαϊκούς χρόνους μας δίνουν οι κλασσικοί συγγραφείς. Περισσότερα όμως στοιχεία βρίσκουμε στον Στράβωνα (67π.χ.-25μ.χ.) και στον Πausανία, το περιηγητικό βιβλίο του οποίου χρονολογείται από το 170μ.χ. Τέλος από μονογραφίες και άλλες συνθετικές εργασίες διαφόρων ερευνητών που μελέτησαν επιτόπια τις επιγραφές και τα σωζόμενα μνημεία της Μάνης και κυρίως από τις περιοχές του Γυθείου και της Καινηπόλεως, Νόμιας, Οιτύλου, Καρδαμύλης, Κάμπου, Αβίας κλπ. έρχονται στο φως πολλά άγνωστα στοιχεία και ειδήσεις για την κατάσταση της χώρας την εποχή εκείνη. (3)

3. Πέτρος Καλονάρος, "Η Μάνη Κάστρο της παράδοσης, Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π., 1981, σελ. 42-43.

"ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ" (-300μ.Χ.)

Ιχνη παλαιολιθικής κατοίκησης έχουν εντοπισθεί σε ορισμένα παραθαλάσσια σπήλαια. Από τη νεολιθική περίοδο έχουν βρεθεί αξιόλογα ευρήματα, τόσο στα σπήλαια του όρμου Δηρού (4500-2700π.Χ.) όσο και σε μεταγενέστερες νεολιθικές οικήσεις. Στην ελλαδική περίοδο έχουν διαπιστωθεί αρκετοί οικισμοί σε χαμηλούς λόφους. Από τη μεσοελλαδική (2000-1600π.Χ.) και από την υστεροελλαδική ως την μυκηναϊκή περίοδο (1600-1100π.Χ.) οπότε κυριαρχούσαν οι Αχαιοί, έχουν εντοπιστεί σημαντικά ευρήματα σε 20 τουλάχιστον τοποθεσίες. Κατά τα χρόνια του Τρωϊκού Πολέμου μνημονεύονται 8 πόλεις στο χώρο της Μάνης. Παράλληλα η "άκρα Ταίναρον" ήταν ήδη σημαντικός τόπος λατρείας, αφιερωμένος στον Ηλιο-Απόλλωνα.

Από το 12ο αιώνα π.Χ. εισέβαλαν στη Λακωνία οι Δωριείς. Αρχικά εγκαταστάθηκαν στη Σπάρτη και βαθμιαία (10ος-7ος αι.) επεκτάθηκαν ως τα λακωνικά παράλια, περιορίζοντας ή εκτοπίζοντας τους αντιστεκόμενους πληθυσμούς. Γιά αιώνες η χερσόνησος ενσωματώθηκε στην "περιοίκιδα χώρα" της ισχυρής "πόλης-κράτους" της Σπάρτης με το γνωστό στρατιωτικό-πολεμικό καθεστώς που βασιζόταν στο διαχωρισμό σε Σπαρτιάτες πολίτες, σε άλλους Λακεδαιμόνιους περίοικους και σε είλωτες. Οπως διαφαίνεται, οι "κώμες" δηλαδή οι μικρές πόλεις-αγροτικές κοινότητες της χερσονήσου διατήρησαν μιά αυτάρκεια και αυτονομία καθώς και αρκετές από τις λατρείες τους. Το Γύθειο έγινε το βασικότερο επίγειο των Σπαρτιατών, ενώ στο άκρο Ταίναρο, αφιερωμένο στο χθόνιο Θεό Ποσειδώνα, λειτούργησε ένα ιερό-άσυλο με τέμενος ψυχοπομπείο. Όταν η σπαρτιατική δύναμη εξασθένησε (395κ.ε.) οι παραλιακές πόλεις της Λακωνικής αύξησαν την αυτονομία τους και από τις αρχές του 2ου αιώνα, με υποστήριξη των Ρωμαίων, συγκρότησαν το "Κοινό των Λακεδαιμονίων" με πόλεις.

Στους αυτοκρατορικούς χρόνους η προηγούμενη ομοσπονδία αναδιοργανώθηκε, μετονομάστηκε σε "Κοινό των Ελευθερολακώνων" και έτυχε προνομιακής μεταχείρισης. Χάρη στην ειρήνη και το εμπόριο (μαρμάρου, πορφύρας) σημειώθηκε αξιόλογη υλική ευημερία, κυρίως στον 1ο - 2ο μ.Χ. αιώνα. Αλλά με φθορά της ρωμαϊκής δύναμης, το Κοινό διαλύθηκε (297μ.Χ.) σφράγισαν τέλος της αρχαίας εποχής. (4)

(4)Γιάννης Σαΐτας, "Μάνη", εκδόσεις "Μέλισσα", 1987, σελ.12-13

"ΜΕΣΟΙ ΧΡΟΝΟΙ" (330-1453 μ.Χ.)

Στις αναστατώσεις και στους μετασχηματισμούς που συνόδευσαν την παρακμή του αρχαίου κόσμου πολλοί παραθαλάσσιοι τόποι έγιναν ανασφαλείς και βαθμιαία πέρασαν στην αφάνεια. Ο πληθυσμός της χερσονήσου ζούσε, γενικά, αποτραβηγμένος στην ενδοχώρα, σκορπισμένος σε πρωτόγονους γεωκτηνοτροφικούς πυρήνες και συνάμα σε παλιές παραδόσεις. Αυτό μαρτυρούν οι ερειπωμένοι μικροί και μεγαλύτεροι "μεγαλιθικοί" συνοικισμοί που διατηρήθηκαν ως σύστημα κατοίκησης και στους επόμενους μεσαιωνικούς χρόνους. Ωστόσο, παρά τα λιγοστά ιστορικά στοιχεία φαίνεται ότι ορισμένα από τα προγενέστερα παραλιακά κέντρα διατήρησαν κάποια ζωή, ακόμα και στον 6ο και 7ο αιώνα. Επιπλέον η άμυνα του τόπου εντάθηκε.

Στους "σκοτεινούς αιώνες" 7ο και 8ο κυρίως, οι συχνές πειρατικές επιδρομές των Αράβων και οι εισβολές των Σλάβων από το Βορρά, απέκοψαν περισσότερο τη χερσόνησο από τα βυζαντινά κέντρα. Από τον 9ο αιώνα εγκαταστάθηκαν στον Ανω Ταύγετο ορισμένα σλαβικά φύλα, οι Μεληγγοί στη δυτική πλευρά, οι Εζερίτες στην ανατολική. Μέχρι την φυλετική τους αφομίωση (14ος αι.) ζούσαν μαζί με τους ντόπιους σε "αμφίμεικτες" κώμες. Συγχρόνως στο νότιο τμήμα της χερσονήσου πολυάριθμος πληθυσμός ήταν ενταγμένος σε ξεχωριστή διάσταση με κέντρο στο κάστρο Μαΐνης. Από τον 9ο αι. η χερσόνησος πήρε μέρος στη διαδικασία αναδιοργάνωσης των βυζαντινών επαρχιών: αποτελούσε τμήμα Θέματος Πελοποννήσου και ονομαζόταν πλέον Μαΐνη ή Μάνη. Στο 10ο και 12ο αι. η βυζαντινή παρουσία έγινε πιά έντονη και ο εκχριστιανισμός σλαβικών και μανιάτικων κοινοτήτων προωθήθηκε δραστήρια.

Προς τα τέλη της περιόδου η χώρα έμεινε έκθετη στη διείσδυση των Φράγκων. Ενώ τα πιά πολλά μέρη της Πελοποννήσου έμειναν υποταγμένα στους Φράγκους από το 1204 ως το 1432 η ατίθαση και επισφαλής Μάνη έγινε κτήμα τους μόνο για 13 χρόνια (1249-1262). Ορισμένοι μελετητές έχουν αποδώσει κάποια από τα φεουδαλικά και πολεμικά χαρακτηριστικά των Μανιατών στην περίοδο της Φραγκοκρατίας, που εισήγαγε οργανωμένα νέα κοινωνική και στρατιωτική δομή στο Μορριά.

Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο (1263-1453), η Μάνη αποτέλεσε εξάρτημα του δεσποτάτου του Μυστρά (ή Μόρτως), κυρίας εστίας ανασυγκρότησης του λακωνικού και του Ελλαδικού χώρου (1348-1460). Οι δεσπότες και οι ευγενείς του Μυστρά κατείχαν τότε μεγάλα τμήματα της χερσονήσου, ενώ οι λόγιοι του Μυστρά και των κέντρων περιεγράφαν με μελανά χρώματα τους ανυπάκουους, άγριους, πολεμικούς Μανιάτες. Στα 1415 ο στρατός των Παλαιολόγων γκρέμισε τα τοπικά μεσαιωνικά οχυρά για να αποδυναμώσει τις τοπικές εστίες αντίδρασης. Στα 1447 ο περιηγητής Κυριάκος Αγκωνίτης περιέγραφε τις αρχέγονες τοπικές συνήθειες και κατασκευές. (5)

(5)Γιάννης Σαΐτας, "Μάνη", εκδόσεις "Μέλισσα", 1987, σελ.14-15

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Οι ειδήσεις που σώζονται για την περιοχή της Μάνης από τα τελευταία χρόνια της Ρωμαϊκής κυριαρχίας και τα πρώτα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είναι ελάχιστες και περιορίζονται στην περιοχή του Ταινάρου, όπου ο βασιλιάς των Βανδάλων Τενσέριχος εγκαταστάθηκε για λίγο, για ν'απομακρυνθεί τελικά απ'εκεί το 467μ.Χ. μετά την πανωλεθρία που έπαθε στην Καινήπολη. Την Καινήπολη επισκέφτηκε το 534 και ο περίφημος στρατηγός του αυτοκράτορα Ιουστιανού, Βελισσάριος κατά την διάρκεια της εκστρατείας του εναντίον των Βανδάλων. Ο Ιουστινιανός φροντίζοντας για την καλύτερη οχύρωση ολόκληρης της αυτοκρατορίας, κατασκεύασε νέα κάστρα και επισκεύασε τα παλιά. Ανάμεσα στα νέα που έκτισε φέρεται και το κάστρο της Μαΐνης στο Τηγάνι του Μεζάπου, ερείπια του οποίου σώζονται ακόμα και σήμερα πάνω σε μιά απότομη και βραχώδη χερσόνησο που μοιάζει με τεντωμένο χέρι. Είναι μάλιστα πιθανό, αν και δεν έχουμε γραπτές ειδήσεις σχετικά, να υπήρχε εκεί κάστρο και από την ρωμαϊκή εποχή ή και συνοικισμός στην απέναντι ακτή, που πήρε το όνομα Μάνη ή και Μάϊνη. Το τοπωνύμιο Μάνη προήλθε λοιπόν από το σχήμα της βραχώδους αυτής χερσονήσου του Τηγανιού, όπου βρισκόταν το αρχικό κάστρο και όχι από τη γεωγραφική διαμόρφωση ολόκληρης της σημερινής Μάνης. Την άποψη αυτή ενισχύει και επιβεβαιώνει καλύτερα ο γεωγραφικός όρος "BRAZZO DI MANIA" (βραχίονας της Μάνης), που καθιερώθηκε αργότερα από τους Βενετούς, για ολόκληρη την χερσόνησο της Μάνης, ενώ αρχικά αναφερόταν μόνο για τη χερσόνησο του Μεζάπου και την γύρω περιοχή. Για την ετυμολογία της Μάνης διατυπώθηκαν μέχρι σήμερα πάρα πολλές απίθανες απόψεις όπως π.χ. ότι το όνομα Μάνη προέκυψε από τους Μαρδαίτες, λαό μικρασιατικό, εγκατεστημένο δήθεν στη χώρα ή από την "μανότητα" δηλαδή το άγονο έδαφος της Μάνης, και από την πολεμική "μανία" των κατοίκων της και τέλος από τον αλβανικό όρο "μάϊν/μουριά" κλπ καμιά όμως απ'αυτές τις εκδοχές δεν φαίνεται ικανοποιητική. (6)

Αν τα τραχιά "μεγαλιθικά" αντιπροσωπεύουν τη βασική εγχώρια αφετηρία στη μακρόσυρτη εξέλιξη προς τα νεώτερα παραδοσιακά, ιδίως στα νότια τμήματα της χερσονήσου, η βυζαντινή παράδοση πρόσφερε επίσης ισχυρά πρότυπα. Τα επαρχιακά οικοδομήματα που χτίστηκαν κατά καιρούς στη Μάνη, με πρωτοβουλίες της διοίκησης ή της ντόπιας αριστοκρατίας εμπλούτισαν ή εμπέδωσαν τοπικά τεχνικές λύσεις όπως: συνδετικά ασβεστοκονιάματα, θολοδομία διακοσμητικά στοιχεία (ιδίως στις εκκλησίες) κ.λ.π. Οι νέες τεχνικές διαδόθηκαν περισσότερο στα βόρεια τμήματα της χερσονήσου, ιδίως μετά τη συγκρότηση και την ακμή του δεσποτάτου του Μυστρά.

Ενδιαφέρον παράδειγμα της βυζαντινής παρουσίας αποτελεί ο ερημωμένος οικισμός-κάστρο της Παλαιάς Καρυούπολης στη ΒΔ Μάνη, χτισμένος σαν καταφύγιο στην κορυφή ενός σημαντικού λόφου στο διάσελο Γυθείου-Οιτύλου. Ο οικισμός είχε ήδη ζωή πολλών αιώνων, όταν στα τέλη του 15ου αι. αναδιοργανώθηκε και έγινε τοπικό κέντρο. Ο περιτειχισμένος χώρος στην κορυφή του λόφου (υψ. 425μ) έχει έκταση 10 στρεμμάτων περίπου και περιλαμβάνει κτίσματα από διαφορετικές περιόδους. (7)

(6) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη Κάστρο της Παράδοσης", Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π., 1981, σελ.43-44.

(7) Γιάννης Σαΐτας, "Μάνη", Εκδόσεις "Μέλισσα", 1987, σελ.20.

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

Κατά την Φραγκοκρατία, που επικράτησε στην Πελοπόννησο μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους της 4ης Σταυροφορίας (1204), οι Μανιάτες, αν και μόνο αυτοί πολέμησαν τους ξένους εισβολείς και διατήρησαν για αρκετό διάστημα την ανεξαρτησία τους, δεν κατόρθωσαν να μείνουν εντελώς έξω από τον κλοιό των Φράγκων. Ήδη από τις αρχές της Φραγκοκρατίας στην Πελοπόννησο (1210) ο βαρώνος και πρωτομάστορας του Μορέως Ιωάννης Ντε Νοτελλή χτίζει πάνω στα ερείπια της πόλεως Λας και σε ύψωμα που ελέγχει τη διάβαση του Γυθείου Μάνης το κάστρο του Πασσαβά, γιά να μπορέσει να κατοπτεύσει και να εμποδίσει τις κινήσεις των ατίθασων Μανιατών. Αργότερα ο τρίτος ηγεμόνας του φραγκικού πριγκηπάτου της Πελοποννήσου Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος, αφού πέτυχε την παράδοση και υποταγή της ανυπότακτης Μονεμβασίας μετά από διετή πολιορκία (1246-1248), έχτισε το κάστρο του Μυστρά (1249). Τέλος για να κυριαρχήσει σ'ολόκληρη τη Μάνη, ο πρίγκηπας Γουλιέλμος συνεννοείται με τους ανυπότακτους κατοίκους του Ταυγέτου Ζυγιώτες καί χτίζει εκεί το κάστρο του Λεύκτρου, παράλληλα πηγαίνει ο ίδιος στη Μέσα Μάνη, όπου χτίζει κι άλλο κάστρο, όπως αναφέρει το "Χρονικό του Μορέως".

Εν τούτω εκαβαλλίκεψεν ο πρίγκηπας ατός του
καθώς τον εσυμβούλεψαν οι άνθρωποι του τόπου
Επέρασε τον Πασσαβάν κι εδιάβη εις την Μαϊνην
Εκεί ηύρεν σπήλαιο φοβερόν εις ακρωτήρι απάνω
διατί του άρεσεν πολλά, εποίησεν ένα κάστρον
καί Μάνη το ονόμασεν ούτως το λέγουν πάλιν.

Τα δύο αυτά φραγκικά κράτη, του Λεύκτρου και της Μάνης, χτίστηκαν τα 1250 και αποτέλεσαν προσωπική κτήση του πρίγκηπα Γουλιέλμου, όπως και η Καλαμάτα. Φαίνεται όμως ότι ο Βιλλαρδουίνος δεν περιορίστηκε μόνο στην επισκευή του παλαιότερου βυζαντινού κάστρου του Τηγανιού, αλλά έχτισε κι άλλο κάστρο στο ύψωμα της Μακρυνάς του Καβογρόσσου και ακριβώς στη θέση "Ανω Πούλα" όπου σώζονται ερείπια του λεγομένου "Κάστρου της Ωριάς" καί από δώ ξεκινά η σύγχυση για την ακριβή θέση του Κάστρου της Μαΐνης, που δημιουργήθηκε από δημοσιεύματα μεταγενέστερων ερευνητών χωρίς επιτόπια εξακρίβωση.

Πάντως επιτόπιες έρευνες που έγιναν κατά καιρούς δεν πείθουν ότι το κάστρο της Μαΐνης, που στα "Χρονικά του Μορέως" αναφέρεται με τα ονόματα Μαΐνης ή Παλαιά Μάϊνη ή και Μεγάλη Μάϊνη είναι ένα και το αυτό δηλαδή το κάστρο του Μεζάπου στο Τηγάνι. Κατά συνεκδοχή μπορεί να θεωρηθεί σαν φράγκικο κάστρο της Μαΐνης και το Κάστρο της Ωριάς στον Καβογρόσσο όχι όμως και το κάστρο του Ζυγού στο Λεύκτρο, διότι αυτό αναφέρεται ρητά στα "Χρονικά του Μορέως" σαν τελείως διάφορο και ευρισκόμενο στην περιοχή της Γιστέρνας, όπου καί σώζονται ακόμα ερείπια. Καθώς επίσης θεωρείται από μερικούς συγγραφείς σαν μεσαιωνικό κάστρο του Πόρτο-Κάγιο, που βρίσκεται κοντα στο Ταίναρο και αναφέρεται σαν

κάστρο της Μαΐνης. Το τελευταίο αυτό είναι πολύ μεταγενέστερο και είναι γνωστό πως το έχτισαν οι Τούρκοι το 1570.

Ο Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος, αφού εγκατέστησε τα φρούριά του στη Μάνη, προσπάθησε με την πολιτική του να προσεταιριστεί τους ατίθασους Μανιάτες, που μη έχοντας άλλο πόρο ζωής συνήθιζαν να κατατάσσονται όπως κι οι Τσάκωνες, στο στρατό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ή αλλού σαν μισθοφόροι. Μερικούς τους προσέλκυσε και τους περιέλαβε στις δυνάμεις του. Τελικά όμως δεν κατόρθωσε να προσεταιρισθεί ολόκληρη τη Μάνη, που παρέμεινε πιστή στους Έλληνες αυτοκράτορες για να πολεμήσει στη συνέχεια στο πλευρό τους κατά των φραγκων. Μάλιστα την εποχή εκείνη οι Μανιάτες δεν έπαψαν να είναι σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Φράγκους κατακτητές. Αυτό διαπιστώνεται από το γεγονός ότι ο Λατίνος επίσκοπος Μαΐνης, που χειροτονήθηκε από τον Πάπα Αλέξανδρο ΙΔ. (1254-1261) σε αντικατάσταση του ορθοδόξου επισκόπου, δεν μπόρεσε ποτέ να πάει στην έδρα του στη Μάνη εξαιτίας του ένοπλου αγώνα που επικρατούσε εκεί και επειδή δεν θα τον ανέχονταν οι Μανιάτες.

Εξάλλου, η Φραγκοκρατία ελάχιστα διέρκησε στη Μάνη, γιατί ο πρίγκηπας Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος, αφού συμμάχησε με τον δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β. και παίρνοντας μέρος στους πολέμους εναντίον του Έλληνα αυτοκράτορα Μιχαήλ Η'. Παλαιολόγου, συνελήφθη αιχμάλωτος στη μάχη της Πελαγονίας (1259) όπου και έπαθε πανωλεθρία. Από την Πελαγονία τον πήγαν δέσμιο στον αυτοκράτορα, ο οποίος και τον φυλάκισε. Στο μεταξύ ο Μιχαήλ Η'. Παλαιολόγος επανέκτησε την Κωνσταντινούπολη, αφού κατέλυσε την Λατινική Αυτοκρατορία. Μετά απ' αυτό ο Φράγκος Πρίγκηπας του Μορέως αναγκάστηκε, μετά από πολλές διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωσή του, να παραχωρήσει στον Έλληνα αυτοκράτορα τα Κάστρα του Μυστρά, της Μονεμβασίας, της Μαΐνης και του Λεύκτρου.

Ετσι η Μάνη κι ολόκληρη η Λακωνία απαλλάχτηκαν από το 1262 από τους Φράγκους. Την ίδια εποχή περιήλθε στα χέρια των Ελλήνων και το κάστρο του Πασσαβά. Μάταια ο φράγκος πρίγκηπας προσπάθησε να ανακτήσει τα χαμένα κάστρα με άλλα μέσα. Η απώλεια της Μάνης υπήρξε για τους Φράγκους η αρχή της κακής τους τύχη στην Πελοπόννησο, διότι αμέσως μόλις πάτησε ελληνική εξουσία στην περιοχή αυτή, οι Μανιάτες έγιναν η ψυχή της αντιστάσεως εναντίον των ξένων δυναστών του Μορριά, οι οποίοι όχι μόνον δεν απέκτησαν πάλι τα απολεσθέντα, αλλά με τη συνεχή φθορά εκτοπίστηκαν οριστικά μέχρι τον 13ο αιώνα. Παράλληλα η Λακωνία έγινε το τελευταίο προπύργιο του Ελληνισμού και ο Μυστράς η μεγαλύτερη εστία γραμμάτων και τέχνης μετά την Κωνσταντινούπολη.

Στη διάρκεια των αγώνων του Ελληνισμού της Πελοποννήσου κατά των Φράγκων, η Μάνη δεν πρόσφερε μόνο πολλούς και γενναίους πολεμιστές αλλά χρησίμευσε σαν καταφύγιο και στους Έλληνες της Πελοποννήσου που λόγω των παρατεινομένων εχθροπραξιών, παρέμειναν άστεγοι και φερέοικοι. Ετσι μετά την ολοσχερή καταστροφή της πόλεως Νίκλι (1296) πολλοί από τους διασκορπισθέντες κατοίκους της κατέφυγαν στη Μάνη και κυρίως στην περιοχή Νικλιάνικα της Κοΐτας (Μέσα Μάνη), διατηρήσαντες προφανώς το οικογενειακό επώνυμο Νίκλος, που διασώθηκε σε πολλά μεταγενέστερα επίσημα έγγραφα. Αλλά κι άλλων μεγάλων οικογενειών τα ονόματα και η ιδιαίτερη ιστορία αποδεικνύουν την προέλευσή τους από διάφορες περιοχές της Πελοποννήσου και την εγκατάστασή τους στη Μάνη την εποχή της Φραγκοκρατίας. (8)

(8) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη Κάστρο της παράδοσης", εκδόσεις Πατσιλιανάκος Π., 1981, σελ.46-49.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους (1453) ακολούθησε η εκστρατεία του σουλτανου Μωαμεθ Β' στην Πελοπόννησο και η συμφωνία του με τους δύο Έλληνες δεσπότες Παλαιολόγους, η οποία και ματαιώθηκε λίγο αργότερα. Το 1460 ο Μωάμεθ Β κατέλυσε το δεσποτάτο του Μορέα.

Αλλά λίγο αργότερα και συγκεκριμένα το 1463-1479 έγινε ο Τουρκοβενετικός πόλεμος, στον οποίο οι Μανιάτες πολέμησαν άγρια τους Τούρκους. Μετά την ειρήνη, όμως, που έγινε, η Μάνη εγκαταλείφθηκε στη διάθεση των Τούρκων, με αποτέλεσμα να επαναστατήσουν οι Μανιάτες με αρχηγό τον Κορκόδηλο Κλαδά, και να εκδιώξουν τους εγκαταστημένους στη Βαρδούνια Τουρκαλβανούς. Η επανάσταση του Κλαδά προκάλεσε νέα εκστρατεία των Τούρκων.

Στην αρχή ο μπειλέρμπεης, Αλή Βούμικος, επικεφαλής μεγάλων δυνάμεων, κατόρθωσε να φτάσει μέχρι το Οίτυλο (1481). Εκεί όμως έπαθε πανωλεθρία και μόλις και μετά βίας σώθηκαν ο ίδιος και μερικοί εμπιστοί του. Μετά απ' αυτόν στάλθηκαν νέες ισχυρότατες Τουρκικές δυνάμεις, που εισχώρησαν στη Μάνη από το Γύθειο και την Καλαμάτα, αναγκάζοντας τον Κλαδά και τους Μανιάτες να οπισθοχωρήσουν στη Μέσα Μάνη. Απ' εκεί ο Κλαδάς επιβιβάστηκε μαζί με πολλούς συντρόφους του σε πλοία του βασιλιά της Νεαπόλεως, για να συνεχίσει από την Ιταλία τις επιχειρήσεις του εναντίον των Τούρκων, που είχαν καταλάβει τον Υδρούντα. Μετά την απομάκρυνση του Κλαδά, οι μεγάλες τουρκικές δυνάμεις αποχώρησαν από τη Μάνη και οι Μανιάτες έδιωξαν τους Τούρκους που απόμειναν και κατέλαβαν πάλι τα Βαρδουνοχώρια. Από τότε οι Μανιάτες παρέμειναν σε επιφυλακή προστατεύοντας τη χώρα τους από κάθε εισβολή σ' όλο το πρώτο μισό του 16ου αιώνα, χωρίς βέβαια να δεχθούν να πολεμήσουν εναντίον των Τούρκων σαν σύμμαχοι των Ενετών, που τους είχαν εγκαταλείψει.

Με την επανάληψη του Τουρκοβενετικού πολέμου το 1570, οι Τούρκοι κατέλαβαν το Πόρτο Κάγιο της Μάνης, χτίζοντας εκεί ισχυρό κάστρο, με το σκοπό να χρησιμοποιούν το λιμάνι σαν ορμητήριο των Τουρκικών πολεμικών πλοίων, των προοριζομένων για καταδίωξη του ενετικού στόλου και των εφοδιοπομπών του.

Η ίδρυση του κάστρου αυτού έθεσε σε μεγάλο κίνδυνο του Μανιάτες, που με τη βοήθεια του Βενετού Μαρίνου Κουερίνι κατόρθωσαν να το κυριεύσουν με έφοδο και να το ανατινάξουν.

Στη συνέχεια οι Μανιάτες εξακολούθησαν τον αγώνα τους κατά των Τούρκων παίρνοντας ενεργώς μέρος και στην επανάσταση των αδελφών Μελισσινών που είχε υποκινηθεί από τις δυτικές χριστιανικές Δυνάμεις. Μετά όμως από τη σύναψη ειρήνης των τελευταίων με τη Τουρκία οι Μανιάτες έμεναν χωρίς βοήθεια και φυσικά στο έλεος της εκδικήσεως των Τούρκων. Στην απελπισία τους τότε οι Μανιάτες απευθύνθηκαν στον Πάπα Γρηγόριο ΙΓ και του ζήτησαν τη μεσολάβησή του και την αποστολή βοήθειας (1582), χωρίς να πετύχουν και πάλι τίποτε το θετικό. Επακολούθησαν μακροχρόνιες συνεννοήσεις (1612-1623) μεταξύ Μανιατών και του Γάλλου ευγενή Καρόλου Γονζάγου, δούκα του Νεβέρ ο οποίος διεκδικώντας τα δικαιώματα του ελληνικού αυτοκρατορικού θρόνου των Παλαιολόγων με τους οποίους είχε συγγένεια από τη μητέρα του, συνέλαβε το σχέδιο να απελευθερώσει την Ελλάδα αρχίζοντας απ' τη Μάνη. Η όλη επιχείρηση ματαιώθηκε τελικά, επειδή οι χριστιανοί βασιλείς αθέτησαν τις υποσχέσεις του προς το δούκα Νεβέρ. Ετσι απέμεινε μόνο η αλληλογραφία μεταξύ του Γάλλου ευγενή και των Μανιατών, η οποία και έχει μεγάλη

σημασία από ιστορική άποψη, γιατί απ'αυτή την αλληλογραφία καθώς και από την επιστολή των Μανιατών προς τον Πάπα (1582) έχουμε τα εξής:

"Πανιερώτατε εν Χριστώ πατήρ ευλαβείς χριστιανοί και πνευματικοί, ανδράγαθοι στρατιώτας και τιμιώτατοι λαοί της Πέλοπος νήσου και των περιχώρων αυτής.

Ελαβα μια γραφήν γραμμένην εις τας και του περασμένου Φεβρουαρίου και εις τι με γράφετε καλώς οίδα, πεθυμώντας την εμὴν βοήθειαν εις αυτά τα μέρη του ελευθερώσας από την δουλείαν και ζυγόν, εις την οποίαν σας κρατεί ο εχθρός του σέβας των χριστιανών. Εν πρώτοις εντίμως πράττετε και το αρεσκόμενον του Θεού παντοκράτορας, ος ουκ αμνημονείται του πλάσματος ο εν μετανοία και ελεημοσύνη τον προσκαλεί και παρατίθεται εις αυτούς, και ούτως αληθώς πίστευσον και έλπισον. Οσον εις την όρεξιν και προθυμίαν, όπου εις εμέ έχετε, εγώ θέλω κάμει το δύναμαι, και εις τούτο θέλετε γνωρίσει μετά ευσπλαχνίας το θαρρεύεσθε εις εμέ, ότι δεν θέλω σαλώσει στιγμὴν άκαρπα και εις τούτο τα έργα τα θέλουν το αποδείξει. Να ηξεύρετε άλλο δεν έλειψε δια να σας αναπαύσω, ειμή μόνον η άργητα της αρμάδας διά να έρθω να σας συνδράμω, και σας ελεύθερώσω και σας μεταφέρω εις ελευθερίαν η αιτία ήτον η κοίμησις του Αγιωτάτου Πατρός και ευσπλάχνου Πάπα Πέμπτου καθώς ηκούσατε, ον προσκάλεσε ο Θεός τις ημέρες τις περασμένες. Εις το παρόν μάς έδωκε μεταγενέστερα του εκείθεν αγίου θρόνου μεγάλου παραδείγματος και μεγάλης φιλανθρωπίας, καί εις αυτό ελπίζω βραχέω να έλθω εις αυτά τα μέρη εις αύξησιν της συνοδίας των Χριστιανών και εις κοινή αγαθοποιϊαν και με τοιούτον σκοπόν θέλω μεσεύσει από εδώ με την άνωθεν αρμάδα μέσα εις 4 ή 5 ημέρας το αργότερον διά τους Κορφούς και εκεί μου θέλετε αποστείλει καθαρότερον του αυτού τόπου και γενόμενα και πάντα καταλεπτός παραγγέλοντάς μου.

Το όλον θέλει συνέλθει δίδοντας θάρρος το πρεπτόμενον του αυτού λαού, βεβαιώνοντάς τους θαρρετικώς ότι άλλον δεν επιθυμώ ειμή την ελευθερίαν σας και την ωφέλειαν. Διατί ο κομίζων την παρούσαν σας θέλει εξηγήσει και σας θέλει παραγγέλει απλότερα εις όλον εκείνο όπου εδώ ήθελα γράψει στέργοντας. Το όλον αυτός σας θέλει αποκαλύψει. Παύομαι παρακαλώντας τον Θεόν ημών του φυλάξας υμάς.

Εγράπτη εν Μεσσήνη εις τας ζ'Ιουνίου
Δον Ζουάν. "

Δυστυχώς οι υποσχέσεις του Δον Ζουάν δεν πραγματοποιήθηκαν η επανάσταση των Μανιατών καταπνίγηκε γρήγορα, οι δε Μελισσηνοί αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη Νεάπολη της Ιταλίας όπου σώζονται οι τάφοι τους.

Υστερα από λίγα χρόνια οι Μανιάτες στην απελπισία που βρισκόντουσαν, αναγκάζονται ν'απευθυνθούν στον Πάπα Γρηγόριο ΙΓ και να ζητήσουν την βοήθεια και την επέμβασή του.

Και η επιστολή αυτή έμεινε χωρίς αποτέλεσμα. Οι Μανιάτες, που ήταν με τους Τούρκους σε κατάσταση εμπόλεμη σχεδόν συνέχεια απ'το 1453 μέχρι τότε, εξακολούθησαν την ίδια τακτική του αντιπερισπασμού και του κλεφτοπόλεμου, όλο το υπόλοιπο διάστημα του 16ου αιώνα και μέρος του 17ου αβοήθητοι κι έτσι μπόρεσαν να διατηρήσουν την ελευθερία τους.

Πολλές ειδήσεις για την τόσο σκοτεινή εκείνη εποχή ειδικότερα για τη Μάνη συγκεντρώνουμε πληροφοριακά στοιχεία για τους απεγνωσμένους της αγώνες καθώς και πολλές ειδήσεις για το κοινωνικό και διοικητικό καθεστώς της.

Ετσι γνωρίζουμε ότι οι κορυφαίοι της Μάνης την εποχή εκείνη ήταν οι Αλευράδες, οι Δημαίοι και οι Βελκούνοι από την Αράχοβα, οι Κοντόσταβλοι από την Πεντάδα, οι Κληροδέτες από τον Κάβαλλο, οι Κουτηφαραίοι από το Ζυγό, οι Κοσμάδες από τη Βάθεια, οι Κορωναίοι, οι Διατροί, οι Στεφανόπουλοι από το Οίτυλο, οι Μελισσηνιοί από το Προάσιο, οι Νικλιάνοι από την Κοίτα, οι Μαλεύρηδες οι Πούβαλοι και οι Σκουμπλαίοι από την Ανδρούβιτσα, οι Φωκάδες και Χρυσοσπάθηδες από άλλες περιοχές.

Όλοι αυτοί υπογράφουν σαν πληρεξούσιοι της Μάνης και σαν τοπικοί άρχοντες. Από την αλληλογραφία αυτή γίνεται φανερό ότι από παλιά στη Μάνη η εξουσία του τόπου ανήκε στους κεφαλάδες ή αρχηγούς μεγάλων οικογενειών του λεγόμενου ισχυρούς ή φυσικάρηδες. Οι ισχυροί αυτοί κλάδοι λέγονταν επίσης "Μεγαλογενήτες" σε αντίθεση με τους "αχαμόμερους" που ήταν πιο αδύνατοι και τους "φαμέγιους ή ακουμπισμένους" που βρίσκονταν κάτω από πλήρη εξουσία των ισχυρών. Οι ισχυροί αυτοί ήταν οίκοι με μεγάλη εξουσία, που την κατένειμαν σε περιοχές. Στη Μέσα Μάνη ειδικότερα ισχυρότεροι φέρονται οι Κοσμάδες της Βάθειας και οι Νικλιάνοι της Κοίτας. Αγνωστοι λόγοι ανάγκασαν τους Κοσμάδες να απομακρυνθούν απ'εκεί, αφήνοντας τους Νικλιανούς μόνους κύριους και εξουσιαστές της Μέσης Μάνης. Με τα χρόνια όμως διαιρέθηκαν κι αυτοί σε περισσότερους κλάδους ο αρχικός τους δεσμός διασπάσθηκε, για να μείνει μόνο η παράδοση κι αυτή αλλαγμένη και διαφορετική από την ιστορική πραγματικότητα. Διότι, ενώ είναι και σήμερα γνωστό ποιοί είναι οι Φαμέγιοι ή Αχαμόμεροι και ποιοί οι Νικλιάνοι, εν τούτοις με τον όρο Νικλιάνοι εξυπακούεται στις μέρες μας μία κοινωνική διακεκριμένη τάξη και όχι "γενιά".

Τα διασωζόμενα όμως έγγραφα φανερώνουν ότι οι Νικλιάνοι ήταν στην πραγματικότητα μία και η αυτή οικογένεια ή "πατριά" με το ίδιο οικογενειακό επώνυμο, συνδεδεμένη με δεσμούς αίματος. Η σύγχυση δημιουργήθηκε με το πέρασμα του χρόνου και από τη Μέσα Μάνη επεκτάθηκε η λαθεμένη αυτή ιδέα σ'όλη τη Μάνη όπου φυσικά δεν υπήρχαν Νικλιάνοι αλλά άλλες παλαιότερες "πατριές" ισχυρότερες ίσως των Νίκλων οι οποίες όμως και σήμερα λέγονται κατά παρέκβαση "γενιές των Νικλιάνων" για να δηλώσουν τη δύναμη και την ευγενική τους καταγωγή.

Μετά τη ματαίωση της επαναστάσεως του Γάλλου ευπατρίδη Κάρολου Γονζάγου, οι Μανιάτες ήρθαν σε συνεννόηση με τους Ενετούς. Στο πλευρό των Ενετών οι Μανιάτες σαν καταδρομείς πολέμησαν σ'όλη τη διάρκεια του αιματηρού πολέμου (1645-1669) ανεφοδιάζοντας το στόλο τους, μεταφέροντας τρόφιμα στην αποκλεισμένη Κρήτη, προξενώντας μεγάλες ζημιές στον Τουρκικό στόλο με συνεχείς παρενοχλήσεις και εμπρησμούς Τουρκικών πλοίων. Και στην ξηρά επίσης οι Μανιάτες πολέμησαν σαν σύμμαχοι των Βενετών καταλαμβάνοντας την Καλαμάτα και αποδεκατίζοντας τους Τούρκους. Όμως ο Κρητικός πόλεμος έληξε με την άλωση της Κρήτης και την ήττα των Βενετών από τους Τούρκους, με αποτέλεσμα να στραφούν οι τελευταίοι κατά των Μανιατών.

Οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν όλα τα μέσα της βίας σε βάρος των Μανιατών, όταν όμως παρ'όλα αυτά διαπίστωσαν πως ήταν αδύνατο να πατήσουν τα δυσπρόρητα όρη της Μάνης, σκέφτηκαν να επωφεληθούν από τις εμφύλιες διχόνιες των Μανιατών και έθεσαν το σχέδιο σε εφαρμογή με τον Μανιάτη Πειρατή Λυμπεράκη Γερακάρη, που κρατούσαν μέχρι τότε φυλακισμένο στη Κωνσταντινούπολη. Ο Λυμπεράκης Γερακάρης καταγόταν από τη Βάθεια της Μέσα Μάνης από την πατριά των Κοσμάδων που βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Βοιτυλιώτες και μάλιστα τους Στεφανόπουλους για λόγους τοπικής επικρατήσεως. Μετά την απελευθέρωσή του από τους Τούρκους, έφτασε στη Μάνη, όπου κατόρθωσε να

πείσει τους κυριότερους προκρίτους να συμβιβαστούν με τους Τούρκους, αφού δεν είχαν να περιμένουν την παραμικρή ελπίδα βοήθειας από τους ηττημένους Βενετούς.

Χάρη στο συμβιβασμό που πέτυχαν με τους Μανιάτες οι Τούρκοι μπόρεσαν να επισκευάσουν το παλαιό βυζαντινό φρούριο της Ζαρνάτας, το κάστρο του Πόρτο Κάγιο στο Ταίναρο και τέλος να χτίσουν το κάστρο της Κελεφά στο Βοίτυλο, κοντά στο ομώνυμο χωριό. (9)

(9.) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη Κάστρο της παράδοσης", Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π 1981, σελ.49 έως 55.

ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

Από την ίδρυση των παραπάνω αναφερθέντων Τουρκικών φρουρίων στη Μάνη οι κάτοικοι υπέφεραν πολλά και η χώρα κινδύνεψε να ερημωθεί. Ευτυχώς όμως εξερράγη νέος Τουρκοβενετικός πόλεμος (1684-1699), κατά τη διάρκεια του οποίου απαλλάχτηκε από τους Τούρκους όχι μόνο όλη η Μάνη, αλλά και ολόκληρη η Πελοπόννησος, που κατελήφθη από τους Βενετούς. Σ'όλο το διάστημα του νέου αυτού πολέμου, οι Μανιάτες πολέμησαν και πάλι στο πλευρό των Βενετών. Με τη βοήθεια του στόλου των Βενετών κυρίευσαν όλα τα κάστρα της Μάνης, αιχμαλώτισαν τις Τουρκικές φρουρές και έτρεψαν σε φυγή τους Τούρκους από την Καλαμάτα (1685) την Κελεφά (1687) κι αλλού. Στη συνέχεια έλαβαν μέρος στην εκστρατεία σ'όλη τη Πελοπόννησο, απ'την οποία οι Τούρκοι εκδιώχθηκαν το 1687.

Το 1689 εμφανίζεται και πάλι στο προσκήνιο ο Λυμπεράκης Γερακάρης, που είχε συλληφθεί για άλλη μιά φορά από τους Τούρκους και κρατιόταν αιχμάλωτος. Αυτή τη φορά απελευθερώθηκε με τον τίτλο του "Μπέη" της Μάνης και με την εντολή να κατέβει στην πατρίδα του για να προσεταιρισθεί τους Μανιάτες υπέρ των Τούρκων. Τελικά όμως δεν κατόρθωσε τίποτε, γιατί η εισβολή του μέχρι το Αργος δεν ωφέλησε σε τίποτε τους Τούρκους, ενώ η μετέπειτα στάση του θεωρήθηκε ύποπτη από τους Τούρκους. Έτσι αναγκάστηκε τελικά να προσχωρήσει στο στρατόπεδο των Βενετών απ'εκεί δε κατέφυγε αργότερα στη Βενετία, όπου και πέθανε το 1696.

Δυο χρόνια μετά το θάνατο του Γερακάρη έγινε η συνθήκη του Κάρλοβιτς, με την οποία έληξε ο Τουρκοβενετικός πόλεμος και η Πελοπόννησος παραχωρήθηκε στους Βενετούς που ίδρυσαν το "Βασίλειον του Μορέως". Σ'αυτό περιελήφθη και η Μάνη με τις τέσσερις επαρχίες της (Ζαρνάτας, Κελεφά, Πασσαβά και Βαρδουνιάς) που περιλάμβαναν 85 κωμοπόλεις κι άλλα χωριά, με συνολικό πληθυσμό 25.000 κατοίκους, σύμφωνα με τις σωζόμενες εκθέσεις της εποχής εκείνης. Κάθε επαρχία είχε δικό της Βενετό διοικητή. Αλλά επί Βενετοκρατίας η Μάνη παρέμεινε στην ουσία ασύδοτη και σχεδόν ανεξάρτητη, υπακούοντας μόνο στους δικούς της τοπικούς άρχοντες, τους λεγομένους "καπετάνιους" τους οποίους είχαν αναγνωρίσει κι αυτοί οι Βενετοί. Έτσι η παρουσία των Βενετών διοικητών ήταν μόνο τυπική στη Μάνη. (10)

(10.) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη, Κάστρο της παράδοσης", Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π, 1981, σελ.55-56.

ΟΙ ΜΠΕΗΔΕΣ (1776-1821)

Με την εφαρμογή του νέου καθεστώτος η Μάνη αποσπάστηκε από την δικαιοδοσία του πασά του Μορέως, και υπήχθηκε όπως και τα νησιά στον Καπουδάν Πασά του οποίου άμεσος αντιπρόσωπος ήταν ο ντόπιος ηγεμόνας (Μπέης) που κυβερνούσε τη χώρα. Καθορίστηκε να πληρώνει η Μάνη 16.000 γρόσια το χρόνο σαν εισφορά των κατοίκων. Ο φόρος αυτός όμως δεν πληρώθηκε ποτέ στην πραγματικότητα.

Ο Μπέης ήταν ο ανώτατος άρχοντας της Μάνης εκλεγμένος από τον Καπουδάν πασά μεταξύ των "καπετάνιων" και των αρχηγών και ισχυροτέρων οικογενειών, που στην ουσία είχαν την εξουσία του τόπου και δεν άκουγαν ούτε τους Τούρκους αλλά ούτε και τον Μπέη, που είχε επιρροή μόνο στην περιφέρεια της καταγωγής του.

Οι συνεχείς προκλήσεις και αντιζηλίες με την αναμόχλευση των παθών ανάμεσα στις ισχυρές οικογένειες ανάγκαζαν τον Καπουδάν πασά ν'αντικαθιστά πολύ συχνά τους ηγεμόνες της χώρας. Ετσι σε χρονικό διάστημα 40 μόλις χρόνων (1776-1815) οκτώ συνολικά πρόσωπα κατέλαβαν αλληλοδιαδόχως το αξίωμα του Μπέη της Μάνης με την ακόλουθη σειρά:

1) Τζανέτος Κουτηφάρης. Δεύτερος Μπέης της Μάνης μετά το Λυμπεράκη Γερακάρη. Διατήρησε την εξουσία 4 χρόνια (1776-1779). Συνελήφθηκε και εκτελέστηκε με απαγχονισμό από τους Τούρκους στην Κωνσταντινούπολη.

2) Μιχαήλ Τρουπάκης (Μούρτζινος). Διατήρησε το αξίωμά του 4 χρόνια (1779-1782). Απαγχονίσθηκε από τους Τούρκους.

3) Τζανέτος Γρηγοράκης (Τζαννήμπης) (1782-1798). Στα 16 χρόνια της ηγεμονίας του η Μάνη είχε άριστη διοίκηση και ευημερία.

4) Παν. Κουμουνδουράκης (1798-1803)

5) Αντώνιος Ζερβάκης (1803-1808)

6) Κωνστ. Ζερβάκης (1808-1810). Δολοφονήθηκε το 1815 από τους Τούρκους στην Κωνσταντινούπολη

7) Θεόδωρος Γρηγοράκης (1810-1815)

8) Πέτρος Μαυρομιχάλης (Πετρόμπης) (1815-1821). Ο τελευταίος Μπέης της Μάνης. Επί της ηγεμονίας του άρχισε ο ιερός αγώνας κατά τη διεξαγωγή του οποίου 49 μέλη της οικογένειάς του έπεσαν στο πεδίο της μάχης.

Οι ηγεμόνες της Μάνης ήταν αντικείμενα γενικής εκτιμήσεως και εξαιρετικής τιμής σ'όλη τη χώρα. Ανήκαν σε ισχυρές οικογένειες του τόπου. Εκτός απ'αυτούς υπήρχαν στους χρόνους εκείνους κι άλλες ισχυρές οικογένειες με μεγάλη επιρροή στις περιφέρειές τους που ήταν οι εξής: 1) Καπετανάκηδες, Κιτριναραίοι και Χριστοδουλάκηδες στις Κιτριές 2) Δουράκηδες και Βενετσανάκηδες στην Καστανιά 3) Χρισταίοι και Κυβέλοι στη Μηλέα και Ζυγό 4) Τσιγγουραίοι και Καβαλιέρηδες σε Βαθύ και Πασσαβά 5) Καβαλλιεράκηδες στην Καρυούπολη 6) Μιχαλακιάνοι κ.λ.π. Νικλιάνοι στη Μέσα Μάνη 7) Πετροπουλάκηδες, Κοσσονάκοι, Καλκαντήδες, Πατριάνοι και Στεφανόπουλοι στο Οίτυλο, Γύθειο κ.λ.π. (11)

(11.) Καλονάρος Πέτρος, "Μάνη, Κάστρο της παράδοσης", εκδόσεις Πατσιλινάκος Π, 1981, σελ.57-58.

ΙΕΡΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΤΟΥ 1821

Πριν από την επανάσταση του 1821 ολόκληρη η Μάνη αριθμούσε 60 περίπου χιλιάδες κατοίκους, από τους οποίους οι 10.000 άνδρες μπορούσαν να φέρουν όπλα. Κατά τον Γάλλο Πουκεβίλ, η Μάνη είχε πριν από το 1821 παραγωγή 8.000 βαρέλια λάδι, 3.000 οκάδες μετάξι, 2.000 λίτρα κιννάβαρη, που είναι το κύριο μέταλλευμα του υδραργύρου και βελανιδιάς αξίας 960.000 γρόσια. Τα εξαγόμενα συνολικά προϊόντα του τόπου ήταν αξίας 1.500.000 γρόσια το χρόνο.

Πριν την επανάσταση του 1821 κατά χρονολογική σειρά έγιναν τα ακόλουθα σημαντικά γεγονότα

Το 1780 οι Μανιάτες έδιωξαν τους Τούρκους από τον κάστρο του Πασσαβά και κατέλαβαν τον κάμπο του Μαυροβουνίου και το Γύθειο μέχρι Κακοσκαλί, δυτικά του Έλους.

Το 1791 ο Λάμπρος Κατσώνης με τον πατέρα του Οδυσσέα Ανδρούτσου εγκαταστάθηκαν στο κάστρο του Πόρτο Κάγιο, κηρύσσοντας μαζί με τους Μανιάτες επανάσταση. Όταν όμως τον Ιούλιο του 1792 περικυκλώθηκαν από τον Τουρκικό και γαλλικό στόλο, αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από εκεί.

Το 1797 έρχονται στη Μάνη σαν μυστικοί πράκτορες του Μεγάλου Ναπολέοντα οι Δήμος και Νικολός Στεφανόπουλος απόγονοι των Μανιατών, που είχαν καταφύγει από το Οίτυλο στη Κορσική, με σκοπό να συνεννοηθούν με τον τέως Μπέη της Μάνης Τζανέτο Γρηγοράκη για τις προοπτικές εξεγέρσεως της Μάνης. Παρέμειναν στη Μάνη μέχρι το 1798.

Το 1819 οι πρόκριτοι της Μάνης υπό την ηγεσία των Μαυρομιχάληδων, Γρηγοράκηδων και Τρουπάκηδων, που είχαν στο μεταξύ μνηθεί στα της Φιλικής Εταιρίας, συνέρχονται στις Κιτριές, όπου και συντάσσουν πρωτόκολλο αδελφότητας και υπακοής στον ηγεμόνα της Μάνης εν όψει του επικείμενου Αγώνα. Από τότε σταμάτησαν οι οικογενειακές έχθρες στη Μάνη και στη συνέχεια σ'όλη τη διάρκεια του Αγώνα.

Πολύ πριν την έκρηξη της επανάστασης του 1821 είχε γίνει κοινή και πανελλήνια πεποίθηση η ιδέα ότι η εξέγερση του Γένους μόνο στη Μάνη ήταν δυνατό να προετοιμαστεί με επιτυχία και ότι μόνο στη Μάνη μπορούσε να πάρει σάρκα και οστά η επανάσταση κι από εκεί να διαδοθεί σ'όλη την υπόλοιπη ελληνική γη με άμεσα και ασφαλή αποτελέσματα. Η γενική αυτή πεποίθηση δεν ήταν αβάσιμη γιατί η νότια αυτή γωνιά της Πελοποννήσου υπήρξε για αιώνες όχι μόνο το καταφύγιο των κυνηγημένων από τους ξένους εισβολείς Ελλήνων αλλά και το οπλοστάσιο, το στρατόπεδο, η ακρόπολη του Ελληνισμού και η μόνη κοιτίδα της Ελευθερίας του έθνους. Γι'αυτό, όλοι όσοι κατά καιρούς σκέφτηκαν να εξεγείρουν τον ελληνισμό, όπως οι Βενετοί, ο Γάλλος ευπατρίδης Γονζάγος, η Μεγάλη Αικατερίνη της Ρωσίας, ο Μεγάλος Ναπολέοντας, στους Μανιάτες πρώτα απευθύνθηκαν για να πραγματοποιήσουν τα σχέδιά τους. Κι ο πρωτομάρτυρας της ελληνικής ελευθερίας Ρήγας Φεραίος που συνελήφθη στην Τεργέστη από τους Αυστριακούς και θανατώθηκε από τους Τούρκους στο Βελιγράδι, στη Μάνη είχε πρόθεση να πάει κι από τη Μάνη σκόπευε να πραγματοποιήσει τα σχέδια του. Ακόμα και η "Υπέρτατη Αρχή" της "Φιλικής Εταιρίας" τη Μάνη είχε εκλέξει σαν κύρια εστία του Αγώνα. Για το σκοπό αυτό είχε στείλει κάτω πράκτορες της (Περραιβό κι άλλους) που αφού πέτυχαν την πλήρη σύμπνοια των αρχηγών της Μάνης και την κατάπαυση των τοπικών έριδων, προετοίμασαν τα του Αγώνα, του οποίου η έναρξη είχε καθοριστεί

γιά τις 25 Μαρτίου 1821. Γιά τον ίδιο σκοπό ο Αλεξ.Υψηλάντης είχε ειδοποιήσει στη Ζάκυνθο τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη να πάει έγκαιρα στη Μάνη.

Πράγματι ο Κολοκοτρώνης έφτασε στην Καρδαμύλη στις 6 Ιανουαρίου 1821 και απ'εκεί, περιμένοντας διαταγές, προετοίμαζε τον αγώνα σε συνεργασία με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και τους άλλους πρόκριτους και αρχηγούς της Μάνης. Τέλος οι Μανιάτες με επικεφαλής τον ηγεμόνα τους και με την συμμετοχή του Κολοκοτρώνη και των άλλων καπεταναίων της Μάνης, ξεκίνησαν στις 17 Μαρτίου 1821 από την Αρεόπολη και εισέβαλαν στη Μεσσηνία και κυρίευσαν την Καλαμάτα για να κηρύξουν από εκεί την έναρξη του αγώνα στις 23 Μαρτίου 1821.

Παράλληλα Μανιάτες της Ανατολικής Μάνης αφού κατάρτισαν άλλα σώματα με αρχηγούς τους Γρηγοράκηδες, Τζανετάκηδες, Κοσσονάκους και Πετροπουλάκηδες, εισχώρησαν στη Λακεδαίμονα και την περιοχή της Μονεμβασίας και μετά από πολύμηνη πολιορκία κυρίευσαν το κάστρο της (23 Ιουλίου 1821). Η ανδρεία των Μανιατών έδωσε επίσης στον Κολοκοτρώνη τις πρώτες νίκες του στο στενό του Αγίου Αθανασίου και στο Βαλτέτσι που υπήρξε η αρχή για νέες επιχειρήσεις, με τελική συνέπεια την άλωση της Τριπολιτσάς, όπου επίσης οι Μανιάτες έλαβαν ενεργά μέρος. Στη συνέχεια οι Μανιάτες δεν έπαψαν να χύνουν το αίμα τους, σ'όλη τη διάρκεια του Αγώνα και σε κάθε γωνιά της Ελληνικής γής. Ακόμα κι αυτόν τον Ιμπραήμ ταπείνωσαν, τρέποντάς τον σε φυγή από τη Μάνη μετά την πανωλεθρία του στη Βέργα του Αλμυρού (21-24 Ιουνίου 1826), στο Δυρό (25 Ιουνίου 1826) Πολυάραβο (28 Αυγούστου 1826) και σ'άλλες μάχες κοντά στα όρια της Μάνης. Σ'όλη τη διάρκεια του Αγώνα πήραν ενεργά μέρος 11.000 Μανιάτες, από τους οποίους οι 7.000 φέρονται γραμμένοι σε επισήμους καταλόγους. Πολλοί απ'αυτούς τιμήθηκαν αργότερα με το Αριστείο των Αγωνιστών, άλλοι κατέλαβαν κατώτερα και ανώτερα στρατιωτικά αξιώματα και τέλος σε αρκετούς απονεμήθηκαν τιμές για τις ανδραγαθίες και τίς άλλες υπηρεσίες που προσέφεραν στον Αγώνα. (12)

(12.) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη, Κάστρο της παράδοσης", Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π, 1981, σελ. 58-59-60.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ - ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Μετά την ίδρυση του ελεύθερου ελληνικού κράτους, η Μάνη δεν έχει ξεχωριστή ιστορία από την υπόλοιπη Ελλάδα. Μόνο στις αρχές οι Μανιάτες συνηθισμένοι από την πολύχρονη αυτονομία και ασυδοσία τους δυσκολεύονταν να προσαρμοσθούν στις νέες συνθήκες ζωής που επέβαλε η δημιουργία του Κράτους. Είχαν βέβαια και το ελαφρυντικό ότι ο τόπος τους ήταν φτωχός και έπρεπε να λάβει ιδιαίτερη μεταχείριση από το Κράτος. Αλλωστε το άγονο έδαφος, η αρχαιότατη παράδοση και τα έθιμα της καθώς και οι εξαιρετικές υπηρεσίες που προσέφεραν στον αγώνα οι χιλιάδες αγωνιστές της δικαιολογούσαν το ξεχωριστό ενδιαφέρον του Κράτους.

Η εγκαθίδρυση της Κυβερνήσεως Καποδίστρια βρήκε τη Μάνη σύσσωμη στο πλευρό του. Δυστυχώς η μετέπειτα στάση των προσώπων του στενού περιβάλλοντος του Κυβερνήτη μετέβαλε τα αισθήματα των Μανιατών. Παρ'όλα αυτά αποδοκίμασαν τη δολοφονία του Καποδίστρια, που προήλθε από προσωπικά ελατήρια και λυπήθηκαν ειλικρινά αναλογιζόμενοι ίσως τις οδυνηρές συνέπειες που είχε το στυγερό αυτό έγκλημα για την πορεία του έθνους.

Στην περίοδο της Αντιβασιλείας του Οθωνα οι Μανιάτες προέβαλαν ένοπλη αντίσταση όταν ο Μάουερ θέλησε να γκρεμίσει τους πύργους της Μάνης. Όταν μάλιστα οι Βαυαροί επιχείρησαν να καταπλήξουν την εξέγερση στέλνοντας βαυαρικό στρατό οι Μανιάτες κατάφεραν να αιχμαλωτίσουν μιά ολόκληρη φάλαγγα (1834). Στη συνέχεια ο Οθωνας έστειλε στη Μάνη τον συνταγματάρχη Φέδερ, που κατόρθωσε με ήπια μέσα να προσεταιρισθεί τους Μανιάτες, που έγιναν από τότε στενοί και αφοσιωμένοι υπήκοοι του βασιλιά, διατηρώντας την πίστη τους προς αυτόν μέχρι το τέλος της βασιλείας του και παρά τις απόπειρες διασαλεύσεως της τάξεως που έγιναν το 1852 από τον καλόγερο Παπουλάκο που συνελήφθη τότε στη Μάνη.

Νέες ταραχές εκδηλώθηκαν στη Μάνη την περίοδο της Μεσοβασιλείας (1862-1863) που ήταν και οι τελευταίες γιατί από τότε η Μάνη, παρά την εγκατάλειψή της από το κράτος πέτυχε να προοδεύσει σ'όλους τους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας και με τα τέκνα της πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες σ'όλες τις εκδηλώσεις του έθνους στην Απελευθέρωση της Κρήτης (1867) στον Μακεδονικό αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, τη Μικρασιατική εκστρατεία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Πολιτισμός και η πρόοδος εισχώρησαν στην απώτατη αυτή ελληνική γωνία που στάθηκε επί αιώνες η κοιτίδα της Ελευθερίας του Έθνους και η εστία της έκρηξης της επαναστάσεως του 1821. Καί σήμερα οι κάτοικοι της ζουν φιλήσυχα, ασχολούμενοι με ειρηνικές εργασίες.

Πολλοί από τους Μανιάτες έχουν καταλάβει λαμπρές θέσεις στα γράμματα και αξιώματα πολιτικά και στρατιωτικά.

Τέλος πολλοί Μανιάτες διαπρέπουν στα μεγάλα αστικά κέντρα, στην Αθήνα και ειδικά στον Πειραιά, όπου ακμάζει ολόκληρη συνοικία από 25.000 περίπου κατοίκους. Αλλά και στο εξωτερικό και ιδιαίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες έχουν εγκατασταθεί πολλοί Μανιάτες κατέχουν μάλιστα τιμητική θέση μεταξύ του εκεί Ελληνισμού. (13)

(13.) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη, Κάστρο της Παράδοσης", Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π, 1981, σελ. 61-62.

ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

Κατά καιρούς που καλυτέρευε η κατάσταση στην άλλη Ελλάδα, ή όταν χειροτέρευε πολύ στη Μάνη, τόσο που να καταντάει αφόρητη η ζωή εκεί κάτω, τότε υπήρχε ένα ρεύμα αντίθετο ομαδικής αποδημίας απ'τόν τόπο αυτό. Εκτός από τους Μανιάτες της Κορσικής, τέτοια παραδείγματα αποικισμού έχουμε απ'τα μεσαιωνικά χρόνια ακόμη. Από τότε χρονολογούνται χωριά, των οποίων οι κάτοικοι προέρχονται απ'τη Μάνη, όπως η Μικρομάνη και το Μανιατοχώρι της Μεσσηνίας. Επίσης και ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Καλαμάτας προέρχεται απ'τη Μάνη. Είναι γνωστό επίσης ότι αρκετοί Μανιάτες ζούσαν στα μεγάλα αστικά κέντρα της Κρήτης και δεν αποκλείεται μάλιστα μερικές περιοχές της μεγαλονήσου να έχουν αποίκους Μανιάτες όπως π.χ. η περιφέρεια των Σφακίων.

Αναφέρεται απ'την αναλογία των διαλέκτων και την ομοιότητα των εθίμων τους. Μανιάτες είχαν επίσης εγκατασταθεί ομαδικά κατά καιρούς και στα Επτάνησα, στη Ζάκυνθο, Κέρκυρα και Κεφαλληνία, όπου και πήραν κτήματα σαν πολεμιστές (STRADIOTTI) στην υπηρεσία των Βενετών, καθώς και τίτλους ευγενείας.

Κι απ'το γράμμα των Μανιατών στον Πάπα φαίνεται καθαρά ότι είναι λακωνικής καταγωγής. Οι Δοξαράδες κατέφυγαν απο τη Μάνη στη Ζάκυνθο προ του 1553 καί σώζονται σχετικά έγγραφα. Απ'τους Κοντοστάβλους, Χρυσοσπάθηδες, Μποχαλαίοι, άλλοι κατέφυγαν στη Ζάκυνθο, όπου έλαβαν κτήματα εις το ομώνυμο προάστειο της Ζακύνθου Μπόχαλη, και άλλοι στο βασιλείο της Νεαπόλεως. Οι Βούλτσοι κατάγονται από τούς Ελεαβούλκους της λακωνικής Μαντινείας κλάδος των οποίων κατέφυγε στη Ζάκυνθο. Η οικογένεια αυτή είναι παλαιότατη και αναφέρεται στο γαλλικό κείμενο του Χρονικού του Μορέως. Ως προς τους Κλαδαίους αυτοί φέρονται καταγόμενοι από το Οίτυλο καί κλάδος τους, έλαβε μέρος στην αποικία της Κορσικής όπως βεβαιώνεται απο τον κατάλογο των αρχηγών οικογενειών. Άλλοι εγκατεστάθησαν στην Κέρκυρα και Κεφαλληνία, όπου σώζονται μέχρι σήμερα.

Γενικά οι Λάκωνες ήταν φιλαπόδημοι απ'τα αρχαία χρόνια, αφού όχι μόνο είχαν ιδρύσει αποικίες σε διάφορα μέρη καί στη Μεγάλη Ελλάδα αλλά και είχαν έλθει σε στενές σχέσεις με πολλούς ξένους λαούς, ακόμα καί με τούς Εβραίους, με τους οποίους μάλιστα ελέχθη λέγουν οτι ήταν συγγενείς, αν πιστέψουμε τον Ελληνοεβραίο ιστορικό του α' αιώνα μ.χ. Φλάβιο Ιώσηπο.

Στα μεσαιωνικά χρόνια οι Μανιάτες, φυλή πολεμική, αποδεικνύουν τη μεταναστευτική τους τάση. Καί κατ'αρχάς πήγαιναν κατά μικρές ομάδες ν'αναλάβουν υπηρεσία στο Βυζαντινό στρατό, κατόπιν δε με τους Φράγκους και τους Ενετούς. Σιγά, σιγά φαίνεται το ρεύμα αυτό έγινε εντονότερο κι από τότε χρονολογούνται οι ομαδικές εγκαταστάσεις Μανιατών στη Μεσσηνία, στην Κρήτη, στην Επτάνησο που αναφέραμε προηγουμενα ακόμα δε και στην Ιταλία. (14)

(14) Πέτρος Καλονάρος, "Μάνη, Κάστρο της Παράδοσης" εκδόσεις Πατσιλινάκος Π, 1981 (σελ. 62-65)

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ

Η Κοίτα μαζί με δεκαέξι άλλες κοινότητες υπάγεται στην επαρχία Οιτύλου του νομού Λακωνίας. Είναι έδρα κοινότητας και ο μεγαλύτερος οικισμός της.

Αρχικά, μετά την σύσταση του ελληνικού κράτους και την διοικητική διαίρεση αυτού σε δήμους, η Κοίτα έγινε πρωτεύουσα του Δήμου Μέσσης (1836-1841) στον οποίο αργότερα προσαρτήθηκαν οι σημερινές γειτονικές κοινότητες Μπουλαριών, Γερολιμένας, Κούνου και Λάγειας (1841-1912). Οι πληθυσμοί του οικισμού και της κοινότητας ήσαν κατά την απογραφή του 1961, 112 και 458 κάτοικοι αντιστοίχως, ενώ κατά την απογραφή του 1971 ο οικισμός είχε 98 και η κοινότητα 264 κατοίκους, οι οποίοι κατανέμονται ως εξής:

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΙΤΑΣ-ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1971

ΚΟΙΤΑ 98 ΚΑΤΩ ΓΑΡΔΕΝΙΤΣΑ 28

ΑΓ.ΓΕΩΡΓΙΟΣ 13 ΚΕΧΡΙΑΝΙΚΑ 16

ΑΝΩ ΓΑΡΔΕΝΙΤΣΑ 35 ΝΟΜΙΑ 20

ΚΑΛΟΝΙΟΙ 52 ΨΙΟΝ 2

Ο σημερινός πληθυσμός είναι περίπου ο μισός απ'ότι ήταν προ δεκαετίας και περίπου το 1/8 του πληθυσμού του έτους 1907, ο οποίος ήταν ο μεγαλύτερος που σημειώθηκε στον οικισμό.

Η πορεία της ανόδου του πληθυσμού ως το έτος 1907 και στη συνέχεια η έντονη μείωσή του δίνονται απο τις απογραφές ως εξής:

ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΟΙΤΑΣ

ΕΤΟΣ	1844	1848	1879	1896	1907	1920	1928	1940	1951	1961	1971
ΚΑΤΟΙΚΟΙ	579	350	659	565	722	508	433	327	184	112	98

Η σύνθεση του πληθυσμού δεν είναι φυσιολογική λόγω της μεταναστεύσεως των νεαρών, κυρίως αρρένων ατόμων. Αρα ο πληθυσμός χαρακτηρίζεται ως "γηραιός" και μάλιστα πολύ και μή κανονικός, λόγω της αριθμητικής ανισότητας των δυο φύλων, για τις άνω των 15 ετών ηλικίες.

Η σύνθεση του πληθυσμού κατά την απογραφή του 1961 είχε ως εξής:

ΜΕΛΗ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΚΑΘ' ΗΛΙΚΙΑ

κοινότητα ΚΟΙΤΑΣ	συνολο	0 - 4 ετων	5-14 ετων	15 - 44 ετων	45-64 ετων	65& ανω	εγγαμοι
αρρενες	175	23	45	48	36	23	76
θυλεις	282	16	31	94	95	46	88

Οι στεγαστικές συνθήκες κατά την ίδια στατιστική, για το σύνολο της κοινότητας δίνονται απο τον ακόλουθο πίνακα:

κοινότητα Κοΐτας	Συνολικός αριθμός. νοικοκυριών	διαμενουν σε κανονικές κατοικίες	μοιράζονται την κατοικία με άλλα νοικοκυριά	νοικοκυριά σε μη κανονικές κατοικίες
	167	167	6	-

ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΣΕ ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΤΑ ΟΠΟΙΑ:

έχουν άτομα κατά δωμάτιο			δεν διαθέτουν					
2&ανω	3&ανω	4&ανω	μαγειρίο	λουτρό- ντους	ηλεκτρικό φως	αποχωρ ητήριο	λαμβάνουν νερό από στέρνα	
63	27	20	8	165	165	151	166	

Οι σχετικοί με την παροχή ηλεκτρισμού και με τα αποχωρητήρια αριθμοί, δεν ανταποκρίνονται στην σημερινή (τέλη 1972) πραγματικότητα, λόγω της εγκαταστάσεως ήδη, δικτύων μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και ηλεκτροδοτήσεως μεγάλου αριθμού κατοικιών και λόγω της σχετικής φροντίδας που δόθηκε κατά το ίδιο διάστημα για την κάλυψη ενός μέρους της ελλείψης αποχωρητηρίων.

Το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού είναι ικανοποιητικό. Κατά την απογραφή του 1961 επί 175 αρρένων ήσαν αγράμματοι ή δέν δήλωσαν μόρφωση, 2 άτομα για την ηλικία 10-44 ετών και άλλα δύο για την άνω των 45 ετών. Οι αντίστοιχοι αριθμοί επί 282 θηλέων ήσαν 30 και 112 άτομα. Η ανισότητα αυτή συμφωνεί με την γενική ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων, η οποία χαρακτηρίζει ανέκαθεν την συντηρητική Μανιάτικη κοινωνία.

Οι κύριες ασχολίες του πληθυσμού είναι:

- Η καλλιέργεια της ελιάς, ορισμένων πτωχών δημητριακών και σ'ελάχιστο βαθμό των κηπευτικών.
- Η κτηνοτροφία η οποία περιλαμβάνει την συντήρηση και εκμετάλλευση μικρού αριθμού οικιακών ζώων απο ορισμένες οικογένειες.

Εμπόριο. Μέσα στον οικισμό υπάρχουν δύο μικρές γενικές επιχειρήσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν (κάθε μία) πανδοχείο, παντοπωλείο, καφενείο, γενικό εμπόριο και μεταφορές. Επίσης ένα τρίτο κατάστημα είναι παντοπωλείο και ταβέρνα.

Κοντά στον Αγιο Πέτρο λειτουργεί ένα μηχανικό λιοτρίβι, που εξυπηρετεί όλη την περιοχή.

Τέλος στην κοινότητα υπάρχουν και μερικές άλλες μικρές επιχειρήσεις όπως παντοπωλείο στο Μερτάρι και μελισσοτροφείο στον Αγιο Γεώργιο.

Η οικονομία της περιοχής είναι ασήμαντη και πρωτόγονη, συγκρινόμενη δε με εκείνη των αρχών του αιώνα εμφανόζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό παραμελημένη και εξασθενημένη. Αρκεί να αναφερθεί, ότι μόνο στην Κοΐτα, αντί του ενός σημερινού,

Λειτουργούσαν περισσότερα απο 10 λιοτρίβια και πολύ περισσότερα καταστήματα.

Αναλυτικά, τα χαρακτηριστικά των γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων δίνονται απο την απογραφή του 1961 ως εξής:
εκμεταλεύσεις, εκτάσεις και κατανομή αυτών σε βασικές κατηγορίες της γής.

επαρχία ή κοινότης	μορφή ανάγλυφου εδάφους	σύνολο εκτάσεως	έκταση γεωργικής γης		αριθμός εκμεταλλεύσεων		βοσκότοποι πλήν κοινοχρήστων ή κοινοτικών		εκτάσεις βοσκοτόπων κοινοχρήστων ή κοινοτικών
			σύνολο	στην κοινότητα διαμονής του αρχηγού	σύνολο	με ζωα χωρίς γεωργική γη	εκτάσεις βοσκοτόπων	εκμεταλεύσεις με βοσκοτόπους	
κοινότητα ΚΟΙΤΑΣ	Η	14700	1737	1684	156	-	93	27	8000
κοινότητα ΟΙΤΥΛΟΥ	Π	18000	2427	2101	199	-	117	367	7800
	Η	102800	16062	14513	953	10	341	4713	49300
	Ο	55400	10864	10098	457	3	197	3302	11800

Π=πεδινές , Η=ημιορεινές , Ο=ορεινές κοινότητες

κατηγορίες χρήσεως της γεωργικής γής των εκμεταλλεύσεων

επαρχία ή κοινότητα	καρποφόρα δέντρα		άμπελοι και σταφυδάμπελοι		χωράφια με ετήσια φυτά κλπ		αγροναπαυσεις		κοφτολίβαδα (εκτάσεις)
	εκμεταλεύσεις με δέντρα	εκτάσεις δενδρώνων	εκμεταλεύσεις με αμπέλια	εκτάσεις αμπελιών	εκμεταλεύσεις χωραφιών με ετήσια φυτά	εκτασεις χωραφιών με ετήσια φυτά	εκμεταλεύσεις με αγροναπαυσεις	εκτάσεις αγροναπαυσεων	
κοινότητα ΚΟΙΤΑΣ	155	1244	1	30	58	305	33	156	2
επαρχία ΟΙΤΥΛΟΥ	197	1440	4	34	141	751	60	200	2
	936	10068	38	230	374	3143	285	2519	102
	449	5221	31	128	287	2743	242	2736	18

Συμπληρωματικά αναφέρονται και ορισμένοι τομείς της οικονομίας του τόπου οι οποίοι έχουν εγκαταλειφθεί.

- Το κυνήγι των ορτυκιών. Ήταν εποχιακό και γινόταν συστηματικά με όπλα και απόχες.

Ενα μέρος του προϊόντος εξυπηρετούσε τις εσωτερικές ανάγκες (παστό κρέας, μαγειρικό λίπος) ενώ το υπόλοιπο είχε προορισμό να εξαχθεί με την μορφή κυνηγιού, συντηρημένης τροφής και ζωντανών ορτυκιών σε κλουβιά. Κυριότερο λιμάνι προορισμού του προϊόντος ήταν η Μασσαλία.

Η εξαγωγή των ζωντανών ορτυκιών ξεπερνούσε τα 100.000 κεφάλια. Σήμερα έχει μειωθεί εντυπωσιακά το πέρασμα των ορτυκιών και οι κάτοικοι, όπως και οι επισκέπτες, ασχολούνται μόνο ερασιτεχνικά με το κυνήγι τους.

- Τα μάρμαρα. Ο τόπος, λόγω της εδαφολογικής του συστάσεως, είναι πλούσιος σε λευκά με σταχτιά επιφανειακή οξειδωση, γαλαζόχρωμα, μαύρα και κόκκινα (antico rosso) μάρμαρα.

Η εκμετάλλευση των μαρμάρων έχει γενικά εγκαταλειφθή. Απομένει ακόμη υποτυπώδης μόνο στην περιοχή Δυρού (εξαγωγή 100 τόννων περίπου ετησίως).

Εισόδημα. Το οικογενειακό εισόδημα ήταν περίπου 5.000 δραχμές κατ'έτος. Στην κοινότητα Κοΐτας (1961) τα οικονομικός ενεργά άτομα αποτελούν περίπου το 66,3% του συνόλου των άνω των 10 ετών αρρένων και θηλέων.(15)

κοινότητα ΚΟΪΤΑΣ κάτοικοι ανω των 10 ετών	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΣ ΕΝΕΡΓΟΙ			ΟΙΚΟΝΟ- ΜΙΚΩΣ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ
	ΣΥΝΟΛΟΝ	ΕΚ ΤΟΥΤΩΝ		
		Απασχολούμενοι σε γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	κατοικούσαν σε άλλο Δήμο ή κοινότητα πριν το 1955	
ΑΡΡΕΝΕΣ	95	83	4	34
ΘΥΛΕΙΣ	162	159	2	92

(15.) Μ.Κορρές-Κ.Τζανάκη, "Η ΚΟΙΤΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ, ΠΡΟΤΑΣΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ", Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 1977, σελ. 121-122-123.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Η ιδιότυπη κοινωνική διάρθρωση της Μάνης παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον αλλά και εξηγεί την ιδιόμορφη οικιστική και αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της. Ο σχηματισμός και η αποκρυστάλλωση της νεώτερης τοπικής κοινωνίας έγινε μαλακά, σε μακράιωνα διάστημα. Τη βάση της τοπικής κοινωνικής δομής αποτέλεσε ο θεσμός της εξ' αίματος συγγένειας. Ο πολεμικός πληθυσμός ζούσε απομονωμένος σε μεγάλες ομάδες του τύπου του γένους με βάση την καταγωγή απ' τον πατέρα (πατρογραμμικά ή αρρενογονικά γένη). Το γένος ("σόι") το αποτελούσαν οι υποομάδες ή "γενιές", οι οποίες συνήθως διακλαδώνονταν σε άλλες "μικρότερες γενιές" και αυτές πάλι σε σύνθετες-"διευρυμένες" - ή σε απλές "πυρηνικές" - οικογένειες τι "φαμίγιες".

Ήταν πολύ σημαντική για τη διατήρηση κι επικράτηση του γένους να έχει πολλά "ντουφέκια" δηλαδή πολλούς (ενόπλους) άντρες. Ένα ισχυρό γένος μπορούσε να έχει και 100 μέλη. Η συνοχή και η αλληλεγγύη της ομάδας εκδηλωνόταν στον οικονομικό τομέα, στον πολιτικό και στρατιωτικό τομέα, στο Θρησκευτικό τομέα και στις κρίσιμες στιγμές της ατομικής ζωής.

Ως προς την εγκατάστασή του, το γένος ήταν "εγκαθιδρυμένο" σ' ένα συγκεκριμένο χώρο (οικισμό-"χωριό" ή συνοικία "μαχαλά") και κατείχε ορισμένες μικρότερες ή μεγαλύτερες γύρω εκτάσεις, ανάλογα με τη δύναμή του. Τα μέλη γένους ζούσαν είτε μαζί, σε μία ιδιαίτερη οίκηση που έπαιρνε και το όνομα είτε διασκορπισμένα σε δύο ή περισσότερα χωριά, ως αποτέλεσμα προηγούμενων μετακινήσεων. Και στη δεύτερη όμως περίπτωση, διατηρούσαν στενούς λειτουργικούς δεσμούς. Το μεγαλύτερο γενεαλογικό και τοπικό τεμαχισμό ομάδων συναντάμε στη νότια και στη βορειοανατολική Μάνη. Η στοιχειώδης "φαμίγια" αποτελούσε την πρωτογενή μονάδα παραγωγής και κληρονομικής ιδιοκτησίας. Κάθε γιός, όταν παντρευόταν, έστηνε νοικοκυριό στο χώρο της παλιάς οικογένειας ("πατροτοπική εγκατάσταση"). Εκεί με τη βοήθεια των συγγενών, έχτιζε ένα νέο σπίτι ή έμενε σε μία υποδιαίρεση του πατρικού του, που εν καιρό συμπληρωνόταν με τους αναγκαίους χώρους.

Στη νότια Μάνη η οικογενειακή περιουσία μεταβιβαζόταν μόνο στους γιούς, καθώς σε ίσα μερίδια, με το "αδερφομοίρασμα". Αντίθετα, στη Βόρεια Μάνη είχαν και οι γυναίκες δικαίωμα στην περιουσία. Πάντως, για λόγους μεγαλείου, τα οικογενειακά σπίτια δεν έπρεπε να περάσουν σε ξένους έστω και σε σώγαμπρους. Θεωρούνταν και λεγονταν "σερνικιάτικα" και δεν μπορούσαν να τα κρατήσουν οι κοπέλες. Γενικά, επειδή η γη και τα κτίσματα έπρεπε να παραμένουν στα χέρια της αιματοσυγγενικής ομάδας, η "γενιά" διατηρούσε αποφασιστικό έλεγχο πάνω στην οικογενειακή ιδιοκτησία. Καθαρά συλλογική ιδιοκτησία γένους ή των επιμέρους "γενιών" ήταν ο πολεμικός πύργος, το κανόνι, το νεκροταφείο, η εκκλησία.

Στη νότια Μάνη, μέχρι τα τέλη του 19ου αι. τα γένη ήταν αυστηρά "εξωγαμικά". Έπρεπε δηλαδή η γυναίκα-σύζυγος να προέρχεται οπωσδήποτε από άλλη γενιά. Στη

βόρεια Μάνη, όμως, τα γένη ήταν "ενδογαμικά", γεγονός που συνδέονταν με τα δικαιώματα των γυναικών στην προίκα και στην κληρονομιά. Το γένος και η "γενιά" λειτουργούσαν ως βασικές μονάδες πολιτικής εξουσίας. Τα εσωτερικά θέματα και τη δράση της ομάδας ή για τις σχέσεις της με τους νέους, συζητούσε καί αποφάσιζε η "γεροντική", δηλαδή το συμβούλιο των ενήλικων ανδρών. Στή νότια Μάνη η "γεροντική" κάθε "γενιάς" διάλεγε ανάμεσα στα μέλη της ένα μη κληρονομικό και ανακλητό αρχηγό, τον "πρώτο γέροντα" που είχε ρόλο συμβουλάτορα. Παράλληλα, αναγνώριζε και τον "κάλλιο" της "γενιάς" δηλαδή τον καλύτερο πολεμιστή και συνήθως ήταν εκείνος που είχε τους περισσότερους γιους ("ντουφέκια"). Διόριζε ακόμα ένα "βεργάτη" για να πουλάει τα κτήματα, καθώς και το "βαρδιάτορα" για να φρουρεί τον πύργο. Γενικά, κάθε γένος η "γενιά" είχε ιδιαίτερο πατρά.

Σε αντιδιαστολή με ό,τι συνέβαινε στο νότο, στη βόρεια Μάνη αρκετά από τὰ ισχυρά γένη αναγνωρίζονταν ως αριστοκρατικά και είχαν κληρονομικούς αρχηγούς, κατά την αρχή της αρρενοπρωτοτοκίας. Σε κάθε περιοχή, μιά ορισμένη οικογένεια ή ένας ορισμένος κλάδος ισχυρών είχε το αξίωμα του "καπετάνιου". Ο "καπετάνιος", στηριγμένος στη δύναμη των όπλων των συγγενών, των φίλων και των "λουφεντζήδων" (μισθωτών στρατιωτών) ασκούσε πολλές από τις αρμόδιες ιδιότητες του συλλογικού οργάνου της "γεροντικής". Επιπλέον είχε ορισμένες σημαντικές δικαιοδοσίες, όπως προνομιακή εκμετάλλευση εκτάσεων, μονοπωλιακή εμπορία προϊόντων, είσπραξη των δασμών και φόρων, οργάνωση της άμυνας κ.α.

Σε συνδυασμό με τη διαφοροποίηση της οργάνωσης των γενών στο βορρά και στο νότο παράλλαζε και η κοινωνική τους διαστρωμάτωση (ιεράρχηση). Στη νότια Μάνη η κατάταξη γινόταν με κριτήριο τη δύναμη στην ανώτερη βαθμίδα βρίσκοταν τα γένη με τα περισσότερα ενοπλα αρσενικά μέλη ("ντουφέκια") επίσης ιδιαίτερο βάρος είχε και η καλή καταγωγή. Αυτά τα κυρίαρχα γένη αποτελούσαν τους "μεγαλογεννήτες" ή "σαλήδες" ή και "Νικλιάνους" (στις περιοχές γύρω από το Νικλιάνικο) και χαρακτηρίζονταν με όρους όπως "καλό παππούδικο", "από γενιά", "μεγαλουσιάνοι", "αντρειακή και πολυκρεάτη γενιά". Μεταξύ τους είχαν ανταγωνιστικές σχέσεις, ταυτόχρονα περιόριζαν και διατηρούσαν κάτω από τον έλεγχο τους τους "αχαμνόμερους" (ή "ταπεινούς") δηλαδή ένοπλα γένη που υστερούσαν σε δύναμη. Οσοι "αχαμνόμεροι" κατόρθωναν να ενισχυθούν και να αποκτήσουν πολλά "ντουφέκια", διεκδικούσαν μαχητικά μεγαλύτερη ανεξαρτησία και αν πετύχαιναν λογαριάζονταν ως δυνατοί. Στη χαμηλότερη βαθμίδα βρίσκονταν οι "φαμέγιοι" (ή "ακουμπισμένοι" ή "κολλητοί") που περιφρονητικά τους έλεγαν και "αφύσικους", "λωβοσειρίδες", "γαϊδάρους" κλπ. Ήταν λίγες μικρές οικογένειες που στήριζαν την ύπαρξη τους σε ορισμένους "σοϊλήδες", στους οποίους πλήρωναν σαν φόρο υποτέλειας το "συνοίκι" ή ένα "κουβέλι" σιτηρά. Ανάλογα με το συσχετισμό δυνάμεων, για τις επιγαμίες και την έκβαση των αναμετρήσεων, άλλα γένη δυνάμωναν κι ανέβαιναν στην ιεράρχηση ενώ άλλα αδυνάτιζαν και ξέπεφταν ή και εξολοθρεύονταν ("ξακλήριζαν"). Η διαστρωμάτωση αυτή μεταβλήθηκε έντονα μετά την ένταξη στο νεοελληνικό κράτος, της ανακατανομής εξουσίας και των γενικότερων αναπροσαρμογών. Οι διακρίσεις έχασαν τη λειτουργική αξία τους, διατηρήθηκε όμως ζωντανή. Επιπλέον, η αιματοσυγγένεια έπαιζε - στο νότο - σημαντικό ρόλο.

Στη βόρεια Μάνη η κοινωνικοοικονομική συγκρότηση είχε πιά παγιωμένα χαρακτηριστικά φεουδαρχικού - κοινοτικού τύπου και η κοινωνική διαστρωμάτωση πιά προχωρημένη. Οι οικογένειες και τα γένη της ανώτερης βαθμίδας ("μεγαλύτεροι", ή "πρόκριτοι", ή "προύχοντες", ή "αφεντάδες") διακρίνονται σε "πρώτα", "δεύτερα" και "τρίτα σπίτια", ανάλογα με την οικονομική, πολιτική και τη στρατιωτική δύναμή τους.

Οι υπόλοιποι κάτοικοι (ο "λαός" ή "μικροί") όφειλαν απόλυτη υπακοή και διάφορα δασίματα στους τοπάρχες.

Πέρα από τους πολέμους απέναντι στους εξωτερικούς εχθρούς, ήταν και οι εμφύλιες διαμάχες ("οχτρήτες"), οι ένοπλες ρήξεις ("πόλεμοι") και οι φονικές αντεκδικήσεις. Αυτά τα βίαια και αρχέγονα έθιμα, αποτελούσαν τις πάγιες εκφράσεις των αντιθέσεων ανάμεσα στα διάφορα τμήματα μιάς κοινωνίας που δε διέπεται από πολιτική και δικαστική εξουσία για να τις επιλύει σε ανώτερο επίπεδο. (16)

Από άποψη δομής η κοινωνία της Μάνης διαχωρίζεται σε δύο τάξεις. Η ανώτερη χαρακτηρίζεται στο Νότο με πατρωνυμικά (Νικλιάνοι στο Νικλιάνικο, Τσουλιάνοι στο Κατωπάγγι) και βόρειότερα με ονόματα που δείχνουν εκλεκτή καταγωγή (Ζοϊλήδες στη πεντάδα, Μεγαλογεννήτες πμό πάνω). Η κατώτερη τάξη είναι οι αχαμνόμεροι. Στην ορολογία σαν νεότερη τάξη αναγνωρίζονται μόνο οι Νικλιάνοι οι οποίοι ουσιαστικά δεν διαφέρουν απ'τους υπόλοιπους. Στο Νικλιάνικο, στο Κατωπάγγι και τα Μέσα Χωριά ίσως και σε άλλες περιοχές οι αχαμνόμεροι που ζούσαν κάτω απ'την εξάρτηση των ισχυρών ονομάζονταν "φαμέγιοι" ή "ακουμπισμένοι". Τα προνόμια της ισχυρής τάξης ήταν το μονοπώλιο στις αλυκές και τα μάρμαρα και λιγότερο στους λάκους, κοινόχρηστες δεξαμενές για το πότισμα των ζώων. Η κατώτερη τάξη πλήρωνε εκβιαστικό φόρο στην ανώτερη. Η αναλογία στην Κοίτα ήταν σύμφωνα με τους καταλόγους του Ι.Ν.Ανδρομιδά, 3/5 Νικλιάνοι προς 1/5 αχαμνόμεροι καί 1/5 σε ενδιάμεση θέση.

Ο διαχωρισμός των τάξεων δεν ήταν απόλυτος. Οι αχαμνόμεροι όταν μεγάλωναν σε αριθμό μπορούσαν να αλλάξουν τάξη. Αντίθετα οι δυνατοί για να μετατραπούν σε εξαρτημένη σχέση έπρεπε να έχουν εξασθενήσει τελείως και να αναγκαστούν να αλλάξουν περιοχή εγκαταστάσεως. Δεν υπήρχε εμπόδιο στο γάμο ανάμεσα σε πρόσωπα από τις δύο τάξεις. Το ιδανικό κριτήριο για να ανήκει κανείς στην ανώτερη τάξη ήταν η καταγωγή από έναν αληθινό, ή όχι κοινό πρόγονο. Το πραγματικό κριτήριο όμως ήταν η δύναμη "τα τουφέκια".

Οι φαμέγιοι ήταν μικρές οικογένειες που κατοικούσαν στα σπίτια των δυνατών γενιών και τις υπηρετούσαν. Δεν τους επέτρεπαν ούτε πύργους, ούτε καμάρες, ούτε ψηλά σπίτια. Καλλιεργούσαν τα χωράφια βοηθούσαν στους πολέμους και συνδέονταν τόσο ώστε να θεωρούνται από τους ξένους μέλη της οικογένειας που υπηρετούσαν ή και να χρησιμοποιούν το όνομά της. Τον 19ο αιώνα στην Κοίτα υπάρχουν 8 γενιές Νικλιάνων από τις 3 εξαρτώνται 4 οικογένειες φαμέγιων. (17)

(16.) Γιάννης Σαϊτας, "Μάνη", εκδόσεις "Μέλισσα", 1987, σελ.26-28.

(17.) Χάρης Καλλιγά, "Η εξέλιξη των οικισμών στη Μάνη", "Οικισμοί στην Ελλάδα: αρχιτεκτονικά θέματα", 1979, σελ. 122, 123, 124.

ΤΑ ΣΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΤΑΣ

(Μαρτυρίες πριν απ'το 1973 των Κυριάκου Μπούζικου, Γιάννη Μαντούβαλου-Μεσότριβος, Πέτρου Μαντούβαλου-Μεσότριβος, Βρεπτού Χασανάκου).

Η Κοίτα και η περιοχή γύρω της (το Νικλιάνικο) φαίνεται να συγκεντρώνει από τον Μεσαίωνα τον βασικότερο πληθυσμό της Μέσα Μάνης. Οι κάτοικοι της Μάνης

φαίνεται να είχαν την εξής κλίμακα από πλευράς πληθυσμού. Πρώτα τα Βουνά, μετά η Κοίτα, τ'Αλικα, η Βάθεια και τ'Ακροταίναρο, η Λάγια, ο Κοτρώνας, η Χειμάρα, η Τσίμοβα, ο Πύργος και το Κατωπάγγι.

Ο χώρος της Κοίτας (Από τον Πύργο Μερτάρι ως τον Πύργο Μπλούχο), φαίνεται πως ποτέ δεν έπαψε να κατοικείται από τους "κοκκινοπόδαρους" (=παρانونί των κατοίκων του επειδή ο τόπος έχει κοκκινόχρωμα και βάδιζαν ξυπόλυτοι). Οι σημερινοί (μετά το 1821) αχαμνόμεροι είναι βέβαιο ότι είναι οι ντόπιοι, πριν την κάθοδο του Νίκλου (Φραγκοκρατία) κάτοικοι του Νικλιάνικου.

Είναι 1) Τσοπέης. Πριν έρθουν οι Νικλιάνοι στην Κοίτα (13ος με 14ο αιώνα) είναι βέβαιο ότι ήταν οι άρχοντες του χώρου της. Τα κτήματά τους ήταν (μέχρι το 1910) απέραντα και τα καλύτερα στην Κοίτα. Ήταν οι πιά ισχυροί αχαμνόμεροι της Κοίτας.

2) Ψυχάρης, αχαμνόμερος με λίγα άτομα (αυτό σημαίνει και τ'όνομά του).

3) Λαγιακός στην Πάνου Χώρα Κοίτας. Αχαμνόμερος σώγαμπρος στους Καουριάνους. Καταγωγή απ'τη Λάγια. Μικρή οικογένεια.

4) Μπουραζάνης. Αχαμνόμερος στην Κοίτα. Κατάγεται από το Ξούμερο.

5) Χαραμής. Εχει ξεκληρίσει.

6) Νταϊφάς. Αιγαιοπελαγίτες κοντραμπατζής. Ηρθε σώγαμπρος στα Κεχριάνικα στα μέσα του 19ου αιώνα.

A. ΟΙ ΚΑΤΣΙΡΙΑΝΟΙ. Οι Κατσιριάνοι της Κοίτας είναι μιά οικογένεια μ'εκείνους του Κούνου. Δεν είναι ξεκαθαρισμένο αν είναι αχαμνόμεροι ή "μεγαλογενήτες". Μόνο εκείνοι του Κούνου διατηρούν αυτό το επώνυμο. Οι της Κοίτας λέγονται: Καραμάνης ή Καραμανάκος, Φατούρος, Κουντουρομιχάλης, Φωκαλάκος και Καρλουτσάκος (οι δύο τελευταίοι ξακλήρισαν). Ο Μορφίρης που'ναι στ'Αλικα σαν σώγαμπρος διατηρεί την περιουσία του και στην Κοίτα. Είναι Κατσιριάνος. Υπήρχε και Κατσιβαρδάκος πουταν Κατσιριάνος και ξακλήρισε.

B. ΟΙ ΚΟΥΡΙΚΙΑΝΟΙ. Οι Κουρικιάνοι θεωρούνταν αχαμνόμεροι αλλά τόσο ισχυροί ώστε να υπολογίζονται στους μεγαλογενήτες. Ήταν ανώτεροι από τους αχαμνόμερους και Κατσιριάνους, αλλά μόλις πιο αδύνατοι από τους Καουριάνους. Κατέβηκαν απ'τα Βουνά της Μέσα Μάνης και φαίνεται ν'ανήκουν κι αυτοί στους ιθαγενείς κατοίκους πριν το 1600 τουλάχιστον. Φαίνεται να'ναι η ισχυρότερη πατριά των Βουνών.

1) Χαμόδρακας, μικρή οικογένεια σήμερα

2) Βαγιακάκος, ο ισχυρότερος των Κουρικιάνων

3) Λάουρας (δεν έχει σχέση με τον Λάουλα των Μπουλαριών που φαίνεται να'ναι βαφτισιμιάς του).

4) Γιωργουλάκος πριν λεγόταν Μυλωνάκος

5) Κωστάκος ή Κασιδόκωστας (αυτός πήγε σώγαμπρος στους Κάσσηδες του Ακροταϊνάρου-Πάλυρο-όπου απ'το 1830 εγκαταστάθηκε αφού περιπλανήθηκε από Κοίτα-Λιοντάκι-Κορογονιάνικα-Πάλυρο.

6) Γουνελάς (των Βουνών). Όλοι οι Γουνελιάνοι των Βουνών (Λιοντάκι) θεωρούνται αδελφοί των Κουρικιάνων της Κοίτας.

Γ. ΟΙ ΚΟΝΟΜΙΑΝΟΙ. Ήταν στην Κοίτα πριν, αλλά νικήθηκαν και διώχτηκαν απ'τους άλλους Κοιπιάτες Λιάνους. Οίκησαν την Ελια. Απ'τους ίδιους κατάγεται ο Σμπιρούνιας στην Ερημο (Ξούμερα).

Στους Κατσιριάνους φαίνεται να ανήκε (έμενε στα Καρλουτσιάνικα δίπλα) κι ο σατιρολόγος το 1830-40 Μπογάκος. Ξακλήρισε κι αυτός.

Δ. Ο ΛΥΜΠΕΡΗΣ. Η οικογένεια Λυμπέρη είναι στενά συνδεμένη (αν και δεν έχει παραδοθεί ότι είναι εξ' αίματος) με τους Κουτρουλιάνους. Κατοικούσαν και πολεμούσαν πάντα δίπλα-δίπλα. Σημαντική οικογένεια.

Ε. ΔΑΒΑΚΗΣ. Πριν το 1700 ήταν στον ίδιο χώρο (Κεχριάνικα Νόμια). Δεν συγγενεύει με κανένα εξ' αίματος. Η εκδοχή ότι έχει έρθει από το Λιοντάκι και κει από το Πολυάραβο (Β. Μάνη) φαίνεται αληθινή. Απ' τον Πολυάραβο έφυγαν 5 αδέρφια που ένας τους ήρθε στο Λιοντάκι (Βουνά).

ΣΤ. ΚΟΤΤΕΑΣ. Θεωρείται ένας απ' τους αρχαιότερους κατοίκους στο χώρο της Κοίτας. Η παράδοση αυτή πρέπει να στηρίζεται βέβαια σε κάποια αλήθεια.

Ζ. ΟΙ ΚΑΟΥΡΙΑΝΟΙ. Είναι εξ' ίσου ισχυροί σχεδόν με τους Νικλιάνους της Κοίτας. Κλάδοι των Καουριάνων είναι:

1) Μπράτης ή Μπρατάκος

2) Καβούρης

3) Καούρης (απ' αυτούς κατάγεται ο Γρηγορακάκης η Ληγορακόγγονας του Ακροταινάρου που πήγε εκεί μετά το 1830). Στην Κοίτα είναι ο Γρηγορακάκης κι ο Βουίζος.

4) Μπουτέρος ή Μπουτεράκος

5) Καλατζής (το "κεφάλι" των Καουριάνων)

6) Βωλάκος

7) Κοκκοράκης

8) Ο Κουράκος της Καρδενίκιας

9) Αρμυράντες

10) Βελετάκος στους Μπουλαριούς.

Η. ΝΙΚΛΙΑΝΟΙ. Η παράδοση για το πως ήρθε ο Νίκλος (Ο Νικόλαος ντε Σαίντ Ομέρ στην παράδοση έχει γίνει Νίκλος ντε Σαϊλαφέ ή κάπως έτσι) γράφεται στη σύντομη "Ιστορία της Μάνης". Ο Νίκλος φαίνεται να 'ρθε στη Μάνη με όλη τη θέληση να γίνει φεουδάρχης κατά τα μαθημένα του στην εκτός Μάνης φεουδαρχική Ευρώπη. Αυτός κι οι απόγονοί του με τ' όνειρο αυτό έζησαν στη Μάνη ως το 1900. Προσπάθησαν με κάθε τρόπο να δείξουν στους μισοάγριους Μανιάτες τι θα πει "πολιτισμός". Οι οροματισμοί του ήταν να κάνει όλη τη Μ. Μάνη φέουδο δικό του. Ολ' αυτά τα πέτυχε ως ενα βαθμό αυτός κι οι απόγονοι του. Ποτέ όμως δεν μπόρεσαν να κυριαρχήσουν σαν καθαροί φεουδάρχες. Εμειναν Δον Κιχώτες για αιώνες. Άλλοι σχεδόν το ίδιο ισχυροί τους αντιστέκονταν. Άλλοι τους αγνοούσαν.

Οι Μανιάτες απορρόφησαν μέσα στο δικό τους σύστημα και τη φεουδαρχία. Οι Νικλιάνοι έγιναν απλοί φτωχοί ληστοπειρατές κι αυτοί, πάντα όμως με "ψηλά τον αμανέ" που λένε. Αν η κοινωνική κατάσταση τους ευνοούσε ξαναπροσπαθούσαν να εγκαθιδρύσουν την φεουδαρχία. Είχαν όμως κι οι ίδιοι τόσο πολύ πληθύνει στα 600 χρόνια της ζωής τους στη Μάνη που στο τέλος, συγκρούονταν το πίο πολύ μεταξύ τους. Ο Νίκλος έφτιαξε πύργο οχυρό, οχυρότερο από τους μεγαλιθικού τύπου προηγούμενους της Μάνης. Δεν έκαμε τίποτα όμως. Κι οι άλλοι έκαμαν πύργο. Πύργους εκατοντάδες. Κάθε οικογένεια και πύργος. Κανόνια, καταπέλτες. Κάστρα κανονικά. Πάντα προσπαθούσαν και πάντα πίστευαν στην κυριαρχία τους.

Ο Νίκλος ήρθε αμέσως μετά τη Φραγκοκρατία κατά τη παράδοση. Είχε και την οικογένειά του και (ίσως) την ακολουθία του. Λέγεται ότι είχε δύο γιούς το Λία και το Μιχάλη. Τα άλλα άτομα - που ίσως είχε μαζί του- είναι άγνωστο ποιοί και πρόγονοι ποιών ήταν. Φαίνεται όμως ότι συνηθίστηκε να θεωρούνται κι αυτοί Νικλιάνοι και μάλιστα γιοί του. Ετσι πολλοί διατείνονται ότι ο πρώτος Νίκλος είχε 7 γιούς και όχι δύο. Οτι το "κέντρο" των Νικλιάνων είναι βέβαια οι Λιάνοι κι οι Μιχαλακιάνοι, αλλά αυτοί είναι οι γιοί του πρωτότοκου γιού αλλά ότι γιοί του ήταν κι οι υπόλοιποι 5 ή 3.

Παραδέχονται όλοι ότι δεν είναι από τους "ισχυρούς" Λιάνους και Μιχαλακιάνους, αλλά διατίνονται ότι είναι κι αυτοί Νικλιάνοι. Αυτές οι οικογένειες είναι οι απόγονοι των: Καντήρων, Κουτρούλη, Τσίγγου και Γιάννη. Οι Καντηριάνοι, οι Κουτρουλιάνοι, οι ΤσιγγροΣαουλιάνοι κι οι ΓιαννακοΜιχελιάνοι. Ας πάρουμε να εξετάσουμε πρώτα τους μεγαλογενήτες αυτούς κι ύστερα τους Λιάνους και Μιχαλακιάνους.

1)Οι ΓιαννακοΜιχελιάνοι, φαίνεται να ανέβηκαν από την Κοίτα στην Λάγια όπου έδιωξαν τους παλιούς Ξιφομαχειριδιάνους κι εγκαταστάθηκαν εκεί καθώς και στη Βάθεια πολύ αργότερα. Το διώξιμο συνήθως γινόταν, αφού έπαιρναν γυναίκα και κληρονομούσαν μία ξακληροσπορά απ'την άλλη οικογένεια. Εμπαινε ένας σώγαμπρος και κουβαλούσε και τους άλλους. Στην Κοίτα δεν αναφέρονται να'χουν μείνει Γιαννακομιχελιάνοι. Το πιο σωστό φαίνεται να'ναι ότι τουλάχιστον αυτοί δεν είναι καθόλου Νικλιάνοι, αλλά ένα σόι η συντροφιά είτε από ντόπιους των βουνών προερχόμενο, είτε από μεγαλογενήτες φεουδάρχες του Βυζαντινού χώρου. Πάντως κανείς δεν επιβεβαιώνει ότι ανήκουν στα σίγουρα "εξ αίματος" στους Νικλιάνους και ακόμα και οι ίδιοι οι γέροντες της οικογενείας αμφιβάλουν γι'αυτό. Είναι οι πιο αμφίβολα συνδεόμενοι (και στους πολέμους τους) με τους Νικλιάνους.

Το πιθανότερο είναι ότι είναι οι μετά ή πριν το Νίκλο, άρχοντες που'ρθαν στη Μέσα Μάνη. Η καταγωγή τους απ'τα Βουνά δεν είναι καθόλου απίθανη.

2)Οι ΤσιγγροΣαουλιάνοι. Αυτοί είναι σίγουρα Νικλιάνοι καταγόμενοι από γιό ή συγγενή κατ'ευθείαν η πλάγια με το Νίκλο. Ίσως και απ'την ακολουθία του. Θεωρούνται απ'όλους ότι ανήκουν σίγουρα στους Νικλιάνους. Οι Τσιγγροσαουλιάνοι κανονικά είναι δύο κλάδοι που τώρα είναι δύσκολο να ξεχωριστούν. Είχαν επί αιώνες πόλεμο με τους άσπονδους εχθρούς τους Καουριάνους. Οι πόλεμοί τους θυμίζουν σε όλα εκείνους των μεγάλων κρατών.

Είναι α)Λαζαρόγγονας "το κεφαλάρι" τους. Διώχθηκε στην Αρχιά από τους πολυπληθείς Καουριάνους, όταν οι τελευταίοι εξασφάλισαν τη φιλία των υπολοίπων ΤσιγγρόΣαουλιάνων. Ο Χακούνας ο Λαζαρόγγονας κι ο Μοσχάκος είναι κλάδοι τους. β)Λεωτσάκος στην Κοίτα και Αρχιά. Λεγότανε και Ντεβερίκος πριν γραφτεί Λεωτσάκος (πριν το 1821). Ντεβερίκος υπήρχε και οικογένεια στα Βουνά που'χουν χαθεί τα ίχνη της. γ)Βουδικλάρης στην Αρχιά και Κοίτα επίσης δ)Κολάκος κοντινότερος στους Λαζαρόγγονες. ε)Κατσουλάκος στ)Μανουσάκος, ζ)Δρακουλινάκος, η)Σκλαβούνος, θ)Κουρεβέσης που τώρα είναι μόνο στον Κούννο, είναι γνήσιος ΤσιγγροΣαουλιάνος, ι)Γιδάκος, ια)Ηλιάδης, ιβ)Καπαράκος, ιγ)Κοντάκος, ιδ)Αγραπίδης, ιε)Κατελάνος ιστ)Κοργιτάκος ή Κοργίτης, ιζ)Χασανάκος, ιη)Λαμπρινάκος.

3)Κουτρουλιάνοι: Απόγονοι του Κουτρούλη γιού του Νίκλο. Κατοικούν κι αυτοί στην Ν.Κοίτα. α)Λιαράκος, β)Σιγουράκος, γ)Νικολεουτσάκος, δ)Σαραντέας, ε)Πικάκος. Πολλοί απ'την οικογένεια αυτή έχουν ξεκληριστεί. Κλάδος τους ο Θεοδωρακάκος της Κοίτας στ)Θεοδωρακάκης στους Κ.Μπουλαριούς, ζ)Φιλιππάκος στ'Αλικα μετά το 1800 η)Αθανασάκος στη Λευκή Πέτρα, θ)Γεωργοβρεπτάκος, αδελφος του Αθανασάκου που στ'Αλικα "είχασι πύργο με κουμπέ - να ντούσε σκιάζοντ'οι γενιές". η)Ο Λυμπέρης θεωρείται εξ'αίματος οικογένεια απ'τους Κουτρουλιάνους.

4)Καντηριάνοι. Κι αυτοί απ'τους Νικλιάνους. Κατοίκησαν κυρίως στους Καλονιούς. Πήγαν κι εκτόπισαν τους προηγούμενους κατοίκους των Καλονιών, Μπουκουβαλαίους κ.λ.π. Στους Καλονιούς εγκαταστάθηκαν περί το 1600, στα Παχιάνικα.

5)Οι κυρίως Νικλιάνοι. Λιάνοι και Μιχαλακιάνοι:

α)Μιχαλακιάνοι. Η πιό ισχυρή πατριά των Νικλιάνων και η πιό επεκταμένη στη Μ.Μάνη. Αυτή από τα γύρω της Κοίτας που κατοίκησαν κατόρθωσαν μπαίνοντας σ'ωγάμπροι να δημιουργήσουν πολλές κοιτίδες: Νόμια, Μέζαπος (πριν το 1700). Κεντροσκωλόσπιτο, στα ξεμόνια της Κοίτας, στη Λάγια και Δημαρίστικα (πριν το 1750), στη Βάθεια (πριν το 1750), στη Μίνα (πριν το 1800). Στο χώρο της Κοίτας λέγονται κυρίως Ζωάκος, Πατσιλινάκος, Αρναούτης, Μιχαλέας στη Μίνα. Επίσης πολλοί άλλοι στη Μίνα, Βουγιουκλάκης στη Μίνα, στη Λάγια και στη Βάθεια.

β)Λιάνοι. Η καρδιά των Νικλιάνων. Αυτοί είναι εκτός απ'την Κοίτα στο Γερολυμένα, Μπουλαριούς (μετά το 1700) στην Κάτω Καρδενίκια, Αλικά πιθανώς στα Τσικαλιά και Βάθεια κι αλλού τώρα αργότερα. Αρχίζουμε από την Κάτω Καρδενίτσα:

Α)Φέρονται σαν Λιάνοι, οι Γεωργόπουλοι της Κάτω Καρδενίτσας, άσχετοι με τους Γιαννακομιχελιάνους, Ο Ρίφουνας κι ο Σαλίχος είναι Λιάνοι.

Β)Στη Κοίτα ο κύριος κορμός των Λιάνων είναι οι Σκυλακάκης και Μαντούβαλος.

Επίσης διάφοροι άλλοι. Ας τους πάρουμε με τη σειρά:

1)Σκυλακάκης, 2)Μαντούβαλος, 3)Καβατζάς. Απ'αυτόν κατάγεται κι ο Μιχελόγγονας της Βάθειας. 4)Καϊράκος που κατά μιά γνώμη είναι Μαντούβαλος, κατ'άλλη Κατσαφάδος, αλλά οπωσδήποτε Λιάνος-Νικλιάνος. 5)Σκαρκαράκος. Δικό τους ήταν το σπίτι στο δρόμο έχουν ξακληρίσει. 6)Ριφουνάς στην Κάτω Καρδενίκια. 7)Σαλίχος στην Κάτω Καρδενίκια. 8)Κουζιγιάννης. 9)Ο Κατσιβαρδάκος, κανονικά υπάγεται στους Καβατζιάνους. 10)Ο Κωσταράκος είναι Λιάνος. Ήταν και στο Μέζαπο. 11)Οι Κατσαφάδες του Κοτραφιού λέγονται σαν Λιάνοι. Άλλη γνώμη τους θέλει Ρικιάνους. Είναι πιό σωστή.

NOMIA - ΝΕΑΣΑ

Α. Στη Νόμια αρχαιότερες φαίνονται να'ναι οι οικογένειες των αχαμνόμενων και του Μεσίσκλη. Οι Μιχαλακιάνοι στον μεταξύ Κοίτας-Νόμιας χώρο θεωρούνται το κέντρο των Μιχαλακιάνων του Νικλιάνικου.

1)Πατσούρος, αχαμνόμερος 2)Καντήρος της Νόμιας. Το πραγματικό όνομα των Καντηριάνων της Νόμιας ήταν Χασσομούνης καί Ψωλαρμένης. Τ'άλλαξαν όμως σε Ντινόπουλος, Καντήρος κ.λ.π. 3)Μιχαλακιάνοι. Αυτοί είναι κυρίως α)Ζωάκος, β)Σαλπέας, γ)Μασσαούτης, δ)Ψαλτάκος, ε)Πατσιλινάκος. 4)Κουράκλης, 5)Μεσίσκλης. Η παλαιά και αρχοντική οικογένεια της Νόμιας. Αγνωστής προέλευσης. Κάτοχος του χώρου της Νόμιας πριν της Τουρκοκρατία. Κλάδοι του οι α)Δημητράκος, Αρκουδάκος, Λουκάκος καί οι β)Μεγγενιάνοι: Τρικόλης, Γαργαλάκος, Καλονάρος, γ)Καρκατσιλής ή Καλατζάκος στα Τσικαλιά δ)Μπαΐζος στα Αλικά σ'ωγάμπρος κι αυτός εκεί.

Β. Στη Νεάσα είναι μόνο ο Λεφατζής. Θεωρείται η σκληρότερη οικογένεια του Νικλιάνικου ισχυρή και μεγάλη οικογένεια. Φαίνεται να κατοικεί εκεί πριν το 1700. Τα διάφορα ονόματα με τα οποία τους βρισκουμε: 1)Λεφατζής, 2)Κουράκλης, 3)Βαραμέντης. Μερικοί όμως θέλουν το Βαραμέντη ότι είναι Σάσσαρης, οπότε και ο Σάσσαρης πρέπει να είναι Κουράκλης ή Λεφατζής.

ΚΑΛΟΝΙΟΙ

Οι Καλονιοί κατά την παράδοση είναι μετά την Κοίτα οικισμένοι, αλλά πριν την κάθοδο του Νίκλου. Τότε ήταν κυρίαρχη η οικογένεια-πατριά των ιθαγενών Μπουκουβαλιάνων και Παρηγοριάνων. Ανοιξαν πόλεμο με τους Καντηριάνους (Νικλιάνους) νικήθηκαν και σκόρπισαν γύρο (= Αν Σούφης, Ξεμόνι της Κοίτας).

1)Καντηριάνοι (Νικλιάνοι). Σε αιώνιους πολέμους με τους παλιότερους Μπουκουβαλιάνους. Καντηριάνοι είναι:

α)Δημάκος

β)Μπουζικός ή Μπουζικάκος ή Μουζικάκος ή Βοζίκης. Η κορυφή των Καντηριάνων.

γ)Μαστρογιαννάκος που πριν λεγόταν Κουρκούλιας.

δ)Χοντροκούκης που έχει πάει και στα Παχιάνικα καθώς και ο Μουρκάκος και Μονέδας που'χουν πάει στο ίδιο μέρος. Ο Βεδουράς έχει πάει στο Φλωμοχώρι.

ε)Παχής στην Καλαμάτα και Ηλιόπουλος στην Καλαμάτα και Μεθοκορώνη.

2)Μπουκουβαλιάνοι. Οι πρώτοι κάτοικοι στους Καλονιούς οι οικιστές. Ξεκλήρισαν ή έδιωξαν πολλούς οι Καντηριάνοι. Οσai έμειναν είναι στους Καλονιούς, στον Αη Σούφη. Είναι: α)Κωσταράκος, που'χει μετοικήσει στη Σκάλα Λακωνίας, β)Γιωργαράκος Μορατζής, Γκλεγκλές, Σκουληκόκωλος. Μένουν στον Αη-Σούφη Κοίτας.

3)Παρηγοριάνοι. Αυτοί κατοικούσαν πριν τους Καντηριάνους και μαζί με τους Μπουκουβαλιάνους στους Καλονιούς. Ισως αυτοί δέχτηκαν σώγαμπρους τους Καντηριάνους, γιατί η έχθρα τους άρχισε αργότερα με τους Καντηριάνους απ'ότι Καντηριάνων-Μπουκουβαλιάνων. Αυτοί άλλωστε έχουν μείνει μέσα στους Καλονιούς.

4)Τουρλομούσης. Κατάγεται από ανατολίτη (Αιγύπτιο). Αυτός είχε έρθει μετά το 1800 στους Καλονιούς. Έμεινε θεληματικά και παντρεύτηκε εκεί. Κλάδος του ο Λεκάκος (ή περίπτωση να'ναι σώγαμπρος των Τουρλομουσαίων φερμένος απ'τον Κότρωνα, δεν φαίνεται να'ναι αλήθεια. Οι Λεκιάνοι του Κότρωνα βάφτιζαν πολλά παιδιά με το βαφτιστικό Λέκκας. (18)

(18.) Κυριάκος Κάσσης, "Γενεαλογία ή τα σόγια της Μάνης", 1978, σελ. 107-116.

ΕΘΙΜΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΑΜΗΛΙΑ ΕΘΙΜΑ

Πριν από το γάμο: Η Μανιάτικη παροιμία λέει <<Κάλλια κακή νοικοκυρά περι καλή κοπέλα>>. Και στη Μάνη όπως παντού, ο προορισμός του κοριτσιού είναι να βρεί σύζυγο. Παλιότερα κάθε κορίτσι από 16-22 ετών το πολύ, έπρεπε να παντρευτεί και λίγες έμεναν στο ράφι. Ο προορισμός του νέου Μανιάτη ήταν κι αυτού να παντρευτεί το γρηγορότερο, να κάμει πολλούς σερνικούς για τη γενιά. Η ζωή των Μανιατών ήταν πολύ λιτή και οικονομικά προβλήματα του γάμου δεν υπήρχαν. Προείχε άλλωστε η απόκτηση σερνικών και αυτά θεωρούνταν η πιο μεγάλη περιουσία. Ετσι, η ζήτηση κοριτσιών ήταν εξίσου μεγάλη με την προσφορά νέων και ποτέ δεν συνέβηκε να γίνει πρόταση γάμου απο τη μεριά της οικογένειας του κοριτσιού. Τέτοιο πράγμα θεωρούσαν πολύ προσβλητικό. Ετσι κατά κανόνα η πρόταση έπρεπε να γίνει απ'την οικογένεια του νέου, ο οποίος συνέβαινε να έχει δει το κορίτσι σε κανένα κλάμα και το ζήλεψε για τα μοιρολόγια του, τη σεμνότητά του και όλες τις άλλες του αρετές. Μεταξύ αυτών των αρετών είναι και η οικογενειακή καταγωγή του κοριτσιού. Προτιμούν ένα κορίτσι που προέρχεται από πολύ μεγάλη οικογένεια από το πιο ωραίο κορίτσι που είναι από αδύνατη οικογένεια. Εννοείται ότι οι συγγενείς της γυναίκας ούτε πιάνονταν στις οικογενειακές έχθρες του γαμπρού, ούτε και λέγονταν καν συγγενείς, αλλά απλώς φίλοι, αλλά ήταν για το γαμπρό ένα ηθικό στήριγμα. Ζήτημα θελήσεως κοριτσιού δεν είχε δημιουργηθεί ποτέ παλιά. Τα κορίτσια δεν τα ρωτούσαν και δεν είχαν παρά να υποταχθούν, γιατί τα συνοικέσια τακτοποιούσαν οικογενειακές σχέσεις και έχθρες, ήταν δηλαδή διπλωματικοί συνδυασμοί, στους οποίους κανένα κορίτσι δεν τολμούσε να αντιδράσει. Τα αισθήματα ήταν πολύ σπάνια. Καμιά φορά οι γονείς έπεφταν έξω, γιατί ο νέος αγαπούσε πολύ τη νέα και τολμούσε να την πάρει <<φευγώς>>. Η απαγωγή πετύχαινε μόνο όταν γινόταν με τη θέληση του κοριτσιού. Αυτά όμως είναι προσβολές για την οικογένεια του κοριτσιού που ξεπλένονταν με αίμα. (19)

Η αρρεβώνα: Οι διαπραγματεύσεις του συνοικεσίου είχαν συνέπεια τη <<φανέρωση>> δηλ. του αρραβώνα που έπρεπε να καταλήξει σε γάμο, γιατί διάλυση αρραβώνα σήμαινε μεγάλη προσβολή και θανάσιμη οικογενειακή έχθρα. Η <<φανέρωση>> γίνεται με πυροβολισμούς. Κατά τον αρρεβώνα ο γαμπρός με τους συγγενείς του πηγαίνει στο σπίτι της νύφης με <<μπεσκέσι>> δαχτυλίδι, και μέρα πάντα Κυριακή. Πριν μέρες ο γαμπρός είχε στείλει στο σπίτι της νύφης σφαχτά και άρτους. Κατά το γεύμα που επακολουθεί ο πατέρας του γαμπρού <<περνά τα δαχτυλίδια>>, και οι συγγενείς του προσφέρουν στη νύφη δώρα. Μετά αυτό ακολουθεί χορός. Κατά την αποχώρηση των συμπεθέρων η νύφη τους προσφέρει δώρα συνήθως ενδύματα. Από εκείνη τη μέρα ο γαμπρός μπαίνει ελεύθερα στο σπίτι της νύφης, αυτή όμως δεν επιτρέπεται να πάει στο σπίτι του γαμπρού. (20)

Ο γάμος: Ο γάμος στη Μάνη λέγεται <<χαρά>> γιατί είναι η μοναδική ευκαιρία που ο Μανιάτης χορεύει και τραγουδά. Σε περιόδους δε εχθροπραξιών που δεν υπήρχε στον τόπο καμμιά άλλη ευκαιρία ψυχαγωγίας, αφού δεν γίνονταν πανηγύρια ούτε καν ονομαστικές εορτές. Οι γάμοι στη Μάνη γίνονται συνήθως μιά Κυριακή του καλοκαιριού μετά το αλώνισμα των σιτηρών και πριν αρχίσει το κυνήγι των ορτυκιών. Το Σάββατο το βράδυ πάει ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης με όλο το συμπεθεριό. Πριν μπουν μέσα, ο πεθερός σταυρώνει το σκαλοπάτι της πόρτας, χύνει λάδι σε σχήμα σταυρού. Υστερα γίνεται η στέψη. Παλιότερα τα στεφάνια ήταν από αγριολούλουδα ή στάχια. Το πρωί της Κυριακής το <<ψίκι>> του γαμπρού παίρνει τη νύφη και πάνε στο σπίτι του γαμπρού. Στην πομπή αυτή πάνε μόνο οι αδελφοί της νύφης και κανείας άλλος. Στου γαμπρού γίνεται κι εκεί το σταύρωμα της πόρτας με λαδι. Υστερα η νύφη δέχεται τα δώρα από το σόϊ του γαμπρού. Ακολουθεί φαγοπότι και τραγούδι. (21)

Η τεκνοποίηση: Κατά το γάμο και πριν πάει η νύφη στο νέο της σπίτι, ο γαμπρός βρίσκει μιά πέτρα <<ριζωμιά>>, ένα βράχο. Βάνει το πόδι της νύφης να πατήσει στο βράχο και από πάνω πατάει αυτός. Αυτό είναι συμβολικό και σημαίνει ότι ο άντρας είναι ο κυρίαρχος. Η γυναίκα δεν φτάνει να είναι από καλή γενιά, όμορφη, φρόνιμη, και νοικοκυρά πρέπει να κάνει και παιδιά σερνικά. Αυτός είναι ο πρώτος και κυριότατος προορισμός της γυναίκας. Γυναίκα που δεν έκανε παιδιά αρσενικά θεωρούνταν ατύχημα γιά το σπίτι, και την είχαν όλοι για μισό μερτικό. Ηταν και η ίδια δυστυχημένη γιατί πίστευε κι αυτή ότι ήταν ένοχη γι'αυτή την ατυχία. Στην ανάγκη το έπαιρνε απόφαση και θέλοντας και μη καλοδεχότανε και σπίτι της <<σύγγρια>> δηλ. δεύτερη γυναίκα, με την ελπίδα ότι θα αποκτήσει η οικογένεια σερνικό. Η σύγγρια ήταν χωρίς στεφάνι, κάποια φτωχούλα που έπαιρνε τη θέση νόμιμης γυναίκας. Η πρώτη γυναίκα έπαιρνε τη θέση πεθεράς ή μάννας και δεν έφευγε από το σπίτι. (22)

Το κληρονομικό δίκαιο: Ο πατέρας από τη μέρα που αποκτά σερνικό παιδί δεν χάνει την εξουσία στην περιουσία του. Κάθε άλλο, αλλά ο γιός κατά την Μανιάτικη αντίληψη, δεν είναι απλός κληρονόμος είναι συνιδιοκτήτης και συγκυρίαρχος. Αυτό φαίνεται και από το ότι δεν γίνονται διαθήκες, ούτε αποκληρώνει πατέρας το γιό σε καμμιά περίπτωση.

Το κορίτσι δεν έχει κανένα απολύτως κληρονομικό δικαίωμα στην ακίνητη περιουσία του πατέρα. Αν ο άντρας πέθαινε άκληρος η χήρα έπρεπε να φύγει απο το σπίτι, και να πάει στον <<αλλονούνε της>>, δηλαδή στου πατέρα της. Αν είχε θηλυκά μπορούσε να μείνει αλλά συνήθως έφευγε γιατί δεν είχε τίποτα να περιμένει. Αν είχε σερνικό έμενε εκεί. Τότε η παραμονή της στο σπίτι του άντρα της ήταν καθήκον της. (23)

Προίκα: Προίκα έτσι όπως ορίζεται σήμερα, δηλαδή χορήγηση στον γαμπρό από τον πεθερό χρημάτων ή γης, δεν υπήρχε στη Μάνη μέχρι το τέλος το περασμένου αιώνα. Την προίκα της κόρης αποτελεί μιά κασέλα γεμάτη με ενδύματα κυρίως. Ο γαμπρός προσέφερε στον πεθερό αριθμό ζώων. Αν κάποιος αχαμνόμερος παντρευόταν κόρη πλούσιας οικογένειας προσέφεραν στην οικογένειά της πολλά ζώα. Ακίνητα σαν προίκα έπαιρνε μόνο όποια κοπέλα δεν είχε αδερφούς. Το πατρικό σπίτι με την γύρω σ'αυτό περιουσία σπάνια δυνόταν στον γαμπρό. Αυτό δεν συνέφερε ούτε τον ίδιο τον γαμπρό, γιατί το σπίτι βρισκόταν μεταξύ των οικιών του εξ'αίματος συγγενών του πεθερού. Σε περίπτωση πολέμου οι εχθροί θα χτυπούσαν καί το δικό του σπίτι, και υπήρχε περίπτωση να εμπλακεί σε πόλεμο ξένων οικογενειών, κάτι που δεν θα επέτρεπε και το σόϊ του.

Σε περίπτωση <<ξακλησποράς>>, δηλαδή για κόρη χωρίς αδερφούς, που ανήκε σε ασθενή οικογένεια υπήρχαν και βίαια αρραβωνιάσματα. Η ισχυρή οικογένεια αδιαφορώντας για τις αντιδράσεις της οικογενείας της κοπέλας, πήγαιναν ένοπλοι στο σπίτι της και φώναζαν ότι την έχουν αρραβωνιάσει με τον αδερφό τους ή τον ξάδερφό τους, να το ξέρει όλος ο κόσμος. Μετά από αυτό κανείς δεν διανοείτο να παντρευτεί αυτή την κοπέλα γιατί ξεκίναγε μεγάλη έχθρα ανάμεσά τους και στην ισχυρή οικογένεια.

Τέλος πρέπει να αναφέρουμε ότι η μεταβίβαση χρημάτων ή κτισμάτων από τον πεθερό στον γαμπρό θεωρείτο για τον πρώτο μεγάλη κακοτυχία. (24)

(19.) Αναργύρου Ι.Κουτσιλιέρη, "Γαμήλια έθιμα Μάνης", Εκδόσεις Α.Κεραμόπουλος, Σ.Κυριακίδης, Γ. Μέγας, Μ.Ιωαννίδου-Μπαρμπαρίζου, Λαογραφία Ι.Θ, 1960 - 1961 σελ. 93-94.

(20.) >> >> >> >> >> σελ. 98

(21.) >> >> >> >> >> σελ. 99 - 100

(22.) >> >> >> >> >> σελ. 101

(23.) >> >> >> >> >> σελ. 102

(24.) >> >> >> >> >> σελ. 103.

ΒΕΝΤΕΤΑ - ΑΛΛΗΛΟΣΚΟΤΩΜΟΣ

Στο πέρασμα των χρόνων πολλές έρευνες έχουν γίνει για τη Μάνη και πολλές μελέτες έχουν γραφεί. Σε κάποιες από αυτές αναφέρονται ιστορίες που κάθε άλλο παρά ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, και γράφονται μάλλον με πρόθεση εντυπωσιασμού.

Μιά από αυτές τις παραδοξολογίες είναι η εξής: από τα μεσαιωνικά ακόμη χρόνια λένε πως οι κάτοικοι της Μάνης είχαν ένα κανιβαλικό έθιμο, έκοβαν τάχα ένα δάχτυλο από το σώμα του εχθρού τους, που σκότωναν, το βαλσάμωναν και κάθε φορά που έκαναν γλέντι το έριχναν μέσα στο κρασοπότηρο που έπιναν. Ετσι πιά ματαίωναν κάθε κακή επίδραση της σκιάς του σκοτωμένου πάνω τους, καθώς και την εκδίκηση. Ομως είναι γνωστό πως οι Μανιάτες όχι μόνο δεν ήταν γλεντζέδες αλλά ούτε και αμπέλια είχαν, εξαιτίας του άγονου τόπου τους. Με λίγα λόγια, η δυσπρόσιτη αυτή άκρη της Πελοποννήσου έχει γίνει πολλές φορές θέμα φανταστικών περιγραφών, όχι πάντα από πρόθεση συκοφαντίας αλλά συνήθως από ιστορική άγνοια. Ακόμα και το όνομα <<βεντέτα>> δεν έχει καμιά σχέση με τα μανιάτικα έθιμα και η λέξη, που είναι καθαρά ιταλικής προέλευσης, δεν λέγεται καν στη Μάνη. Την ονομασία αυτή την κόλλησαν στα δημοσιεύματά τους μερικοί Νεοέλληνες δημοσιογράφοι θέλοντας για εντυπωσιακούς λόγους να την συσχετήσουν με την Κορσικάνικη βεντέτα. Στην Κορσική η βεντέτα είχε να κάνει με κλεψιές και ληστείες, ενώ η Μανιάτικη εκδίκηση στρέφεται μόνο γύρω από οικογενειακά ζητήματα προσβολής και τιμής, όπως καλώς ή κακώς εννοούνται στα έθιμα της Μάνης.

Οι Νικλιάνοι: Η Μάνη ήταν γεωγραφικά το τελευταίο καταφύγιο των κυνηγημένων, από τις ξενικές επιδρομές, κατοίκων της Πελοποννήσου. Αυτοί που σήμερα λέγονται Νικλιάνοι στη Μέσα Μάνη προέρχονται είτε από τη μεσαιωνική πολιτεία Νίκλι, είτε από την περιφέρεια της Ανδραβίδας και ειδικά από τον Αγ.Νικόλαο του Μεσίσκλη. Μέχρι να φτάσουν να εγκατασταθούν στη Μέσα Μάνη

πέρασαν χρόνια ζωή σκηνιτών καθώς και διαμάχες και φονικά με τους ντόπιους κατοίκους. Οι διαμάχες και τα φονικά είχαν σαν αιτία τη γη και την κατοικία. Η χώρα ήταν άγονη και δεν χωρούσε άλλους. Οι ξένοι όμως πίο έξυπνοι και καλύτερα οπλισμένοι κατόρθωσαν να επικρατήσουν. Γι'αυτό οι Νικλιάνοι έχουν τα πίο καρποφόρα χωράφια, καί έχουν τους οικισμούς τους στις πίο στρατηγικές θέσεις. Ολα αυτά τα κέρδισαν με πολύ αίμα και πολλούς πολέμους. Από τότε χρονολογούνται οι μεγάλες μανιάτικες έχθρες, όπου σφυρηλατήθηκαν και τα σκληρά έθιμα του δικιωμού - της εκδίκησεως.

Την αλυσίδα των πολέμων και των εκδικήσεων μαρτυρούν οι ατέλειωτοι <<τρόχαλοι>>, όπως λένε στη Μάνη τους σωρούς των ερειπίων. Οι διαμάχες των οικογενειών της Μάνης είχαν πάντοτε βαθιά αφορμή και πραγματική τη στενότητα του τόπου, αλλά παρουσιάζονται και άλλες αφορμές-ασήμαντες. Πολλές φορές η έχθρα βαστούσε τόσα χρόνια ώστε οι οικογένειες δε θυμόντουσαν την αρχική αφορμή της έχθρας, ενώ είχαν σκοτωθεί τόσοι και από τα δύο μέρη. Παλιά δε μάλωναν οικογένεια με οικογένεια, αλλά συνασπισμοί οικογενειών μεταξύ τους. Αυτές τις συμμαχίες τις έλεγαν <<συντροφιές>>.

Μιά από τις τρομερές εποχές της Μάνης είναι απ'τα 1716 μέχρι τα 1821. Ισως να μην ήταν η τρομερότερη αλλά γι'αυτή την περίοδο υπάρχουν ντοκουμέντα, όπως το σημειωματάριο του Λαγιάτη Παπαδάκη, ο οποίος έκανε το χειρούργο για τις <<λαβωμές>> των Μανιατών στις έχθρες τους. Το σημειωματάριο βρίσκεται στο Εθνολογικό Μουσείο.

Οι διαμάχες ξεκινούσαν λοιπόν από την στενότητα του χώρου και την ανάγκη υπάρξεως μεσα στο περιορισμένο Μανιάτικο έδαφος.

Ομως η εκδίκηση δεν ήταν μόνο δικαίωμα αλλά και καθήκον και δεν μπορούσε κανείς να ζήσει τίμια στη Μάνη αν δεν κρατούσε τα έθιμα. Η εκδίκηση ήταν ζήτημα τιμής ώστε, αιμοβόρος ή όχι, έπρεπε να κάνει το καθήκον του κάθε άνθρωπος. Ο "δικιωμός" ήταν καθήκον κάθε συγγενή που του υποδείκνυε η γενιά. Προκειμένου να πάρουν εκδίκηση προτιμούσαν να σκοτώσουν το φονιά και εν ανάγκη οποιονδήποτε απο το σόϊ του. Συνήθως διάλεγαν το στήριγμα της εχθρικής οικογένειας για να σκοτώσουν. Στην πραγματοποίηση της εκδίκησεως ήταν υποχρεωμένοι να συμμετέχουν όλοι οι άνδρες της οικογενείας μερικές φορές όμως εκλέγονταν ένας μόνο ή και τον υπέδειχναν με κλήρο (σκαρφιά). Την εκδίκηση γιά το φόνο, επέβαλαν όχι μόνο οικογενειακές επιταγές, αλλά και παροτρύνσεις από τα μοιρολόγια, ακόμα και λόγω δεισιδαιμονίας, γιατί πίστευαν πως το αίμα του θύματος γόγγυζε τη νύχτα και ζητούσε εκδίκηση. (25)

Μιά εκδίκηση που έλαβε χώρα στην περιοχή της Κίττας είναι η εξής: ονομάζεται <<η βεντέτα του Τσακανίκα>>.

Την εποχή που Δήμαρχος της περιοχής ήταν ο Πατσιλινάκος πήγε ενοματάρχης-αποσπασματάρχης ένας ονόματι Τσακανίκας. Ο Δήμαρχος χρωστούσε χρήματα στο Δημόσιο, έτσι ο νοματάρχης τον έπιασε και τον πήγε στην Αρεόπολη. Οι Μανιάτες το θεώρησαν αυτό μεγάλη προσβολή και πήγαν στην Αρεόπολη με τους γκράδες, ελευθέρωσαν τον δήμαρχο Πατσιλινάκο και αιχμαλώτησαν τον Τσακανίκα. (26)

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η εκδίκηση δεν ήταν μόνο φόνος αλλά και γενικότερες καταστροφές, εμπρησμοί σπιτιών και χωραφιών.

Την αγριότητα των οικογενειακών πολέμων μετρίαζαν μερικά έθιμα όπως το <<Συνέβγαλμα>>, σύμφωνα με αυτό αυτοί που είχαν έχθρα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τρίτο πρόσωπο, κυρίως άνδρα, που ανήκε σε ουδέτερη οικογένεια, για να συνοδεύσει αυτόν που είχε εχθρούς. Κάθε προσβολή ή κακοποίηση του

συνοδευόμενου αντανακλούσε και στον <<συνεβγαλή>> ο οποίος γινόταν εχθρός των προσβαλόντων.

Σπανίως οι γυναίκες των αντιπάλων οικογενειών κακοποιούνταν, προπαντός οι παντρεμένες. Κι αυτό όχι μόνο από σεβασμό αλλά γιατί μιά τέτοια προσβολή τιμωρούταν από τους συγγενείς της πατρικής τους οικογένειας οι οποίοι προσβάλλονταν.

Άλλο έθιμο ήταν η <<τρέβα>> ή προσωρινή ανακωχή των εχθροπραξιών για θερισμό, σπορά και άλλες αγροτικές εργασίες, ή μετά μεσολάβηση τρίτων προκειμένου να υπάρξει συμφιλίωση. Η συμφιλίωση (αγάπη) γινόταν με επίσημο τρόπο και δημόσια. Μετά την αγάπη οποιαδήποτε εχθρική πράξη ήταν απιστία και άτιμη πράξη που καταδικαζόταν από την κοινή γνώμη με αγανάκτηση. Συμβιβασμός μετά το φόνο σπανιότατα γινόταν. Έπρεπε να δοθεί οπωσδήποτε μιά ικανοποίηση. Όταν μιά οικογένεια που αντιλαμβανόταν την αδυναμία της προέβλεπε ότι θα εξαφανιζόταν, ζητούσε συγγνώμη με ταπείνωση και συντριβή από τον αντίπαλο αυτό λεγόταν <<ψυχικό>> και θεωρούνταν πράξη ταπεινωτική και εξευτελιστική για την οικογένεια, γ'αυτό σπάνια γινόταν στη Μάνη. (27)

<<Γεροντική>>, αποτελείται από δύο τρείς ή και περισσότερους γέροντες, του χωριού στο οποίο ξέσπασε έχθρα ή και άλλου πλησιέστερου χωριού, οι οποίοι θεωρούνται από τους πιό ηθικούς και υπερέχοντες των άλλων. Αυτοί φιλότιμα σπεύδαν να παρέμβουν για να συνδιαλεχθούν οι αντίπαλες οικογένειες έτσι ώστε να φιλιωθούν. Οι γέροντες πρέπει να είναι ουδέτεροι και προς τις δύο οικογένειες.

Στις αρχές του αιώνα μας κάθε νέος είχε ένα γκρα στην πλάτη και δύο λουρίδες φυσέκια. Τα σπίτια είχαν κάτι μεσαιωνικά παραθυράκια μικροσκοπικά, για να μη δίνουν στόχο στις σφαίρες σε καιρό έχθρας.

Εκείνη την εποχή δικαστές και ένορκοι θεωρούσαν την εκδίκηση ζωντανό έθιμο της Μάνης και τιμωρούσαν πολύ ελαφρά τις Μανιάτικες υποθέσεις.

Σήμερα το έθιμο αυτό ανήκει στη λαογραφική ιστορία και πρέπει να θεωρείται ότι έχει πεθάνει. (28)

(25.) Δ.Κ. Ζαφειρακόπουλου, Μανιάτικα έθιμα, Λαογραφία Δ. εκδόσεις Π.Σακελλαρίου, (1912-1913) σελ.66-71.

(26.) Αφήγηση από τον κ.Γρηγορακάκη κάτοικο Κοίτας 1995.

(27.) Δ.Κ. Ζαφειρακόπουλου, Μανιάτικα έθιμα, Λαογραφία Δ. εκδόσεις Π.Σακελλαρίου, (1912-1913), σελ.74-75

(28.) Δ.Κ. Ζαφειρακόπουλου, Μανιάτικα έθιμα, Λαογραφία Δ. εκδόσεις Π.Σακελλαρίου, (1912-1913), σελ.388.

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ - ΠΕΝΘΟΣ

Τα έθιμα για το θάνατο ήταν και εξακολουθούν να είναι ιδιότυπα στη Μάνη. Όταν έφθανε σε κάποιο χωριό η πληροφορία ότι πέθανε κάποιος από το ίδιο ή παρακείμενο χωριό, ετοιμάζονταν συγγενείς και γνωστοί και μετέβαιναν στο <<κλάμμα>> που γινόταν στο σπίτι του νεκρού. Μπαίνοντας στο σπίτι φώναζαν θρηνώντας <<Αδέλφι-Αδέλφι>> ή <<Αφέντη-Αφέντη>> ανάλογα με την ηλικία του νεκρού και τη σχέση των ιδίων με το νεκρό. Ακολουθούσε ο χαιρετισμός προς τον νεκρό, ο οποίος εκτός από τον ασπασμό περιελάμβανε και το μοιρολόγι. Στα <<κλάμματα>> όπως αποκαλούνταν δεν συμμετείχαν τόσο οι γυναίκες όσο οι άνδρες.

Τα τελευταία χρόνια δεν συνηθίζονται τα παλιά μοιρολόγια και οι άνδρες μένουν σιωπηλοί αφήνοντας το ρόλο αυτό στις γυναίκες. Το κλάμα της κηδείας παρουσιάζει μεγάλη αταξία και τραγικότητα εξαιτίας της μεγάλης συγκινήσεως αυτών που πενθούσαν μπροστά στο νεκρό, οι γυναίκες γρονθοκοπούσαν τα στήθια τους και τραβούσαν τα μαλλιά τους, με τα μοιρολόγια έστελναν παραγγελίες στους δικούς τους νεκρούς. Η συγκέντρωση επαναλαμβάνεται την τρίτη μέρα μετά το θάνατο, την ενάτη και την 40η οπότε υπάρχει σχετική ηρεμία και τότε αυτοσχεδιάζονται τα καλύτερα μοιρολόγια. (29)

Το μοιρολόγημα γινόταν ως εξής: Αυτοί που μοιρολογούσαν καλά ονομάζονταν <<μοιρολογιστάδες>>. Χρήματα δεν έπαιρναν. Μοιρολογούσαν κατά σειρά όλοι οι εκπρόσωποι ενός χωριού αρχίζοντας από τον πρεσβύτερο, έπειτα οι ομοχώριοι άλλου χωριού κ.ο.κ. Κατά την διάρκεια που μοιρολογούσαν οι του ενός χωριού δεν μπορούσαν να μοιρολογήσουν άλλοι από άλλο χωριό, παρα μόνο όταν τελείωναν οι πρώτοι. Μετά το μοιρολόγημα καθενός έπρεπε να τον απαντήσει ένας από τους συγγενείς του νεκρού. Την ίδια μορφή με τα μοιρολόγια συναντάμε στους Ελληνικούς χορούς.

Το ανδρικό μοιρολόϊ δεν έχει την έκταση που έχει αυτό των γυναικών, είναι συντομότατο και αποτελείται από λίγους μόνο στίχους.

Η όλη αρχιτεκτονική του θυμίζει επίγραμμα. Κατά το ανδρικό μοιρολόγι λαμβάνει χώρα, κατά κάποιον τρόπο, ένας μακρύτατος διάλογος με επιγράμματα, μεταξύ πολλών προσώπων.

Το μοιρολόγι των ανδρών δεν είχε το ίδιο άκουσμα με αυτό των γυναικών. Εμοιαζε με μακρόσυρτη απαγγελία, καθώς τα φωνήεντα του πρώτου μισού του στίχου είχαν μακρότερη διάρκεια, και όλος ο στίχος απαγγέλετω αργότατα. (30)

Αξίζει να επισημάνουμε ότι στη Μάνη το πένθος εκδηλώνεται περισσότερο και κυρίως για τους άνδρες και λιγότερο για τις γυναίκες. Ο χήρος δεν είναι σωστό να δείξει υπερβολικό πένθος για το θάνατο της γυναίκας του.

Το πένθος εκδηλώνεται από μέρους των ανδρών με τη γενειάδα που αφήνεται για αρκετό διάστημα, και από μέρους των γυναικών με μαύρα φορέματα. Το πένθος τηρείται για πολύ χρόνο από όλους τους συγγενείς.

Τα μανιάτικα μοιρολόγια διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες τα μοιρολόγια της Εξω Μάνης, και αυτά της Μέσα Μάνης.

Μοιρολόγια Εξω Μάνης: είναι σε στίχους δεκαπεντασύλλαβους και λέγονται σχεδόν τραγουδιστά. Είναι λυπητερά τραγούδια έτοιμα από πριν, υπάρχουν τέτοια τραγούδια για κορίτσια, για νέους ή νέες, για γέρους ή γριές. Μερικά στιχάκια:

α. Γιά μιά παντρεμένη γυναίκα

Εμίσσεψε το γιασεμί το τιμημένο ξύλο

π'όκανε το χρυσό καρπό και τ'ασημένιο φύλλο.

Τα μοιρολόγια της Εξω Μάνης είναι πολύ λεπτά στο αίσθημα και αρκετά καλοδουλεμένα, επειδή λέγονταν συχνά. Πάντως όλα τα μοιρολόγια της Εξω Μάνης είναι έτοιμα, καλούπια σχεδόν.

Μοιρολόγια Μέσα Μάνης: Τα μοιρολόγια της Μέσα Μάνης είναι οκτασύλλαβα, με τονικό μέτρο χωρίς ομοιοκαταληξία. Είναι κάπως ακατέργαστα, πιο πρωτογενή από τ'άλλα, έχουν όμως το χάρισμα ότι είναι δημιουργήματα του αισθήματος και της στιγμής. Τα καλά μοιρολόγια λέγονται στις <<Τρείς>>, στις <<Εννιά>>, και στα <<Σαράντα>>.

Ενα απόσπασμα μοιρολογιού της Μέσα Μάνης είναι το παρακάτω:

Ενας από τη Μέσα Μάνη και Νικλιάνος έτυχε να πεθάνει στα <<Βλάχικα>> στη Μεσσηνία. Του μοιρολογούσαν κάτι κουμπάρες του απ'το Πεταλίδι. Το έμαθαν κάτι

Μανιάτισσες που βρίσκονταν εκεί κοντά και πήγαν να παραστούν στο κλάμα. Ακούγοντας τις ντόπιες να κάνουν τέτοιο κλάμα στον άνθρωπό τους, που γι'αυτές ήταν ντροπή, δεν άντεξαν και είπαν το παρακάτω μοιρολόγι σαν διαμαρτυρία:

**Ε Λία άσπρε και κόκκινε,
αμ πως το καταδέχεσαι
σε ξένον τόπο να θαφτείς
στα Βλάχικα να κηδευτείς;
έ Λία άσπρε και κόκκινε
αμ πως το καταδέχεσαι
να μπης σε χώμα αγοραστό
και με παππά πλερωτικό; ..... (31)**

(29.) Κων/νου Δ.Λιακάκου, "Μοιρολόγια της Μάνης", Λαογραφία ΙΖ. Τεύχος Α., Εκδόσεις Α.Κεραμόπουλος, Σ.Κυριακίδης, Μ.Ιωαννίδου-Μαρμαρίζου, Γ.Μέγας, 1957-1958, σελ.82.

(30.)Κων/νου Δ.Λιακάκου, "Μοιρολόγια της Μάνης", Λαογραφία ΙΖ. Τεύχος Α., Εκδόσεις Α.Κεραμόπουλος, Σ.Κυριακίδης, Μ.Ιωαννίδου-Μαρμαρίζου, Γ.Μέγας, 1957-1958, σελ.182 έως 185.

(31.)Κων/νου Δ.Λιακάκου, "Μοιρολόγια της Μάνης", Λαογραφία ΙΖ. Τεύχος Α., Εκδόσεις Α.Κεραμόπουλος, Σ.Κυριακίδης, Μ.Ιωαννίδου-Μαρμαρίζου, Γ.Μέγας, 1957-1958, σελ.84 έως και 87.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

Δεισιδαιμονίες.

1.Το λυχνάρι δεν κάνει να το σβήνεις με το φύσημα. Καταριέσαι το σπίτι να ξεκληρίσει (να "πάει φτου"). Να το χαμπηλώνεις και μ'ένα πανί ή με το χέρι, να κάνεις αέρα να σβήσει.

2.Το σαπούνι μην το δώσεις με το χέρι. Να τ'αφήνεις κάπου και να το παίρνει ο άλλος. Το ίδιο και τ'αυγά, εκτός από το Πάσχα.

3.Αμα τρίζει το πάτωμα (που χρησίμευε ως κρεβάτι) ή το κρεβάτι στα νεώτερα χρόνια, κάποιος θ'αρρωστήσει από το σπίτι.

4.Αμα χτίσουν θεμέλια σπιτιού εκεί που πέφτει η αποσκιά ανθρώπου, όντως εκείνος στέκει από πάνω γίνεται στοιχειό του σπιτιού ο άνθρωπος.

5.Στα θεμέλια σπιτιού έσφαζαν κόκκορα. Με το αίμα του στεριώνει το σπίτι.

6.Αμα αφήνεις τα κάθηκα (σκεύη) ανάσκελα μαζεύονται τα φουσάτα (αερικά).

Αν τα βάνεις πίστομα φεύγουν.

7.Αν σε κάποιο σπίτι μπείς απο μιά πόρτα, και βγείς από άλλη όταν φύγεις, χαλείς τα προξενιά.

8.Το σουφρά χωρίς ψωμί δεν κάνει να τον αφήνεις χάμου. Κι ούτε αμέσως να τον σηκώσεις, γιατί τρώνε οι πεθαμένοι τα ψύχαλα.

9.Όταν τηγανίζεις δεν κάνει να πίνεις νερό, γιατί πίνεις το λάδι του τηγανιού.

10.Είναι καλό να δώσεις σε περαστικό ή μουσαφίρι κομμάτι πιπτάρι ή λαγάνα.

11.Μη φυσάς ποτέ το γάλα και ας είναι και ζεστό. Ξακληρίζονται τα γίδια και τα

πρόβατα

12. Κάθε σπίτι έχει το φίδι του. Αν το σκοτώσουν είναι κακό. Αν το πετάξουν μακριά ξαναγυρίζει. Το λένε και ποντικολόο και τρώει ποντικούς. Δεν είναι δηλητηριώδες, δεν αφήνει να πλησιάσει στο σπίτι άλλο κακό φίδι ή ποντικός.

13. Κουκουβάγια που ανεβαίνει και κλαίει σε κατοικημένο σπίτι, είναι πολύ κακό. Προμηνύει τον θάνατο κάποιου από το σπίτι.

14. Είναι καλό να έχεις συνέχεια στην πόρτα σου ένα υνί, αξίνα, τραπάνι, πέταλο ή οτι σιδερένιο. Δεν μπαίνει τίποτα κακό μέσα. Ούτε φουσάτο ούτε αρρώστεια. Όταν μπει νύφη νέα είναι απαραίτητο, το ίδιο και όταν μπει ζώο από ξένο σπίτι. (32)

Μαντική

α. Μαντεία

1) Το μάντεμα της μοίρας απ' το αστρικό (αστρολογικό ζώδιο της γέννησης) ή και τ' αστρικό της κάθε μέρας, από την ημέρα της εβδομάδος που γεννιέται κανείς.

2) Το μάντεμα του μελλοντικού συζύγου. Γινόταν με τρεις τρόπους.

α. με το αλατσοπίτταρο

β. με τα κουφέτα του γάμου

γ. Με τα σπερνά του Ψυχοσάββατου.

3) Το μάντεμα του φύλου του παιδιού που θα γεννηθεί.

β. Μετεωρολογία.

1) Οι κάφτρες του πλάι του τσουκαλιού. Αν έχει κάφτρες το τσουκάλι ή πινατί μόλις το κατεβάσεις από τη φωτιά, κρύο και βροχή θα χει την άλλη μέρα.

2) Τα γουρούνια. Αμα κυλιώνται και μαλώνουν τα γουρούνια θα κάμει βροχή.

3) Τα χελιδόνια. Αμα πετούν ψηλά τα χελιδόνια καλό καιρό θα έχει, άμα χαμηλά κακοκαιρία και υγρασία.

4) Πέρδικα, Κουκουβάγια. Υπάρχει το εξής δίστιχο που δείχνει να'ναι σωστό στις προβλέψεις του: <<Η πέρδικα λαλεί νερό, κι η κουκουβάγια ήλιο, και τα κουκουβαγιόπουλα μαζί βοϊρειά και μπόρα>>.

5) Το μάντεμα <<εκείνου που μάσε μελετά>>

α) Όταν κάποιος <<μάσε μελετούσι>>, μας κουτσομπολεύουν Αυτή την περίπτωση την μαντεύουν από διάφορες <<ενδείξεις>> κουδούνισμα αυτιού, φαγούρα στη μύτη κ.α. Κυρίως όμως: <<από τη φωτιά>> και το <<άφτρισμα>> (φτάρνισμα).

β) Το μάντεμα του συγκεκριμένου προσώπου που μιλά για μας γίνεται με δύο τρόπους.

Με το άφτρισμα: Αν κάποιος μιλά και φταρνιστεί οι άλλοι του λένε έναν αριθμό, βρίσκουν σε ποιο γράμμα της αλφαβήτου αντιστοιχεί αυτός ο αριθμός και από αυτό το γράμμα αρχίζει το όνομα αυτουνού που τους μελετά.

Με το ξεστράδισμα της γλώσσας: Αν πάνω στην κουβέντα αυτός που μιλά αναφέρει όνομα άλλου αντί άλλου που ήθελε να αναφέρει τότε λένε ότι κάποιος με αυτό το όνομα (το λάθος) τους μελετά.

6) Το <<Δωδεκάμερο>> των Χριστουγέννων <<δεν εράβασι ούτε εμπαλούνασι>> γιατί μπαλούνονται τα σύγνεφα και βρέχει όλο το χρόνο>>. Απόφευγαν και <<να αλέσουσι, γιατί θα'χε πολλές βροντές και αστροπελέκια>>. Οποιος παραβαίνει αυτές τις προλήψεις, παλιότερα πιστευόταν ότι κάπου <<θα τονε πετύχαιναν μοναχόνε οι καλλικαντζάροι και τότες οί του>> (αλοίμονό του). (33)

(32.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", Εκδόσεις (χ.ε.) 1980-1981, σελ. 11-12-13.

(33.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", Εκδόσεις (χ.ε.) 1980-1981, σελ. 99-100-101.

ΦΑΓΗΤΑ

Θα χωρίσουμε τρεις κατηγορίες:

α) Φαγητά σπιτίσια ή σπιτικά από ντόπια προϊόντα.

β) Φαγητά αγοραστά από την πόλη.

γ) Φαγητά από την ύπαιθρο άμεσα χωρίς ή με υποτυπώδη παρασκευή.

α) Φαγητά σπιτικά από ντόπια προϊόντα.

Τα σπιτικά φαγητά από ντόπια προϊόντα είναι τα κύρια φαγητά κάθε τόπου και κυρίως είναι ενδιαφέροντα από λαογραφική σκοπιά. Στη Μάνη δεν έφτασε ποτέ η λεγόμενη <<τούρκικη κουζίνα>> ή αλλιώς <<ελληνική>>. Μέχρι το 1960 μυρωδιά <<κνιμά>> μπιφτέκι, σουτζούκι, γιουβαρελακιού, παστουρμά, ιμάμ μπαιλντί και εκατοντάδων μικρασιατικών πικάντικων και <<νεοελληνικών>> φαγητών δεν είχε βαρύνει του ελληνικότατο αέρα της Μάνης.

Για συστηματικούς λόγους θα χωρίσουμε τα σπιτικά φαγητά σε τρεις κατηγορίες **αα) Μαγειρευτές, ββ) Ψητές, γγ) Ωμές.**

αα) Μαγειρευτές τροφές είναι όσες απαιτούν άναμμα φωτιάς καί ειδικό σκεύος και ακόμη ειδικό τρόπο παρασκευής.

1] Τηγανιού. Πρωταρχική θέση έχει το <<τηγανόψωμο>>. Το τηγανόψωμο είναι πολλών ειδών ανάλογα με τον τρόπο της παρασκευής του. Ετσι ξεχωρίζουμε: πιπτάϊρα, λαχανόπιπτες, λαλάγγια και τηγανίδες, κουταλίδες τραβηχτές. (34)

Πιπτάϊρα. Από ζυμάρι ανοίγουμε με την <<ξυλίκα>> ένα φύλλο όσο το μέγεθος του πιάτου του τηγανιού, στρογγυλό με μιά τρυπούλα στη μέση. Το ρίχνουν στο ζεματιστό λάδι του τηγανιού. Το ψήνουν και από τις δύο μεριές και το βγάζουν. Η καλή νοικοκυρά κάνει τα πιπτάρια ξεροψημένα και τραγανά.

Λαχανόπιπτες. Ανοίγουν φύλλο όπως στο πιπτάρι, και στο ίδιο μέγεθος. Μόνο που δεν κάνουν τρύπα στη μέση. Ταυτόχρονα τσιγαρίζουν λάχανα. Αυτά είναι κυρίως: βερβέλλες, χιουρινιές, αγγουρνέοι, κοτσινιές, κουκουβάγιες, καυκαλίδες, σκατζίκους. Προσθέτουν δεντρολίβανο και κρεμμύδι όχι όμως σκόρδο ή μπαχαρικά. Τα λάχανα τοποθετούνται μέσα στο φύλλο της λαχανόπιπτας στη μιά πλευρά και η άλλη γυρίζει και τα σκεπάζει. Κολλάνε τις δύο άκρες γύρω-γύρω με το χέρι. Ψήνεται όπως το πιπτάρι.

Η **τηγανίδα** και το **λαλάγγι** φτιάχνονται ιδιαίτερα τα Χριστούγεννα. Οι πρώτες είναι πολλών σχημάτων, ενώ τα δεύτερα μόνο ενός. Από ζυμάρι πλάθουν ένα μακρύ στέλεχος μέσου μήκους για μεν τα λαλάγγια 50 πόντους, για τις τηγανίδες μικρότερο και μισό στο πάχος. Το λαλάγγι όπως είναι το πιάνουν και το κρεμούν πάνω από την τηγανά με το αναβραστό λάδι. Με μιά επιδέξια κίνηση το αφήνουν να τυλιχτεί. (35)

Η τηγανίδα πλάθεται σε διάφορα σχήματα. Οι τηγανίδες μπορεί να είναι και ζωόμορφες. Ανθρωπόμορφες τηγανίδες έφτιαχναν δύο μόνο ειδών ο φράγκος

(φραγκόπαπας) και ο φράγκος (πολεμιστής, ιππότης). Τα πολύπλοκα αυτά σχέδια τηγανίδας έκαναν μόνο την παραμονή Χριστουγέννων.

Οι **τραβηχτές** είναι δύο ειδών: <<ανεβουτές>> (από ζυμάρι που έχει ανεβεί), <<ανέβουτες>> (από ζυμάρι που δεν έχει ανεβεί). <<Τραβά>> από το ζυμάρι, όσο μιά χούφτα, η νοικοκυρά, το τεντώνει λίγο και το βάζει σε καυτό λάδι.

Πιό σύντομες στην κατασκευή τους είναι οι **κουταλίδες**. Αυτές φτιάχνονται χωρίς ζυμώματα. Απλώς παίρνει ένα σκουτέλι του ρίχνει λίγο νερό παίρνει αλεύρι και το <<πιπίζει>>. Το παχύρευστο αυτό μίγμα (λάμνα) το αλατίζουν και μ'ένα κουτάλι παίρνουν μιά κουταλιά και την αφήνουν σε ένα μέρος του τηγανιού αφού έχει κάψει το λάδι. (36)

Μιά ειδική κατηγορία τηγανόψωμου που παρασκευάζεται κυρίως στα χωριά του Κατωπαγγιού και στην Κοίτα είναι τα **κρεμμυδοπίταρα**. Παίρνουν τις ντόπιες αγριοκρεμμύδες τις ψιλοκόβουν και τις τσιγαρίζουν, μετά τις πλάθουν μαζί με ζυμάρι και τις τηγανίζουν σαν τις τραβηχτές ή τις κουταλίδες. Έχουν βαρεία μυρωδιά. Κρεμμυδοπίταρα φτιάχνονται όπως και οι λαχανόπιπτες αλλά από κρεμμύδες καλά ξεζουμισμένες. Είναι ο συνηθέστερος τρόπος παρασκευής τους. (37)

Μετά το τηγανόψωμο έρχεται ο **πασπαλάς**, ο βασιλιάς της μανιάτικης κουζίνας. Ο πασπαλάς είναι πολλών ειδών κυρίως όμως: ο ωμός, ο κοινός πασπαλάς, ο σκωτοπασπαλάς ή χιουροπασπαλάς κι ο καυτός πασπαλάς.

Ο πρώτος είναι ωμό κατασκεύασμα από αλεύρι και λάδι χτυπημένα. Τρώγεται όπως το βρεχτάκι, μόνο αν είχαν του έβαζαν λίγο μέλι ή ζάχαρη. Ο κοινός πασπαλάς είναι αλεύρι σε καυτό λάδι και νερό του τηγανιού χτυπημένο με κουτάλι ώσπου να τηγανιστεί. Το αλεύρι <<πιπίζεται>> πάνω στο λάδι συνέχεια ενώ χτυπιέται με το κουτάλι. Τον βάζουν να πήξει και τον τρώνε με ψωμί όπως τη φάβα. Είναι το <<εθνικό>> φαγητό των Μανιατών. Καυτός μπορεί να εμπλουτιστεί με σπαράγγια ή κρεμμύδες στο Κατωπάγγι ή άλλα φυτά και να πάρει το ανάλογο όνομα. Ο σκωτοπασπαλάς ή χιουροπασπαλάς είναι το υπ'αριθμόν ένα σε νοστιμιά φαΐ για τους Μανιάτες. Φτιάχεται ως εξής: στο καυτό λάδι ρίχνονται κομμάτια συκώτι χοιρινό στη συνέχεια νερό και αλεύρι όπως στο κοινό πασπαλά, αλλά προστίθεται και αίμα το χοιρινό φυλαγμένο ειδικά. Όσοι θέλουν προσθέτουν κομματάκια συκωτιού αλλά και άλλα κοψίδια. Η νοστιμιά του για τους <<μεμυημένους>> είναι κάτι το μοναδικό. Ο καυτός πασπαλάς φτιάχεται περίπου σαν τον κοινό με τη διαφορά ότι στην αρχή βάζουν λίγο νερό και λάδι έτσι που να καβουρδίζεται στο τηγάνι. Προστίθεται πολύ λίγο νερό. Το αλεύρι πάλι στην ίδια ποσότητα και με τον ίδιο τρόπο <<πιπιστό>>. Άλλο συνηθισμένο φαΐ τηγανιτό είναι ο **καγιανάς** κι ο **σπογγάτος**. Ο δεύτερος δεν είναι τίποτε άλλο από αυγά στο τηγάνι. Ο πρώτος είναι ότι κι ο σπογγάτος, αλλά με φρέσκια ντομάτα λυωμένη στο τηγάνι, έτσι που να κάνει το παρασκεύασμα να μην έχει το σχήμα και το χρώμα του σπογγάτου. Τρώγεται με κουτάλι κυρίως, ενώ ο σπογγάτος με το χέρι. Το αυγό <<μάτι>> σπάνια το τρώγαν. Το'καναν με αλεύρι για να γίνει πολύ. Το'τρωγαν βέβαια και βραστό ή ρουφηχτό. Στο σπογγάτο ή καγιανά αν είχαν έρριχναν <<μαλάχτη>> ή τυρί. Αλλά αυτό για τους <<πλούσιους>>.

Αλλα τηγανιτά δεν υπήρχαν. Η **κουλάστρα** ήταν το πρώτο γάλο λεχώνας γίδας ή προβάτας βρασμένο. Πήζει και γίνεται σαν κρέμα.

2] Φαγητά τσουκαλιού ή πινατιού. Τέτοια ήταν κυρίως τα γαλαχτερά ή αλευρομαγειριά, τα λαχανικά, τα κουκερικά. Τα γαλαχτερά είναι εκείνα που έχουν για βάση το γάλα, αλλά που μπορεί να είναι σε συνδυασμό με την αλευρομαγειριά. Έτσι διακρίνουμε κυρίως γαλαχτερά και γαλαχτερά ζυμαρικά. Τα κυρίως γαλαχτερά, είναι το τυρί, το μπουρέκι, οι γαλακόπιπτες, η κουλάστρα, ο τσίρος, η μουζήθρα.

Η **αλευρομαγειρία** είναι δύο ειδών: από αλεύρι και από χόντρο. Αλευρομαγειριά από αλεύρι είναι από φύλλο και χωρίς φύλλα. Στα πρώτα υπάγονται: χυλός, χυλόπιτες, λαζάνια. Στα δεύτερα: στριφάϊδα, και μακαρόνια.

Ο **χυλός** είναι από ζυμάρι ανοιγμένο σε φύλλο και κομμένο σε μακρές λουρίδες. Ο χυλός συνοδεύεται πάντα από γάλα που το ρίχνουν στο σκαφίδι μόλις αρχίζουν να τρώνε. Ο χυλός είναι συνηθέστατο βραδινό φαί. Μετά το φαί, όμως πάνε κατευθείαν για ύπνο, δεν κρατά πολύ ώρα την πείνα.

Οι **χυλόπιτες** είναι δύο είδη: Κανονικές και <<χοντροχυλόπιτες>>. Η διαφορά τους είναι το μέγεθος και το πάχος τους. Το φύλλο του χυλού μπορεί να κοπεί όχι μόνο σε λουρίδες λεπτές, αλλά οι λουρίδες ξανά κάθετα σε μικρά τετράγωνα. Αυτές είναι οι χυλόπιτες. Τις αφήνουν και ξεραίνονται και τις φυλάνε για μέρες φούριας. Βράζονται και τρώγονται όπως ο χυλός.

Τα **Λαζάνια** είναι μεγαλύτερα από τις χοντροχυλόπιτες και πιο χοντρά σε πάχος. Το φύλλο τους δεν ανοίγεται λεπτό, κόβεται σε τετράγωνα σχήματα. Μαγειρεύονται όπως ο χυλός και τρώγονται με γάλα, με τυρί τριμμένο ή σκέτα.

Τα <<**μακαρόνια**>> της Μάνης ήταν πλαστά. Έπλαθαν ένα κομμάτι ζυμαριού σε λεπτό νήμα, αυτό ήταν βέβαια μαλακό, μπερδεμένο ή αμπέρδευτο αφηνόταν να στεγνώσει και ή το αφήναν να ξεραθεί ή το μαγείρευαν όπως το χυλό.

Τα <<**στριφτάϊδια**>> ήταν το πιο απλό και φτωχό ζυμαρικό. Ζυμάρι καμωμένο χοντρά στελέχη όπως τα λαλάγγια, ρίχνονται ανακατεμένα στο πινιάτι στο βραστό νερό και βράζουν. Τρώγονται σκέτα ! και σπανιότατα με τυρί. Μόνο φτωχότατοι Μανιάτες τα έτρωγαν.

Τα **λάχανα** και τα **μποστανικά** είναι τα λαχανικά των Μανιατών, τα μόν πρώτα αποτελούν τη βασικότερη τροφή τους, τα δε δεύτερα είναι σπανιότερα και συναντώνται σε μέρη που έχει πηγάδια ή τρεχούμενο νερό. Τα λάχανα διακρίνονται σε κατηγορίες: ρουκανολάχανα, τσιγαρολάχανα, βραστολάχανα. Τα τσιγαρολάχανα είναι εκείνα που φτιάχνουν τις λαχανόπιτες. Τα βραστολάχανα φτιάχνονται βραστά μερικά από αυτά είναι: βορβοί, αγγουρνέοι ή αζγουρνέοι που διακρίνονται σε άγριους που είναι πιο νόστιμοι και σε ήμερους, οι βραχογαλατσίδες, η κάππαρη η οποία έχει φαρμακευτικές ιδιότητες, το πράσσο, σπαράγγια, κρίζες. Κάποια από αυτά βράζονται μόνα τους και άλλα μόνο με άλλα μαζί σκόλια, πολυρρίγια, κανάκια, μαρούλες, βουκίνοι, ραχιόλια, κιωχούς, ρεβύθες.

Κουκερικά είναι: η φακή, τα κουκκία, τα μαναρόλια (φάβα) και τα δηλητηριώδη, αγριοφακή και λιπίνιοι (λούπινα). Η φακή και τα κουκκία μαγειρεύονται σε όλη την Ελλάδα, μόνο που η Μανιάτικη φακή ήταν πολύ ψιλή και σκούρα. Η φάβα είναι πολτός από το είδος των ψυχανθών που στη Μάνη ονομάζονταν μαναρόλια. Η φάβα σερβίρεται στα σκουτέλια ή πιάτα και στη μέση λάδι και κρεμμύδι.

Τα λούπινα είναι τροφή ζώων και ανθρώπων, είναι δηλητηριώδη. Για να είναι φαγώσιμα χρειάζονται ιδιαίτερη κατεργασία: Βράζονται καλά μέχρι το σημείο να μην φεύγει η φλούδα τους. Ξεζουμίζονται καλά και τοποθετούνται σ'ένα σακί το οποίο κλείνουν καλά και πλακωμένο με βαρείες πέτρες τα πλακώνουν στα ρηχά της θάλασσας ανάμεσα στους βράχους. Μετά 3-7 μέρες τα παίρνουν. Τότε είναι νόστιμος φρέσκος πασσατέμπος, μετά λίγες μέρες όμως μπαγιατεύουν.

Η αγριοφακή είναι ψυχανθές πολύ μικρό μαύρο και εξαιρετικά δηλητηριώδες. Άνθρωπος ή χοιρινό που θα φάει αγριοφακή άβραστη πεθαίνει σε λίγη ώρα. Στη γέυση της άβραστη είναι θεόπικρη. Βράζεται και θαλασσώνεται όπως τα λούπινα. Οι άνθρωποι την τρώνε όσο είναι φρέσκια βρασμένη αλλά σπάνια. Εξαιρετικά σπάνιος άνθρωποι την τρώνε όσο είναι φρέσκια βρασμένη αλλά σπάνια. Εξαιρετικά σπάνιος άνθρωποι την τρώνε όσο είναι φρέσκια βρασμένη αλλά σπάνια. Το καλαμπόκι δεν είναι ο κουκλόχυλος ή κουκουλόχυλος δηλ. καλαμπόκνια φάβα. Το καλαμπόκι δεν αντέχει στην Μανιάτικη ξηρασία γι'αυτό σπανίζει σαν καλλιέργεια.

ββ) Ψητές τροφές είναι όσες κατά την παρασκευή τους δεν απαιτούν σκεύη αλλά μόνο φούρνο ή κάρβουνα. Χωρίζονται ως εξής: **1) όσες θέλουν μόνο κάρβουνα, 2) όσες φούρνο, 3) όσες βράσιμο και φούρνο.**

Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται τα **ψητά**: σπαράγγια, βελάνες, λούπινα, τσουχτρες (δέσμη σταχυών), τα κρεμμύδια, οι πατάτες, και το σταχτοπίτταρο και αλατσοπίτταρο. Όλα τα προηγούμενα βάζονται έτσι απλά στα κάρβουνα. Οι βελάνες (βελανίδια) είναι οι καρποί της δρυός που φύτεται σε αρκετά μέρη. Γιά την τσουχτρα αναφέρουμε ότι είναι μιά φούχτα <<κεφάλες>> (αστάχια) με τα κοτσάνια τους πλεγμένα σαν κοτσιδί. Καψαλίζονται στη φλόγα, τρίβονται όλα μαζί με τα χέρια και λικνίζονται πρόχειρα από τη μιά φούχτα στην άλλη. (38)

Στην δεύτερη κατηγορία υπάγεται το **ψωμί**. Το ψωμί φτιάχνεται όπως σε όλες τις εποχές από δημητριακά και μάλιστα σάρι ή γέννημα. Σπάνιο δεν ήταν το κούκινο, σε παλιότερες εποχές, ανακατερό με γεννηματένιο ή σταρένιο. Το τρικούκκι (κουκκία, σε παλιότερες εποχές, ανακατερό με γεννηματένιο ή σταρένιο. Το τρικούκκι (κουκκία, λαθούρια και χλωρές παπούλες) ήταν συνηθισμένο φαΐ πριν 100 χρόνια. Το κουκκάλευρο, ή γεννηματάλευρο ή σταράλευρο κοβόταν στο χερόμυλο. Φτωχότερο το κούκινο, μετά το γεννηματένιο ή σμιγαδερό με σταρένιο και για πολύ πλούσιους το σκέτο σταρένιο. Το ζύμωμα του ψωμιού γινόταν σε δύο στάδια ως εξής: <<Επχιάνασι>> ή <<αναπχιάνασι>> το προζύμι που είχαν φυλαγμένο σαν προζυμολόο, μέσα στο αλεύρι και ανάλογο νερό στο σκαφύδι, και περίμεναν να <<ανεβεί>>. Το «πχιάνασι» νύχτα για να είναι έτοιμο την άλλη μέρα, να ζυμώσουν το ψωμί. Το πρωί έρριχναν το νέο προζύμι στη μεγάλη ζυμοσκάφη με ανάλογο αλεύρι και νερό και το ζύμωναν. Το σκέπαζαν καλά μέσα στη σκάφη και περίμεναν ν'ανεβεί κι αυτό σε λίγη ώρα. Ύστερα αρχίζει το πλάσιμο, που είναι το επακόλουθο του ζυμώματος. Τα σκέπαζαν για λίγο <<όσο ν'απλοχερήνουσι>>.

Τα <<ψωμιά>> ήταν ανάλογα με την γιορτή Πάσχα <<Λαμπροκούλουρα>> ή Χριστούγεννα <<Χριστόψωμα>>.

Οι **κοζούνες** ήταν φρατζόλες μακρόστενες. Του γάμου ήταν με στολίδια όπως και οι <<πελαινές>> για γιορτές ή άλλες τελετές.

Οι **λαγάνες** ήταν στο μέγεθος του ψωμιού με τρύπες στο κέντρο και πολύ λεπτές. Από την λαγάνα έφτιαχναν και τη μπουκουβάλα. Οι βλογές ή πρόσφορα ήταν στρογγυλά ή μακρουλά. Τα έλεγαν και <<λειτουργιές>> επειδή τα πήγαιναν με τα <<σπερνά>> των νεκρών στις γιορτές τους, να λειτουργηθούν στην εκκλησία. Τα <<σπραϊδίζασι με τη σπραϊδα του σπιπιού>> (τα σφράγιζαν με τη σφραγίδα).

Τα **κοζούνια** τα'πλάθαν στο σχήμα της κοζούνας αλλά πολύ μικρότερα, ατοφικά. Συχνά έφτιαχναν ζωόμορφα μικρά ψωμιά φτιαγμένα από τα ξύσματα της σκάφης. Κρατούσαν μιά διπλόφουχτα ζυμάρι σαν προζυλόο με λάδι για προζύμι μελλοντικό.

Η **μπουκουβάλα** φτιάχνεται απο κομμάτια λαγάνας με λάδι, νερό και αλάτι στο σκαφίδι ή στο σκουτέλι.

Στην τρίτη κατηγορία υπάγονται **όσες τροφές χρειάζονται φούρνο**, αλλά δεν είναι μόνο φυτικές, αλλά έχουν και ζωϊκές μαζί. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει: το κουζούνι, το μπουρέκι, και τη γαλακόπιττα. Τα δύο τελευταία θεωρούνται και σαν γλυκίσματα.

Το **κουζούνι** είναι διαφόρων ειδών: σκέτο, με κρεμμύδια, με κυνήγι, με ψάρι. Το σκέτο δεν είναι παρά μικρή κοζούνα. Το κοζούνι με κρεμμύδια είναι: δύο στρογγυλά φύλλα ζυμαριού, βάζουν λίγα κρεμμύδια φιλοκομένα και λίγο λάδι και ενώνουν τα δύο κομμάτια με τα δάχτυλα. Ετσι μπαίνει στο φούρνο. Το κουζούνι με

πουλί ή ψάρι είναι ότι και το προηγούμενο μόνο που στο κρεμμύδι προστίθεται πουλί ή ψάρι αντίστοιχα. (39)

Το **μπουρέκι** είναι <<γιομίδι>> (άψητο γαλακτομπούρεκο). Κατασκευάζεται ως εξής: ανακατεύονται, αυγά με αλεύρι και ζάχαρη και γάλα, καλά να γίνουν μίγμα και αφήνονται να πήξουν. Πλάθουν φύλλο ψιλό και τα βάζουν σε ταψί σε δύο στρώσεις, φύλλο γέμιση, φύλλο γέμιση, φύλλο επάνω βάζουν λίγη κανέλλα και το ψήνουν στο φούρνο.

Η **γαλακόπιττα** φτιάχνεται κι αυτή από <<γιομίδι>> που τοποθετείται μέσα σε φύλλο ζυμαριού. Μέσα στο γάλα κόβουν αυγά και τα χτυπούν καλά, το βράζουν και το αφήνουν να πήξει, όταν κρυώσει μέσα στο πινάτι είναι έτοιμο. Τρώγεται κι έτσι σαν γλύκισμα. Το χρησιμοποιούν για γαλακόπιττες, αν έχουν κάμει το φύλλο. Είναι ειδικά ανοιγμένο, κι έχει διάμετρο όση και το καρβέλι 35-40 πόντους, αλλά πάχος μόνο 2 χιλιοστά. Η γαλακόπιττα φτιάχνεται απαραίτητα Μεγ.Σάββατο. (40)

γγ] Ωμές τροφές είναι οι παστές και ωρισμένες που είναι εποχιακές και τρώγονται στο σπίτι.

Το γάλα πίνεται μόνο από τα γιδοπρόβατα και από τη γαιδάρα (για αρρώστους).

Το **«βρεχτάκι»** δηλ. ωμό λάδι και ψωμί, είναι από τις βασικότερες τροφές των Μανιατών. Το λάδι των Μανιατών είναι το καλύτερο του κόσμου. Το ίδιο και το μέλι τους. Οι <<συκοπαΐδες>> και τα <<σούκα>> (ξερά σύκα) είναι από τις διατηρημένες ωμές τροφές εκτός από τα παστά.

Τα **παστά** είναι πολλών ειδών: ζωικά, φυτικά, ψάρια.

Ζωικά είναι: τα σύγκληνα, τα ορτύκια, το τυρί.

Ψάρια: η παλαμύδα ή και αλεκατίνα

Φυτικά: οι ελιές.

Τα **σύγκληνα** είναι παστό χοιρινό. Ανοίγοντας το Τριώδιο έσφαζαν τα γουρούνια. Ο ειδικός <<σφάχτης>> του χωριού πήγαινε από το πρωί με ακονισμένα μαχαίρια και μπαλτάδες. Την ημέρα της σφαγής 4-5 άτομα πιάνουν το γουρούνι και το καταβάλλουν, το ξαπλώνουν ανάσκελα, του βάζουν ένα στυλιάρι στο στόμα για να μην δαγκώσει και ο <<μαέστρος>> πάει και του κόβει το κεφάλι. Αφού σφάξουν το γουρούνι το γδέρνουν με δύο τρόπους α) γδαρτό, β) λεχιαστό ή τσουχτό.

Γδαρτό όταν γδέρνουν το τομάρι του για να το χρησιμοποιήσουν μετά από κατεργασία π.χ. για γουρουνοτσάρουχα. κ.λ.π.

Λεχιαστό ή τσουχτό όταν απλώς ξύνουν τις τρίχες από το δέρμα και μένει και το δέρμα πάνω στο κρέας. Γίνεται κι'αυτό σύγκλινο.

1) Το κρέας του γουρουνιού (**βασκιές**) το κρατούν για σύγκληνα αφού το αλατίσουν μαστορικά. Τα σύγκληνα γίνονται μετά την πρώτη βδομάδα και <<τσικνίζουσι>> τα σύγκληνα την Πέμπτη απόπου και Τσικνοπέμπτη. Φτιάχνονται ως εξής: Αφού κοπεί το κρέας φέτες και αλατιστεί, τοποθετείται σε μία σκάφη και μένει έξω για 4-5 μέρες. Κατόπιν τοποθετούνται πάνω σε οριζόντια δοκάρια και καπνίζονται με φασκομηλιά ή χαρουπιά ή δεντρολίβανο, μέχρι να ροδοκοκκινίσουν. Την άλλη μέρα πλένονται καλά 2 φορές μέχρι να φύγει το αλάτι. Μετά βράζονται και προστίθεται στο βράσιμο γλύνα και λάδι. Ακολουθεί το <<στάμνιασμα>>. Τοποθετείται μιά στρώση σύγκληνα που περιχύνονται με λίπος από το καζάνι κι αυτό μέχρι να γεμίσει η στάμνα και να μπει το καπάκι της.

Τα σύγκληνα τα έτρωγαν σαν καλό φαΐ και τα πρόσφεραν στους φιλοξενούμενούς τους, συχνά τα τηγάνιζαν με αυγά.

Χαρακτηριστικό μανιάτικο ποίημα αναφέρει:

«Σ'άλλους σύγκλινο και γλίνα
 σ'άλλους φτώχεια
 σ'άλλους πείνα
 Τους ζωντανούς αγάπασε
 και τα μνημόσυν' άστα
 Το τσοκάλι κι η παντρεία
 δε σηκώνουσι αστεία.»

Τα **ορτύκια** τα πάστωναν ως εξής: Τα άνοιγαν και καθάριζαν τα εντόσθια. Πετούσαν τα κεφάλια και τα πόδια στις γάτες. Τα έκαναν πλακέ έσμιγαν δύο μαζί απ'την εσωτερική πλευρά τους αφού ανάμεσά τους έβαζαν μια στρώση θαλασσινό αλάτι. Ετσι κατά ζεύγη τα έβαζαν στη στάμνα. Τα περιχυναν με ειδικά φτιαγμένη άλμη (άρμη). Η άρμη αυτή εκτός από αλάτι και νερό είχε και αίμα από τα ορτύκια

2) Το τυρί το έφτιαχναν ως εξής: Φύλαγαν πιτιά, κυρίως από εντόσθια γουρουνιού, σ'ένα δοχείο. Την έριχναν μέσα στο για τυροκόμημα γάλα το οποίο είχε χλιάνει λίγο στη φωτιά. Το γάλα έτσι που να είναι παχύρευστο προς το στερεό. Με τρυπητή κουτάλα μαζεύουμε στην <<τσαντήλα>> το τυρί από το τσουκάλι ή πινιάτι. Το σφίγγουν καλά μέσα στην τσαντήλα και το κρεμούν ψηλά να στραγγίσει. Αυτό που στάζει χρησιμοποιείται ξανά σαν <<πετερός>>. Στο τσουκάλι ή πινιάτι έμεινε το απόγαλο. Όταν η τσαντίλα στραγγίξει καλά, βγάζουν το τυρί και το κόβουν σε φέτες και το αλατίζουν, το τοποθετούν ύστερα στο τουλούμι. Το τουλούμι είναι από αρνίσιο ή κατσικίσιο δέρμα ειδικά βγαλμένο και γυρισμένο ανάποδα.

Το τουλουμίσιο τυρί της Μάνης δεν ξεβουτυρίζεται, ούτε υπόκειται σε άλλες κατεργασίες όπως αλλού. Έχει χρώμα άσπρο με ελαφρή κιτρινωπή χροιά όταν ξεραθεί.

Το απόγαλο που μένει στο τυροκομικό δοχείο μετά την εξαγωγή του πρώτου τυριού, το ξαναβράζουμε αφού ρίξουμε μέσα ίση ποσότητα γάλα καινούργιο. Το τυρί που θα βγάλουμε κάνει πιό καλά για μυζήθρα, πιό πολύ για ξερή για τρίψιμο σε μακαρόνια ή λαζάνια.

3) Τα ψάρια (παλαμούδα ή αλεκατίνα) παστώνονται από ειδικό, με τέχνη. Θέλει επιτυχία στην ποσότητα αλατιού. Μετά μιά εβδομάδα περίπου είναι έτοιμα για φάγωμα.

4) Οι ελιές παστώνονται τσακιστές από το Νοέμβρη. Διαλέγονται οι χοντρές-χοντρές. Γενικά οι ελιές της Μάνης είναι πολύ ψιλές. Οι ελιές <<γίνονται>> μέσα στην άρμη τους, στην οποία πρέπει να χώνονται πάντα για να μην <<μπλουχιάνουν>>, μουχλιάζουν.

β) Αγοραστές από την πόλη τροφές συνηθισμένες κατά τον 20ο κυρίως αιώνα, ενώ πιό πριν ήταν άγνωστες. Είναι: πατάτες, ρύζι, τα χαψία, οι σαρδέλλες, ο μπακαλιάρος, οι ρέγγες. Μερικά θεωρούνταν από τους Μανιάτες εκλεκτά εδέσματα π.χ. μπακαλιάρος με ρύζι, το συνηθισμένο φαί στις <<εργατείες>> που έκαναν για τις ελιές. Το χταπόδι με ρύζι το καλό φαί των παραθαλάσσιων: Οι ρέγγες παστές ήταν συνηθισμένο φαί των τσοπάνηδων από το 1925 και ύστερα.

γ) Τροφές στην ύπαιθρο είναι οι τροφές των ξωμάχων: Φυτικές (λάχανα, αλισπιακίδες, μουςάνταλα, μουκέραντα, λωβίδια, παπούλες, μαρούλες, σουρτοστάφυλα, πασπαλά ωμά) σύγκληνα, θαλασσινά-κυνήγι, τσίρο, τυρί, μουζήθρα, ορτύκια παστά, φραγκόσουκα, σύκα, φρούτα, κεράκια (χαρούπια).

Τα κρέατα και θαλασσινά.

Κρέατα είχαν εκτός από τα παστά και τα εξής φρέσκα: το φρέσκο χοιρινό, το φρέσκο γίδι ή πρόβατο, και το φρέσκο βωδινό σπανιότερα. Τα σπιτίσια πουλερικά. Τέλος το φρέσκο κυνήγι.

Ψητό σπάνια έτρωγαν κρέας φρέσκο. Το τηγάνιζαν ή το μαγείρευαν. Το μαγείρεμα ήταν απλό: με χόντρο ή βραστό σούπα. Σπάνια το έτρωγαν με άλλο ζυμαρικό εκτός από χόντρο.

Όσο για το φρέσκο κυνήγι λαγό ή σκαντζόχοιρο σπάνια έπιαναν οι μη οπλοφόροι κυνηγοί. Αν έβρισκαν λαγό τον μαγείρευαν σπιφάδο με δεντρολίβανο ή σπάνια στο φούρνο.

Τα πουλερικά του σπιτιού δεν τα έσφαζαν παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Τα μαγείρευαν όπως και σήμερα.

Ούτε πηχτή χοιρινή συνήθιζαν, μόνο στην Έξω Μάνη.

Το κυνήγι το έψηναν στα κάρβουνα, το έκαναν κοζούνια, ή τηγάνιζαν με αυγά ομελέτα, ή μαγείρευαν σούπα κ.τ.λ. (41)

Είδη Πουλιών:

Τα χωρίζουμε σε ντόπια και περαστικά.

Ντόπια: σπουργίτης, μπουχλέος ή τσοπανάκος, γεράκι, κόρακας, αητός, κουτσιλέος (κορυδαλλός), σταρότσικλα, ασπροκώλα, πεταλιδολόος (αλκυώνη) μικρός και μεγάλος, πέρδικα του βουνού, γκιώνης, κουκουβάγια, κότσιφας, αηδόνη, γλάρος, γλαρόνη, μίχος.

Περαστικά, αποδημητικά: α) Χειμώνας: χειμωνόπουλα, μπεκατσόνια, σουσουράδες, ψεύτες, όρνια, νεκροπούλια.

β) Ανοιξη: Τρυγόνες, βορβάκι (κούκος).

γ) Φθινόπωρο: Σπινάκια, σουϊτάκι, κιτρινάκι, κορακόσπινος, κορακοσπινάκι, σουκολέβας, αρδικάκι (ορτύκι), τρυγόνα, τσίκλα, κάτσουλας, αρδικοκάτσουλας, αρδικόσουρας, μελισσοουργός, πελαργός, τουρλόπαπας (τσαλαπτετεινός), ψαρόνη, ξυλόκοτα, παπάκια, καρακάξα.

δ) Καλοκαίρι: σφυρολόος (πιστεύεται πως είναι φουστάτα).

Ψάρια και θαλασσινά είχαν πολλών λογιών. Και τα έκαναν με κρεμμύδια (πλακί) ή σούπα (κακκαβιά) όσα ήταν καλά για σούπα ή τηγανιτά ή ψητά (σκάρους). Καφούρους (καβούρια) τους έκαναν βραστούς ή ψητούς ή τηγανιτούς ή και ωμούς. Χοχλιούς (κοχλίες θάλασσας), βουκίνες, χταπόδια ψητά ή τηγανιτά. Σουπιές, καλαμάρια. Μαλακόστρακα όπως: <<αχινούς>> μύδια, σκορπχιαλιίδια, γαϊδουρόχαλα, καλόγνωμες, όλα αυτά ωμά. (42)

(34.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", Εκδόσεις (χ.ε.), 1980-1981, σελ. 81-82.

(35-40.) Αφήγηση κ.Γρηγοράκη, κάτοικο Κοίτας, 1995.

(36.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", Εκδόσεις (χ.ε.), 1980-1981, σελ. 85-86.

(37.) Αφήγηση κ.Λυμπέρη, κάτοικο Κοίτας, 1995.

(38.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", Εκδόσεις (χ.ε.) 1980-1981, σελ. 87 έως και 95

(39.) >> >>, σελ. 97-98-99

(41.) >> >>, σελ. 99 έως και 108.

(42.) >> >>, σελ. 109.

ΕΠΙΠΛΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ

Κυρίως έπιπλα. 1.Καναπές ή αμπάρι, μιά κασέλα με ή χωρίς στολίδια. Ο κύριος καναπές χρησίμευε για την αποθήκευση σπόρου. Οι μικρότεροι καναπέδες ήσαν για τα <<καλά ρούχα>>.

2.Ο σουφράς, στρογγυλό χαμηλό τραπέζι με 20-30 πόντους ύψος και διάμετρο 1,20 μ. Γύρω-γύρω κάθονταν <<ανακούρκουδα>> (σταυροπόδι) καί έτρωγαν.

3.Τα σκαμνιά μικρά ή μεγάλα. Υπήρχαν ξεχωριστά σκαμνιά για ξένους. Τα πρώτα χρόνια πριν το 1900 σκαμνιά είχαν μόνο οι πλούσιοι, οι φτωχοί κάθονταν σε πέτρες.

Σκεύη. 1.Σκάφη ή <<ζυμοσκάφη>> όπου μέσα ζύμωναν.

2.Σκαφίδι όπου <<ανάπχιαναν>> το <<προζύμι>>. Το χρησιμοποιούσαν επίσης για λεκάνη όπου έτρωγαν όλοι μαζί. Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιούσαν το χάλκινο ή μπακιρένιο <<ταψί>>.

3.Η πλυστόσκαφη για πλύσιμο ρούχων.

4.Τα σκουτέλια, τα πχιάτα, κι οι καβάθες, κουζινικά σκεύη.

5.Μαγειρικά σκεύη: τσουκάλι, πινιάτι, πινιάτα, τηγάνα, τηγάνι, κακαβούλι ή πινιατάκι. Καζάνι ή λεβέτι. Σαχάνι σκέπασμα τέντζερη. Η <<σιδεροσιτιά>> είναι μετεγενέστερη.

6.Μαχαιροπήρουνα είχαν οι πλούσιοι. Τα κουτάλια ήταν ξύλινα. Τα πηρούνια εμφανίστηκαν το 1850.

7.Στάμνες και σταμνιά για τη διατήρηση των τροφών.

8.Η πιθάρα ή τζάρα για υγρά, αλεύρι, ή σπόρους.

9.Νερόσταμνα ή βίκα για το νερό.

10. <<Κατσαρόλι>> για να πίνουν νερό.

11.Ο προζυμολόος για το προζύμι

12.Θρησκευτικά σκεύη: το λιβανιστήρι, οι εικόνες στο εικονοστάσι, και η <<σπραιίδα>> (σφραγίδα) για τα <<πρόσφορα>> ή <<βλογές>>. Καλάθια για τα <<σπερνά>> (κόλυβα).

13 Ο λυχνοστάτης για να κρεμούν το λυχνάρι.

14.Το λυχνάρι

15 Κλωστικά εργαλεία: το <<αράχτι>> με το <<σποντύλι>> του και τον <<πίστη>>. Το <<λανάρι για το ξάσιμο του μαλλιού>>.

16.Κρησάρες, κόσκινα και μεσάλια για κοσκίνισμα, τα πληστάρια.

17.Τ'αφαλοκοπούνια, σουγιαδάκια που έκοβαν τους αφαλούς των μωρών στη γέννα.

(43)

ΟΠΛΑ

Τα όπλα ποικίλουν ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική θέση και διάθεση του οικοδεσπότη. Αν ήταν πάμπτωχος μπορεί <<να μην εύρεσκες ούτε αφαλοκοπούνι>>. Τα όπλα που χρησιμοποιούνταν είναι: ντουφέκι κυνηγιού, χαντζάρια, χαρμπία κληρονομικά, επίσης ντουφέκια πολεμικά, σαρμάδες ή γυράδες,

μαχαίρες δίκοπες, μαυρομάνικες χειροποίητες από τον ιδιοκτήτη ή αγοραστή. Το τόξο φαίνεται να χρησιμοποιείται μέχρι το 1700. Από τό 1960 χρησιμοποιείται σαν παιχνίδι από τα παιδιά.

Οι **πέτρες** έως το 1900 χρησιμοποιούνταν όχι όμως για ατομικούς καυγάδες αλλά σε οικογενειακούς πολέμους.

Τα **πυροβόλα** χρησιμοποιούνται από νωρίς.

Το **κανόνι** μέχρι το 1900 χρησιμοποιείται σε ιδιωτικούς πολέμους. Ολοι οι δυνατοί πύργοι είχαν κανόνι. Απαραίτητα εξαρτήματα του κανονιού συνήθως ήταν οι ταπωτήρες και οι κανονόμπαλες.

Οι **ασπίδες** και οι **περικεφαλές** αρχαϊκού τύπου χρησιμοποιούνταν, δεν έφτασαν μέχρι τον 20ο αιώνα. Είναι μάλιστα αμφίβολο αν τις φορούσαν και τον 19ο αιώνα ακόμα. (44)

ΡΟΥΧΙΣΜΟΣ - ΝΤΥΣΙΜΟ - ΕΜΦΑΝΙΣΗ

Είδη ρουχισμού στο σπίτι

α] Τα στρωσίδια και σκεπάσματα. Από κάτω έστρωναν τις <<μπατανιές>> κι από πάνω τις <<βελέτζες>> και τα <<σεντόνια>> (μάλλινες κουβέρτες).

β] Τάπητες χρησιμοποιούσαν τα γουρουνοτόμαρα κατεργασμένα με κοκκινόχρωμα απο τη μέσα μεριά.

γ] Μπάντες, κεντήματα, μαξιλάρια, σεντόνια ήταν σπάνια. Όταν υπήρχαν ήταν από υφαντό, στον αργαλειό, πανί. Οι πιο πλούσιοι είχαν, οι πιο φτωχοί που ήταν και η πλειοψηφία δεν είχαν ούτε καν δει ποτέ, αυτοί χρησιμοποιούσαν γιοβελέτζες υφασμένες στον αργαλειό ή στο χέρι και τη <<ραχιά>> (κάπα).

δ] Οι μπόλιες (πετσέτες) είναι συνηθισμένες. Συχνά τις φορούσαν για μαντήλια. Η πετσέτα του προσώπου-χειριών λέγεται σπουνιχτόμπολια.

Ντύσιμο και εμφάνιση

α] Ντύσιμο των αντρών

Παλιότερα ήταν αισθητά διαφορετικό από σήμερα: **βράκα** και σπάνια **φουστανέλα**. Μέσα από τη βράκα <<ρασοβράκι>> το οποίο δένονταν με <<βρακοζούνι>>. Οι βρακοφόροι αν δεν ήταν ξυπόλυτοι φορούσαν <<τσαρούχι>> από <<χιουροπέτσι>> συνήθως χωρίς κάλτσες. Οι <<φουστανελάδες>> που ήταν πιο ευκατάστατοι φορούσαν κάλτσες κεντητές και τσαρούχια. Φορούσαν <<ποκάμισο>> εσωτερικό μέσα από τη βράκα και τα δυο μαζί περισφίγγονταν με σελάχι ή απλό ζουνάρι. Μερικά ζουνάρια ήταν κεντητά. Πάνω από το πουκάμισο φορούσαν <<ρασοκαμιγιόλα>> με άσπρες και γαλάζιες ρίγες, αν αυτή ήταν από άλλο ύφασμα λεγόταν καμιγιόλα ή καμιγιόλι ή καμιζόλα.

Το ελαφρό **πανωφόρι** λεγόταν γιουρδί ή γιούρδα και το βαρύ σουρντούκο. Το βαρύτατο ραχιά (κάπα). Συνηθισμένα ήταν τα **κοντογούνια**. Στο κεφάλι φορούσαν κόκκινο **φέσι** οι φουστανελάδες και οι βρακάδες τσεμπεράκι που έδεναν πίσω στο κεφάλι. Στο αυτί μόνο οι βρακάδες φορούσαν το ρέμουλο (κρεμαστό σκουλαρίκι). Εκτός από φυλαχτά άλλα κοσμήματα δεν φόραγαν.

Μετά το 1900 οι αμφιέσεις αυτές άλλαξαν και απλοποιήθηκαν με τα <<φράγκικα>> ή <<στενά>>. Η ξυπολυσιά ήταν συμπαθής σε όλους. Μέχρι το 1960 ελάχιστοι φορούσαν τσαρούχια.

Γιά την εμφάνιση των αντρών από πλευράς αισθητικής παρουσίας προτιμούνταν οι μεσαίου αναστήματος, με μύτη κανονική ή ελαφρά γρυπτή, στόμα μικρό. Θεωρούνταν ωραίο να είναι λιγομίλητοι και συνήθιζαν τις παραβολές. Ωραίο θεωρούσαν επίσης το αλαφροπάτητο βάδισμα, τη γρήγορη ματιά, το ωραίο μουστάκι, τα σγουρά μαλλιά, το τρέμουλο.

Οι φουστανελάδες άφηναν μόνο τα πίσω μαλλιά μακριά να πέφτουν στην πλάτη τους, οι βρακάδες είχαν όλα τα μαλλιά κοντά.

β] Ντύσιμο γυναικών

Παλιά φορούσαν βελέσι αρχοντικό μόνο οι πλούσιες. Αργότερα ακόμα και οι φτωχότερες είχαν τουλάχιστον ένα βελέσι. Μετά καταργήθηκαν αυτά και φορούσαν απλούστερα φουστάνια με σούρα. Σήμερα φορούν συνηθισμένα ρούχα οι νέες. Οι γριές σκούρα με χώρια κατωκόρμι από κάσο, που στη μέση έχει σούρα και μοιάζει με απλή ζακέτα.

αα) Το **βελέσι** ήταν <<μονίτατο>>. Το <<πανωκόρμι>> λέγεται κάσος και κουμπώνει ως το λαιμό, με μανίκια ανοιχτά. Το <<κατωκόρμι>> είναι το κυρίως βελέσι.

ββ) Μέσα από το βελέσι φορούσαν το **ποκάμισο**, ο λαιμός ήταν ανοιχτός αρκετά, το στήθος ευρύχωρο και κάτω από τα στήθια σούρωνε. Οι μασχάλες ανοικτές. Στηθόδεσμοι δεν υπήρχαν. Για εσώρουχο φορούσαν <<καλαμουσκιά βρακί>>, μεταξωτό ή λινό. Ποκάμισο και εσώρουχο ήταν λευκά.

γγ) Πάνω από το βελέσι φοριόταν το **πανωφόρι** που λέγεται μπάρκα ή μπορκί ή καμιγιόλα.

Όλα τα προηγούμενα ρούχα αντικαταστάθηκαν το 1920 κ.ε. από τα πλισεδάτα φουστάνια.

δδ) Η **τσεμπέρα** ή τσεμπέρι. Κάλυπτε το κεφάλι. Από τη θέση και το χρώμα της τσεμπέρας της γυναίκας συμπεραίνουμε πολλά. Ετσι 1) είχε την τσεμπέρα <<γάζα>> (δηλ. κανονικά) ήταν ήρεμη ψυχικά 2) Αν την είχε <<φακιόλι>> εργαζόταν έντονα. Το φακιόλι, αν δεν υπήρχε, ο λόγος που προαναφέραμε, θεωριόταν υπερψία, κακία και κοκεταρία. 3) Αν αντίθετα ήταν σφιγμένη με την τσεμπέρα της τυλίγοντας και καλύπτοντας τα χείλη και το λαιμό της σημαίνει ότι βρίσκεται σε πολύ μελαγχολική κατάσταση και στεναχώρια βαρετά την βασανίζει. Οι γριές συνηθίζουν πολύ αυτή τη στάση.

Την τσεμπέρα δεν τη βγάζουν ποτέ, παρά μόνο στον ύπνο, στη γέννα στην αρρώστεια, και στο μοιρολόι. Όταν χορεύουν δεν την βγάζουν. Η εμφάνιση χωρίς τσεμπέρα θεωρείται άκρως τολμηρή. Η μαύρη τσεμπέρα σημαίνει πένθος. Το πένθος στη Μάνη το'χουν και για μακρινούς συγγενείς. Γι' αυτό οι μευροτσεμπερούσες είναι πολύ περισσότερες από τις <<χειράμενες>>. Αυτά ως τα 1920.

Κοσμήματα δε φορούσαν καθόλου. Κρασί δεν έπιναν ποτέ. Ξυπόλυτες ή με τσαρούχια ήταν τις καθημερινές. Με παπούτσια ή τσαρούχια καλά τις επίσημες μέρες, έβγαζαν στο δρόμο τα καλά παπούτσια και φορούσαν παπούτσια ή ξυπόλυτες.

Από πλευράς αισθητικής παρουσίας προτιμούσαν χαμηλό και περήφανο βλέμμα, μάτια μεγάλα, λεπτή μέση, πεταχτό στήθος, κόκκινα μάγουλα, ξανθά μαλλιά-μαύρα μάτια, άσπρο δέρμα, μακριά μαλλιά πλεξούδες, μικρό στόμα, λεπτά χείλη. Οι πολύ ηλικιωμένες κούρευαν τα μαλλιά πίσω και άφηναν λίγα μακριά τσουλούφια στο μέτωπο. Οι νέες, έπρεπε να κάνουν τη χωρίστρα στη μέση, είχαν δεν είχαν πλεξίδα. Αυτό ήταν δείγμα σεμνότητας. Η <<στραβοχωρίστρα>> είναι δείγμα κοκκεταρίας, φιλαρέσκειας, φιλαντίας και πονηριάς.

γ) Ντύσιμο των παιδιών.

αα) Τα βρέφη είχαν τα κωλοπανά τους και τη βασκιά (=φασκιά) τους που μ'αυτή τα τύλιγαν. Τα άλλα μωρουδιακά ήταν απλά ρουχαλάκια από διάφορα υφάσματα. Τα βρέφη περπατούσαν πολύ μικρά, έπεφταν και χτυπούσαν στην αρχή, πράγμα το οποίο τα έκανε εξαιρετικά σβέλτα κι επιδέξια μ' έκτακτα αντανακλαστικά. Οποιος δεν διέθετε αυτά θεωριόταν κατώτερος. Οι σκάρτοι εκτοπίζονταν ή δεν άντεχαν μέσα στις ομάδες.

ββ) Τα νήπια (3-8 χρον.) ντύνονταν εξαιρετικά απλά. Μ'ένα ρομπάκι ως τα τέσσερα χρόνια τους και τίποτ'άλλο χειμώνα και καλοκαίρι. Ούτε παπούτσια ούτε καπέλα. Σπάνια ήταν τα ζιλεδάκια (μάλλινα πουλόβερ) πάνω απο το ρομπάκι. Παιδιά που φόραγαν παπούτσια ή πολλά ρούχα θεωρούνταν μαλθακά και περιφρονούνταν. Τα παιδιά της Μάνης, έκτακτα σκληραγωγημένα και σβέλτα έκαναν τις κινήσεις τους με υπεράνθρωπη σβελτάδα. Μόν δεν πετούσαν. (45)

(43.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", εκδόσεις (χ.ε.) 1980-1981, σελ.60-61

(44.) >> >> >> σελ. 64

(45.) >> >> >> σελ. 65 - 68 - 69 - 72 - 73 - 74.

ΠΕΤΡΟΦΑΟΙ

Η Μάνη περιοχή αποκομμένη από την υπόλοιπη Ελλάδα, ανέπτυξε ιδιαίτερη αρχιτεκτονική σύμφωνα με τις ανάγκες του τόπου και τις σκληρές συνθήκες διαβιώσεως των κατοίκων.

Το τοπίο, το κτίσμα μαζί με τα έθιμα επιδρούν ανάλογα στο χαρακτήρα του ανθρώπου. Στη Μάνη, άνθρωπος, τοπίο, καί κτίσμα, είναι σφιχτοδεμένα μεταξύ τους. Τα κτίσματα της Μάνης πύργοι, πυργόσπιτα, μαντρότοιχοι, νομίζεις ότι βρίσκονται χιλιάδες χρόνια εκεί, όσο και οι βράχοι, η θάλασσα και τα βουνά. Κάθε μανιάτικο κτίσμα έχει τη δική του ατομική έκφραση στις λεπτομέρειες υπακούουν όμως όλα στον γενικό κανόνα της λιτής στέρεας φόρμας που κυριαρχεί. Εδώ το κτίσμα δεν έγινε ζωγραφικό. Δεν περιέχει στολίδια. Είναι καθαρά Δωρικό, αντρίκιο, πρωτόγονο.

Οι πύργοι είναι μία ορατή μορφή του δημοτικού μας τραγουδιού, ένα πέτρινο τραγούδι ισοροπίας, ομορφιάς, δυνάμεως, περηφάνειας και λιτότητας.

Ο σοφός λαϊκός μάστορας, προικισμένος με σωστή γνώση, άφησε τον εαυτό του να εκδηλωθεί δημιουργώντας αυτές τις πέτρινες, κατακόρυφες στο χώρο τομές.

Δημιούργησε συγκροτήματα αρχιτεκτονικά, που τα χαρακτηρίζει η μοναδικότητα της μορφής και της διατάξεως των χώρων. Η Δωρική λιτότητα, συνδυασμένη με τη γνήσια και πηγαία έμπνευση του λαϊκού τεχνίτη, που μεταμόρφωσε τις ανάγκες σε στέρεα αρχιτεκτονική φόρμα, κατάφερε να διασωθεί μέχρι σήμερα.

Στη Μάνη οι λαϊκοί μαστόροι έχουνε δώσει, στην πέτρα κυρίως πολλά αξιόλογα έργα, ανάγλυφα και περίοπτα. Οι λαϊκοί τεχνίτες κρατούσαν μέσα στην ψυχή τους το σχήμα, το χρώμα, τον όγκο, την αντοχή του τοίχου ή της καμάρας. Οι ίδιοι τεχνίτες ήταν μαζί και χτίστες και γλύπτες. Οι κατασκευές τους είχαν την δικαιολογία να εξυπηρετήσουν την ανάγκη, γ'αυτό δεν πολυστολίζονταν, και είναι όμορφες στην απλότητά τους.

Οι πετροφάοι (χτίστες μαζί και γλύπτες) διακρίνονταν για το μεράκι με το οποίο έχτιζαν και διακοσμούσαν τα μανιάτικα κτίσματα. Διακρίνουμε εκείνους με το ιδιαίτερο μεράκι, που κλέβανε ώρες από την δουλειά τους και την ξεκούρασή τους για να φτιάξουν κάτι που τους γέμιζε περισσότερο, κάτι, που έβγαινε από την ευαισθησία της ψυχής τους, για να σφραγιστεί η μοίρα και οι ανάγκες της ζωής τους πάνω στην γρανιτόπετρα, στο μάρμαρο, στον πωρόλιθο, στο ξύλο, στο μέταλλο, στο σουβά. Είχαν εργαλεία πρωτόγονα, με μιά πέτρα πελεκούσανε την άλλη. Με το σφυρί που λάξευαν τις πέτρες, με την πικουνοχτενιά που πελεκούσαν τα αγκωνάρια, με τον Κολοκωτρωναϊκό σουγιά που κόβανε το ψωμί τους, με τα δάχτυλα τους ακόμα. Η ανάγκη και η έλλειψη των τεχνικών μέσων, τους κάνουν να δίνουν μόνο το ουσιώδες.

Ο θαυμασμός των Μανιατών για τους μαστόρους ήταν μεγάλος, τους υμνούσαν στα μοιρολόγια, και απολάμβαναν μεγάλη εκτίμηση.

Κάποιοι από τους πετροφάους της Μάνης είναι οι εξής:

- Ιωάννης Κίσκηρας από τη Λαγκάδα της Μάνης (1820-1904).
- Δημητράκος Εξαρχάκος από το Γλέζου.
- Βασίλειος Νικολάου Γεωργακούνιας από τον Πύργο Διρού (1872-1949)
- Πέτρος Νικολάου Θωμάκος από τη Χιμάρα της Μάνης.
- Καλαπόθος Λυμπέρης.

Γεννήθηκε στην Κοίτα, όπου και υπάρχει μεγάλο μέρος της δουλειάς του. Ήταν άριστος χτίστης και γλύπτης. Εργαζόταν μαζί με τον πατέρα του και τον αδελφό του που ήταν και αυτοί σπουδαίοι μαστόροι.

Στα έργα τους πρέπει να αριθμήσουμε τον Λυμπεριάνικο πύργο στην Κοίτα, που διατηρείται ακόμα σε καλή κατάσταση, πολλά πυργόσπιτα, που μερικά από αυτά ανήκουν στην οικογένειά τους, και μερικά σε άλλες οικογένειες, το αρχοντικό του Δημάρχου Πατσιλινάκου (φωτ.) στην Καμίνα, και πολλές μικρότερες οικοδομές. Αυτά τα κτίσματα τα Λυμπεριάνικα, έχουν μιά ευαισθησία παραπανήσια από τα κτίσματα των άλλων μαστόρων. Θα σταθούμε ιδιαίτερα στην Κοίτα σε δύο δικά του κτίσματα, στο σπίτι του και στο διπλανό του, Λυμπεριάνικο κι'αυτό. Το υπέρυθρο της εξώπορτας του σπιτιού του, στολίζει ένας Αη-Γιώργης σκαλισμένος, πιθανόν το πρώτο του έργο, πελεκημένο μόνο με το σφυρί.

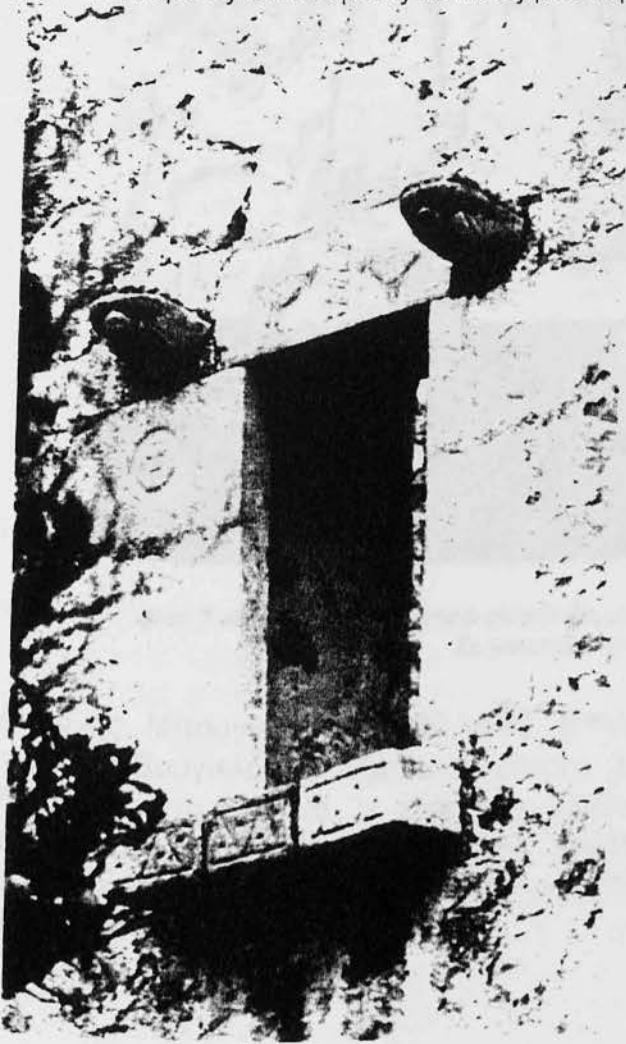
Το αριστούργημά του είναι το παράθυρο του διπλανού σπιτιού, που το'χει

δουλέψει με το σφυρί και με κάποια λάμα πριονιού. φωτ.1.

Η καλλιτεχνική δημιουργική του πνοή κατόρθωσε να εντάξει τα πλούσια λαογραφικά βιώματα στην ανάγλυφη διακόσμηση του παραθύρου, και να τα συνθέσει αρμονικά με τα διακοσμητικά στοιχεία που βρίσκονται άφθονα στο παράθυρο. Είναι σκαλισμένο σε γκρίζα πέτρα, της περιοχής. Η σχηματοποίηση των αιωνίων στοιχείων που μας περιβάλλουν, του ουρανού, της γης, της θάλασσας, του ήλιου, του φεγγαριού τον διευκόλυνε στη χάραξή τους σε διακοσμητικών θεμάτων του παραθύρου.

Στους τρεις κάτω αγκριούς διακοσμεί με γεωμετρικά κυματοειδή σχήματα, και στους δύο λαμπάδες με βουνά. Στο επάνω τους μέρος αριστερά χαράζει τον ήλιο, δεξιά το φεγγάρι με ανοιχτότερο το μισό κύκλο του για να ισοζυγίσει αισθητικά το βάρος του γεμάτου κύκλου με το οποίο εικονίζει τον ήλιο του. Στο μακρόνι, σκαλισμένα πουλιά κοιτάνε κάτω τη γή. Στη μέση τοποθετεί ένα δένδρο με λοξά κλαδιά, στους δύο πάνω αγκριούς σκαλίζει δύο αγγέλους που πετάνε. Η ευρηματική τοποθέτησή τους, ακριβώς στο κάτω μέρος του αγκριού μας δημιουργεί πραγματικά την εντύπωση ότι πετούν. Μ'αυτή τη διακόσμηση στο κάτω μέρος των αγκριών καλύπτει και διακοσμεί μιά επιφάνεια που αλλοιώτικα θα έμενε ακάλυπτη χωρίς διακόσμηση και θα χτυπούσε άσχημα στο μάτι του θεατή. Πάνω στο ημικόκλιο, δύο πουλιά κοιτάνε ψηλά, κοιτάνε το φως, τον ήλιο.

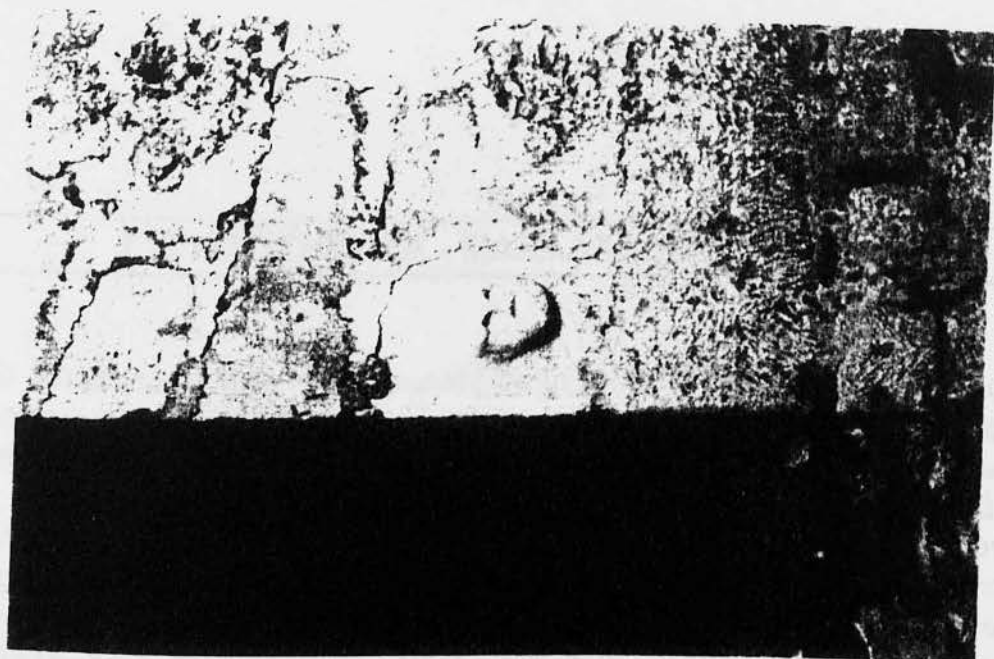
Ο Καλοπόθος Λυμπέρης με την τελειότητα της δουλειά του σαν κτίστης, με την έμπνευσή και την καλλιτεχνική του παραγωγή σαν πετροφάος είναι ένας από τους σημαντικώτερους επώνυμους λαϊκούς μαστόρους της Μάνης. (46) φωτ.2-3.

φωτ.1 Ορθογωνικό παράθυρο με ανακουφιστικό τόξο. Διακρίνονται πουλιά, ήλιοι, σελήνη, και δύο αρχάγγελοι στους "αγκριούς".

φωτ.2 Πόρτα με ανακουφιστικό τόξο και σκαλισμένο υπέρθυρο στο σπίτι του Κ.Λυμπέρη

*φωτ.3 Ανάγλυφο ευγονικό σύμβολο μετασχηματισμένο σε πρόσωπο.
Σε γκωνάρι στο σπίτι του Κ.Λυμπέρη.*

- Αντώνης Μπουγικλάκης 1880-1963. Επίσημα Βουγιουκλάκης ή όπως ο ίδιος υπογράφει Βουγικλάκης. Εξάίρετος χτίστης, λαϊκός γλύπτης και ζωγράφος. Μετά το 1955 έζησε στην Αθήνα. Η χήρα του ζούσε στη Λάγια ως το 1968. Τον γιό του κρέμασαν οι Γερμανοί (ήταν Νομάρχης, Αρκαδίας στην Κατοχή). Ο μαστρο-Αντώνης έχει φτιάξει πολλά μνημεία, εκκλησίες και σπίτια στην Κοίτα, και στο Κατωπάγγι, στην Α. και Δ.Μάνη. (47)

(46.) Μιχάλης Κάσσης (Γλύπτης). "Οι πετροφαίοι της Μάνης και η προσφορά τους στη Μανιάτικη Λαϊκή Αρχιτεκτονική" "Λακωνικά Σπουδαί" Ε.-Πρακτικά Β., 1980, σελ.377-384.

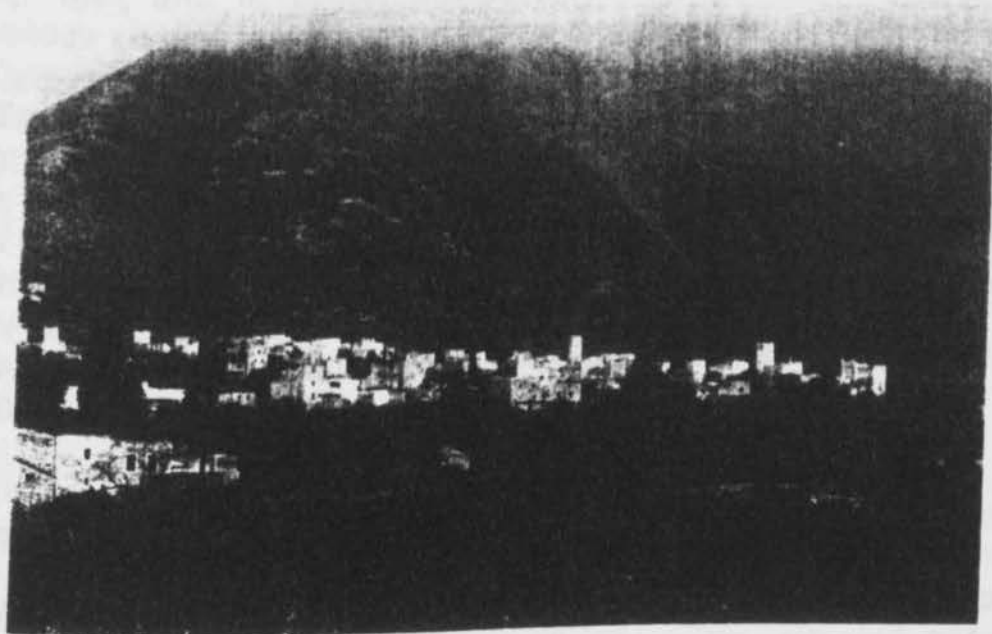
(47.) Κυριάκος Δ.Κάσσης. "Η Λαϊκή γλυπτική της Μάνης". εκδόσεις (χ.ε.) , 1983, σελ.19.

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ - ΜΑΧΑΛΑΔΕΣ - ΟΙΚΙΣΜΟΙ

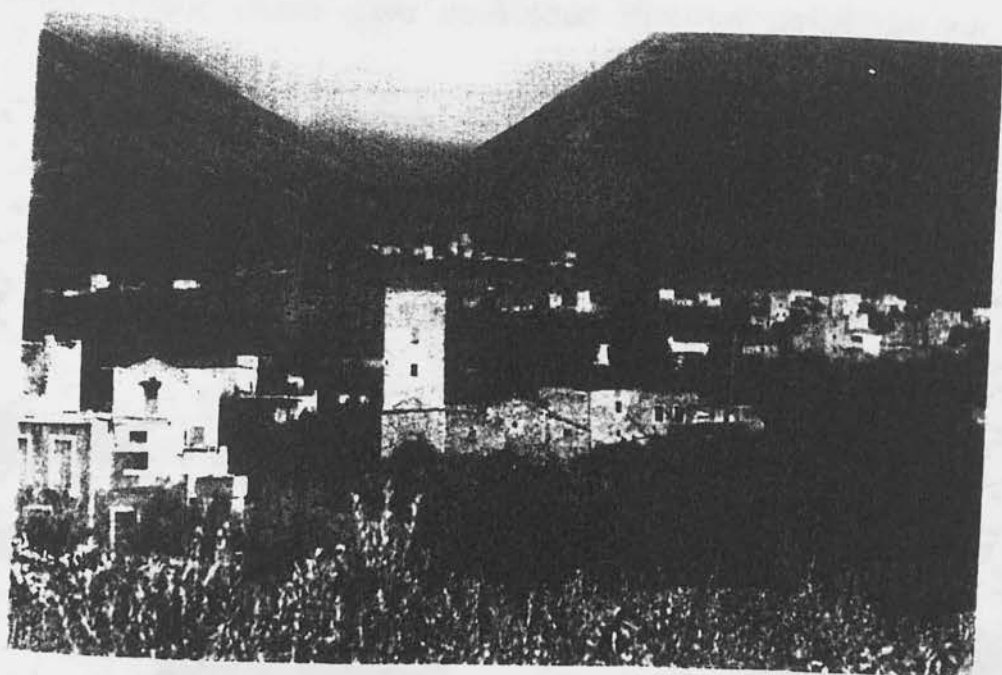
Ο κατακερματισμός της κοινωνίας σε μεγάλο πλήθος πατριαρχικών ομάδων, προκαλούσε συνεχώς πιέσεις σε ζωτικούς χώρους, τεμαχισμό των εδαφών και πύκνωση των οικήσεων. Σημαντική αξία είχε η συσπείρωση και η στερέωση της ομάδας σε κατάλληλη πλεονεκτική θέση. Εκεί έχτιζαν έναν πύργο και οχυρά σπίτια. Στη συνέχεια επεδίωκαν το δυνάμωμα με νέες προσθήκες. Έτσι δημιουργούνταν συνεχώς αναπτυσσόμενα συγκροτήματα. Ομάδες συνεχόμενων συγκροτημάτων δημιουργούσαν τους μαχαλάδες των συγγενών κλάδων, που διαπτάσσονταν ώστε να έχουν δικές τους προσβάσεις, στενά δρομάκια, ρούγα, εκκλησία, κοιμητήριο. Αθροίσματα μερικών μαχαλάδων δημιουργούσαν τα χωριά.

Οι μαχαλάδες των ισχυροτέρων κλάδων είχαν τα πιο γεροχτισμένα σπίτια και ανάμεσά τους έναν ή περισσότερους <<μαζικούς>> ή <<μερικούς>> πολύπυργους εξοπλισμένους με πυροβόλα. Κοντά στους <<μεγαλογεννήτες>> ζούσαν οι ανίσχυρες οικογένειες των <<φαμέγιων>> ή <<ακουμπισμένων>>. Οι <<αχαμνόμεροι>> έμεναν σε χωριστές περιοχές δεν μπορούσαν να χτίσουν πύργο παρά μόνο αν δυνάμωναν. (48)

Η Κοίτα ή <<Πολύπυργος>> ξεχώρισε από τα πολύ παλιά χρόνια ως ένας από τους πιο μεγάλους και σπουδαίους μεσομανιάτικους οικισμούς. Όπως και ο αρχικός οικισμός έτσι και η νεώτερη Κοίτα έχει διπολική ανάπτυξη. Διακρίνονται η Κάτω Χώρα (με 130 κτίρια) και η Πάνω Χώρα (με 100 κτίρια) φωτ. 4-5.

φωτ.4 'Αποψη του οικισμού της Κοίτας.

φωτ.5 Αποψη του οικισμού της Κοΐτας. Διακρίνεται στο βάθος ο οικισμός της Αγίας Πελαγίας.

Τα δύο αυτά μέρη υποδιαιρούνται σε 6 μεγάλους μαχαλάδες. Στην Κάτω Χώρα εντάσσονται και 3 μικρά συγκροτήματα προσκολλημένων αχαμνόμερων. Σε κάθε μαχαλά υπήρχαν 3-7 συγκροτήματα, από τα οποία τα περισσότερα διέθεταν από έναν πολεμόπυργο.

Επειδή έχτιζαν ακόμα πολεμόπυργους ως το 1870 και ιδίως πυργόσπιτα έως το 1900, τον οικισμό τον χαρακτήριζε τονισμός του κατακόρυφου άξονα. Στις νεώτερες συνθήκες δόθηκε έμφαση στα κτίρια με μικρότερα ύψη, μεγαλύτερες επιφάνειες και μεγαλύτερα ανοίγματα. Τότε προστέθηκαν αρκετές κοινωνικοοικονομικές λειτουργίες, ώστε η Κοΐτα απέκτησε ένα σύνθετο μορφικό και λειτουργικό χαρακτήρα. Ανάλογα εξελίχθηκαν τα μονοπάτια και οι μικροσκοπικές πλατείες. Τρεις από τις ρούγες αναπτύχθηκαν, ώστε στις αρχές του 20ου αι. αποτελούσαν κέντρα ζωής του οικισμού και της κοινότητας. Ως πιά σημαντική και πολυσύχναστη αγορά διακρίνεται η Φουλιά. (49)

Σπίτια. Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα η δυσχέρεια λάξευσης, η έλλειψη κονιάματος έκαναν αναγκαστική - για λόγους ευστάθειας - την κλίση της εξωτερικής παρειάς των τοίχων. Ετσι το ύψος των σπιτιών δεν ξεπερνούσε τα 5-7μ. και των πύργων τα 9-13μ. Τα κτίρια είχαν εξωτερικό πλάτος 4-6μ. και εσωτερικό πλάτος 1,8-3,5μ. Μετεπαναστικά, χρησιμοποιώντας το ασβέστοκονίαμα και πελεακτούς λίθους, έφτιαξαν τοίχους με βελτιωμένη αντοχή, μικρότερο πάχος, κατακόρυφες παρειές. Εφτιαξαν επίσης δυνατές καμάρες και καλύτερες ξυλοκατασκευές. Σε συνδυασμό μ'αυτά βελτιώνονταν σταδιακά οι κτιριολογικοί τύποι τόσο των σπιτιών όσο και των πύργων.

Τα σπίτια διατηρούσαν μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα τα βασικά χαρακτηριστικά των αρχέτυπων οχυρών στενόμακρων σπιτιών με κατώι και ανώι. Επικρατούσαν οι μικροί αδιαίρετοι χώροι απο 5-7 ή 8μ. Λιγοστά ήταν τα κάπως πιά μεγάλα δίχωρα με μήκος μέχρι 12 ή 13 μ. σ'αυτά ο ενδιάμεσος τοίχος ήταν συνήθως πέτρινος και πιά σπάνια από καλαμωτή. Η κάλυψη του κατωγιού ή έστω του

μπροστινού μέρους γίνεται μ'ένα συνδυασμό πέτρινων μακρονιών και καμάρας
φωτ.6-7.

φωτ.6 Τοξωτή είσοδος. Οικία Κατσιβαρδάκου

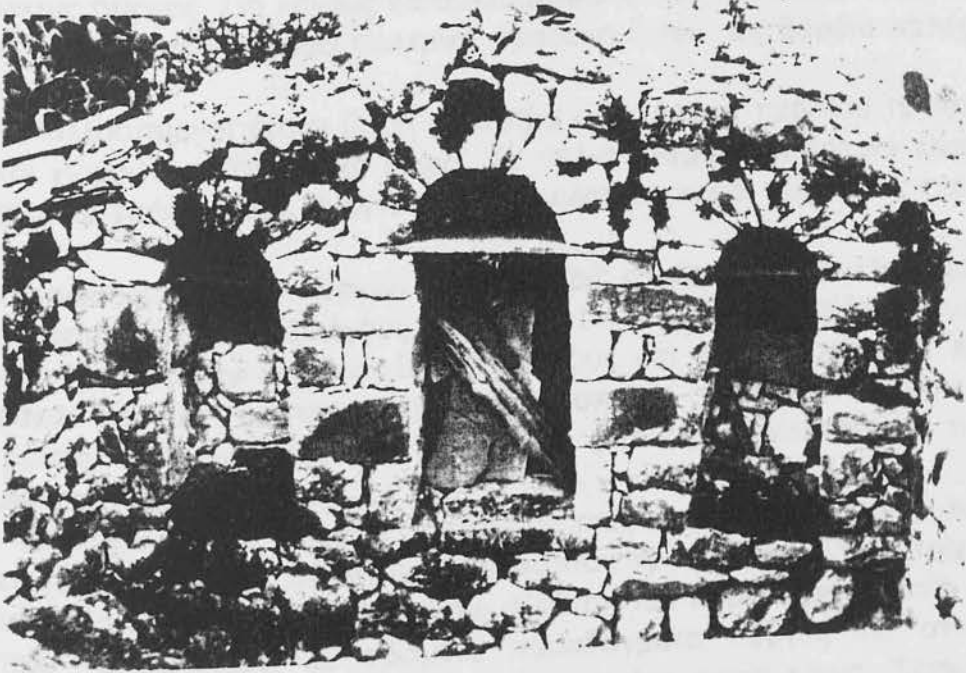
φωτ.7 Είσοδος με κυκλικό γωνιακό κλουβί. Οικία Κουτάκου.

Στο ανώι χρησιμοποιούσαν το εμπρός μέρος ως χώρο ύπνου. Ξάπλωναν είτε στο δάπεδο, σε βελέντζες, είτε σε χαμηλό δάπεδο ή σε ψηλότερο αμπάρι με σανιδένιο πάτωμα. Στο πίσω μέρος του ανωγιού, την καμάρα διατάσσονταν η φωτογωνιά, η μυλόστανη, τα πιθάρια και άλλα σκεύη.

Στους τοίχους ανοίγονταν τα λιγοστά παραθύρα, οι θερίδες το εικονοστάσι, αλλά και οι πολεμότρουπες. φωτ. 8-9-10.

Στην χαρακτηριστική κύρια στενή πλευρά του ανωγιού, υπήρχε ένα μικρό παραθύρι που προς τα μέσα το πλαισίωναν συμμετρικά γνωστές θερίδες και προς τα έξω το συνόδευαν, οι αγκριοί. Αλλά και τα υπόλοιπα παράθυρα και οι πόρτες είχαν κατά κανόνα πολύ περιορισμένες διαστάσεις και απλούστερη μορφή. Στο 18ο και 19ο αι. μεθοδευτικές καλύτερα και ο τρόπος που έχτιζαν το βασικό πυρήνα του σπιτιού. Ολο συχνότερα έχτιζαν στο αναγοκάτωγο κτίσμα, τη στενότερη μονώροφη μονάδα του λιακού. Στον ηλιόλουστο αυτό χώρο γίνονταν αρκετές δουλειές του νοικοκυριού, αλλά και το ξακόντεμα η ανάπαυση, ο καλοκαιρινός ύπνος. Η φουρνοκαλύβα στο λιακό χρησίμευε συχνά στην κουζίνα όσο και για αποθήκη ξύλων αλλά και για κοτόκαλη (κοτέτσι). Οι <<μεγαλογεννήτες>> επεδίωκαν να δεσπόζουν έχοντας τα ψηλότερα και τα καλύτερα σκεπασμένα και εξοπλισμένα σπίτια, ταυτόχρονα

υποχρέωναν τους <<αχαμνόμερους>> και τους <<φαιμέγιους>> να χτίζουν σύμφωνα με ορισμένους περιορισμούς. (50)

φωτ.8 Παλιό σπίτι με αξονικό τοξωτό παράθυρο και θερίδες εκατέρωθεν.
Οικία Κουτσιγιάννη.

φωτ. 9. Παράθυρο με τοξωτό ανώφλι
από δυο πέτρες.

φωτ.10.Παράθυρο με τοξωτό ανώφλι.
Οικία Αγουρελάκου.

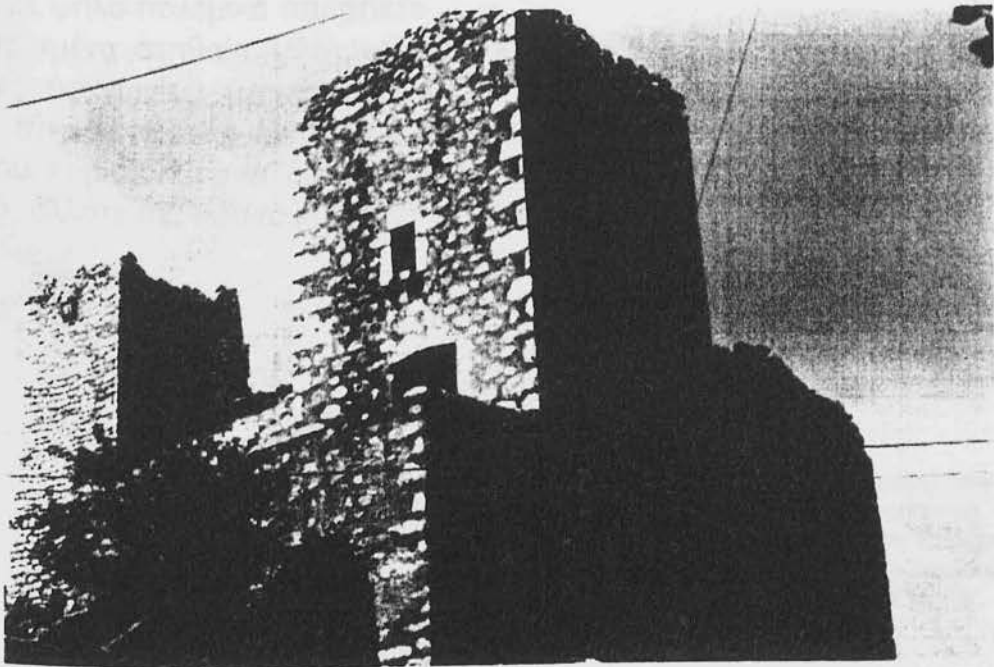
Πολεμόπυργοι. Από παλιά ως και το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα το προνομιακό γνώρισμα των δυνατών πατριαρχικών ομάδων της Μάνης ήταν ο συλλογικώς πύργος. Γιά λόγους κατασκευαστικούς όσο και κοινωνικοοικονομικούς ο πύργος κράτησε του καθαρά πολεμικό προορισμό του, ως βάρδια καταφύγιο και μαχητήριο.

Οι πολεμόπυργοι έχουν βάση με σχήμα ορθογωνικό περίπου τετράγωνο. Οι εσωτερικοί χώροι είναι εξαιρετικά μικροί. Σε παλιά δείγματα οι όροφοι είναι τρεις ή τέσσερεις με τὰ χρόνια όμως γίνονται όλο και ψηλότεροι και οι τοίχοι τους πιο λείοι και κατακόρυφοι.

Η ανοικοδόμηση των πύργων γινόταν χωρίς εξωτερική σκαλωσιά, εξαιτίας της έλλειψης ξυλείας αλλά και γιά λόγους ασφαλείας. Γιά να μην αδυνατίζουν τους τοίχους απέφευγαν να αφήνουν θερίδες. Στους μεσαίους και επάνω ορόφους έφτιαχναν παραθυράκια για τον φωτισμό, την κατόπτευση και τη κατασκόπτευση, και τις πολεμότρυπες. Τα κτίρια κατέληγαν σ'ένα απλό ψηλότερο ή χαμηλότερο παραπέτο με πολεμίστρες ή πετρομάχους.

Η επικοινωνία των ορόφων γινόταν με τους καταρράκτες και η άνοδος με πρόχειρες ξυλόσκαλες ή με πέτρες ή με καρφιά που προεξείχαν από τον τοίχο.

Ένα άλλο ζήτημα ήταν από παλιά η σύνδεση του πύργου με το σπίτι και με το συγκρότημα των σπιτιών. Σε ορισμένα παραδείγματα πύργος και σπίτι έχουν σχεδιαστεί και έχουν κατασκευαστεί έξ αρχής ως ένα ενιαίο κτίριο. Τέτοια είναι η περίπτωση του παλιού και ισχυρού <<μεγαλογεννήτη>> Μεσίσκλη, στη Νόμια του Νικλιάνικου φωτ.11.

φωτ.11 Πυργόσπιτο Μεσίσκλη στη Νόμια.
Φαίνεται καθαρά η συνύπαρξη του πύργου με το σπίτι.

Εδώ έχουν ενωθεί ένας τετράγωνος πενταώροφος πύργος και ένα μαρμαροσκέπαστο διώροφο σπίτι. Το κτίριο στρέφεται προς μία καλά προφυλαγμένη μεσημβρινή αυλή και συνοδεύεται από μιά γιστέρνα κι ένα λιακό. Ο πύργος και το σπίτι επικοινωνούν εσωτερικά με μιά πόρτα στο ανώι και με άλλη μιά στο κατώι. Ταυτόχρονα καθένα από τα δύο σύμφυτα μέρη διαθέτει ιδιαίτερη εξωτερική είσοδο.

Πυργόσπιτο: Η συγχώνευση σ'έναν ενιαίο ψηλό πρισματικό όγκο των λειτουργιών του σπιτιού και του πύργου έδωσε μερικά από τα πρώτα πυργόσπιτα. Μαζί ή και ανεξάρτητα από το σπίτι ψήλωνε συχνά και ο λιακός κατά 2-4 ορόφους. Τα πυργόσπιτα συνήθως δεν υψώνονται μονομιάς αλλά σιγά-σιγά ανάλογα με τα μέσα και τις ανάγκες των κατοίκων τους. Μερικές φορές, πολυώροφα πυργόσπιτα ξεπερνούσαν σε ύψος και τους πολεμικούς πύργους και εσφράγιζαν την εικόνα αρκετών οικισμών του νότου. Άλλα όμως έμειναν μισοτελειωμένα και δεν έχουν παρά μόνο έναν ή δύο ορόφους.

Ορισμένα πυργόσπιτα είχαν το ίδιο σχήμα και μέγεθος κάτοψης με τους παλιότερους μικρούς ορθογωνικούς πυρήνες κατοικίας. Συχνά αποτελούσαν την υπέρθεση δύο αδερφικών κατοικιών με ανεξάρτητες εξωτερικές εισόδους. Όλοι οι όροφοι του βασικού κτιρίου επικοινωνούσαν εσωτερικά με καταρράκτες γιατί συνέτρεχαν ακόμη λόγοι ασφάλειας και κοινής άμυνας.

Σε όλα τα πυργόσπιτα το κατώι είχε ιδιαίτερη είσοδο και χρησίμευε ως χώρος για τα ζώα ή ως αποθήκη. Ο όροφος όπου γινόταν η προσπέλαση χρησίμευε για την διαμονή και την υποδοχή ενώ οι ανώτερες στάθμες προορίζονταν κυρίως για τον ύπνο. Στους τοίχους ανοίγονταν παράθυρα για θέα και φως, που όμως εύκολα διαμορφώνονταν σε πετρομάχους, πολεμότρυπες, ζεματίστρες. Τα έπιπλα έχουν πλέον σε κάποιο βαθμό, αντικαταστήσει τα ντουλάπια-θερίδες.

Σε πολλά πυργόσπιτα ένα ή περισσότερα ενδιάμεσα πατώματα ήταν ξύλινα. Μερικές φορές καμάρες, ξύλινοι πάτοι και μικρότερα πατάρια διάρθρωναν διάφορες επιμέρους στάθμες. Τον τελευταίο όροφο κάλυπτε συχνά δίρριχτη, μαρμαροσκέπαστη στέγη. Συνήθως, το κτίριο σκέπαζε καμάρα που συνδυαζόταν με κορφάρι με ψηλό πολεμικό παραπέτο.

Ορισμένα στηθαία τελείωναν ίσια και φροντισμένα, άλλα ακανόνιστα και με υψωμένες τις γωνίες, μερικά σχημάτιζαν στέμμα. Η απόληξη των πυργόσπιτων συντελεί στην αισθητική εντύπωση που προκαλούν. Ανάλογα με τη μορφή της ο όγκος του κτιρίου παίρνει ύφος άλλοτε ήρεμο και ζυγισμένο, άλλοτε ανήσυχο και δυναμικό, άλλοτε περήφανο και εντυπωσιακό. (52) φωτ 12

*φωτ.12 Η δυτική πλευρά του πολεμό-
πύργου Μεσσίσκλη
Διακρίνεται το παλαιότερο
τμήμα με το γωνιακό
πολυεδρικό κλουβί.*

- (48.) Γιάννης Σαΐτας, "Μάνη", Εκδόσεις <<Μέλισσα>>, 1987, σελ.112.
- (49.) >> >> >> >> σελ.122
- (50.) >> >> >> >> σελ.122 - 132
- (51.) >> >> >> >> σελ.135 - 136
- (52.) >> >> >> >> σελ.145 - 149 - 154.

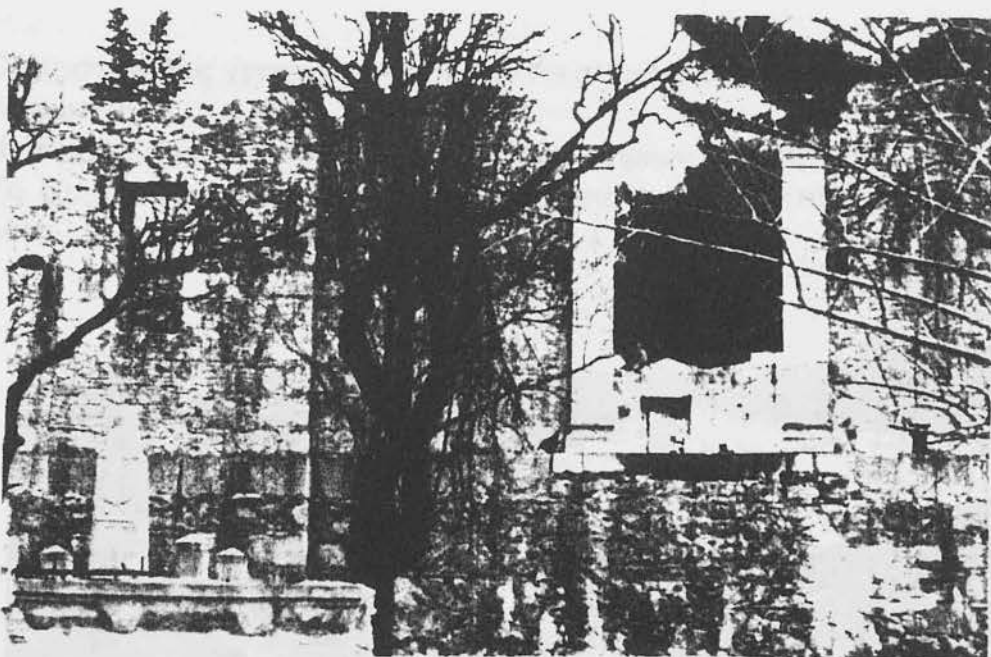
Η <<ΦΟΥΛΙΑ>>

Η ρούγα φέρνει σ'επαφή σε μικρή κλίμακα, τα μέλη της γενιάς, σε μεγάλη τους κατοίκους του οικισμού. Χώρος αδιαμόρφωτος, δρόμος ή άνοιγμα έχει τον χαρακτήρα της αρχαίας αγοράς. Εκεί γίνονται οι συγκεντρώσεις η παιδεία, οι κοινωνικές επαφές, η ενημέρωση. Η κεντρική ρούγα της Κοΐτας είναι γνωστή με το όνομα <<φουλιά>> κι αυτοί που σύχναζαν εκεί ήταν οι <<φουλιάνοι>>. Η <<φουλιά>> εξελίχθηκε αργότερα σε εμπορικό κέντρο της Κοΐτας. Οι Άγιοι Απόστολοι φωτ.13-14 κτίζονται χωρίς να τελειώσουν κοντά στη ρούγα τη <<φουλιά>>. Και η οδός <<Αγίων Αποστόλων>> μετρατέπεται σε εμπορικό δρόμο, όλα τα καφενεία συγκεντρώνονταν εκεί. (53)

(53.)Χάρρις Καλλιγά , "Η εξέλιξη των οικισμών στη Μάνη". "Οικισμοί στην Ελλάδα". Αρχιτεκτονικά θέματα, 1979, σελ.128

φωτ.13 Παράθυρο στην δυτική πλευρά των Αγίων Αποστόλων.

φωτ.14 Πλαινή όψη της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων.

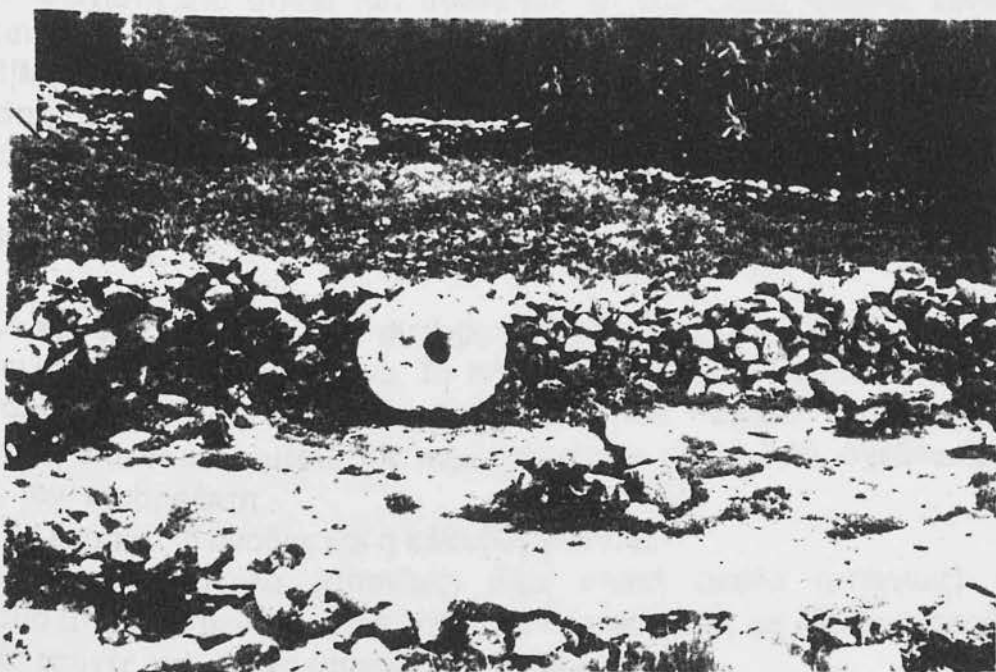
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

1. Υλικά.

Η παραδοσιακή τεχνική είναι βασισμένη αποκλειστικά στα τοπικά υλικά: τον ασβεστόλιθο, το μάρμαρο, το σχιστόλιθο, την άμμο, το ξύλο ελιάς και χαρουπιάς.

Ο ασβεστόλιθος χρησιμοποιείται ως πέτρα στους τοίχους, ως κονία στα κονιάματα κτιρίων και στερνών.

Το μάρμαρο χρησιμοποιείται για πέτρα στους τοίχους και λίθινα εξαρτήματα, γούρνες, μυλόπετρες, φιλιατρά κ.τ.λ. Χρησιμοποιείται επίσης για οικοδομικά μέλη: Φουρούσια, εξώστες γωνιόλιθοι, πλαίσια και παραπέτα ανοιγμάτων. φωτ.15

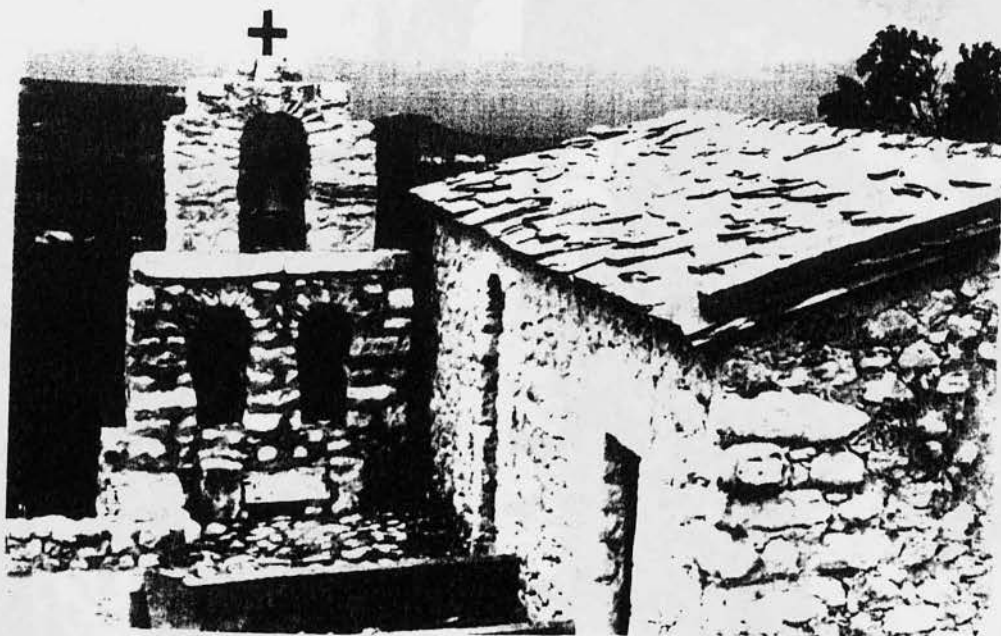

φωτ.15 Τρυπητήρα σέρνας, στη περιοχή της Αγίας Πελαγίας.

Ο **σχιστόλιθος** χρησιμοποιείται για επικαλύψεις στεγών, καπάκια, δοχείων και στερνών. φωτ.16.

Η **άμμος** χρησιμοποιείται για κονιάματα κτιρίων και στερνών.

Το **ξύλο** (ελιάς ή χαρουπιάς) χρησιμοποιείται για ζευκτά πατώματα, σκάλες, κουφώματα, μηχανισμούς λιοτριβιών, φύλων κ.τ.λ.

φωτ.16 Παναγία Μπουζικάκου, η επικάλυψη της στέγης έχει γίνει με σχιστόλιθους.

2. Τοίχοι.

α) Οι τοίχοι είχαν πάχος 0,80-1,20μ. Το υλικό που χρησιμοποιείται είναι ογκώδεις λίθοι. Η χρήση του ασβεστοκονιάματος είναι πολύ συχνή στα σπίτια των ισχυρών, ελάχιστη στα σπίτια των αδυνάτων. Οι εξωτερικές παρειές έχουν ελαφρά κλίση, και η μορφή της επιφάνειας είναι κυφωτή με έντονες φωτοσκιάσεις.

β) Μετά το 1820 η κατασκευή των τοίχων γίνεται ως εξής: πάχος 0,70-1,00μ. Χρησιμοποιείται πελεκητό υλικό, οι παρειές είναι κατακόρυφες απόλυτα επίπεδες, χωρίς κύφωση για την αντιμετώπιση της αναρριχήσεως και του αιφνιδιασμού.

3. Καμάρες.

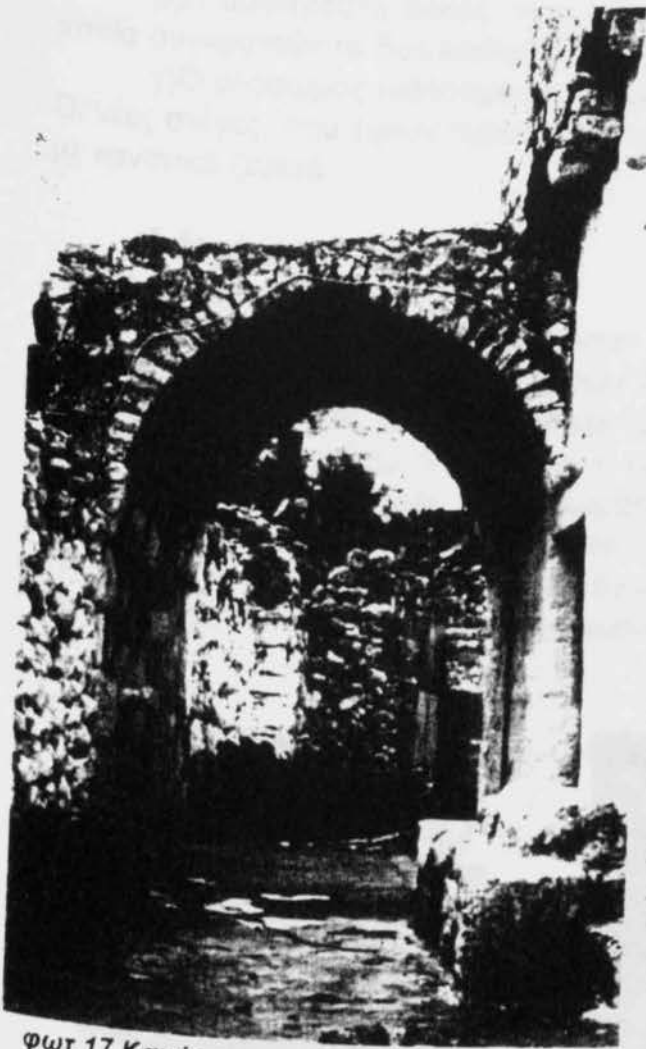
Οι καμάρες γεφυρώνουν ανοίγματα 2,50μ. έως και 7,00μ. Οι θολίτες είναι αργόλιθοι με σχήμα πεπλατυσμένο. Το πάχος στο κέλυφος είναι από 0,20 έως 0,30μ. Οι αργόλιθοι είναι σχεδόν κολυμβητοί σε πολύ ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Η κατακόρυφη επικοινωνία μέσω της καμάρας γίνεται από ειδικό, σχεδόν ορθογωνικό άνοιγμα, τον καταρράκτη.

Στις καμάρες η άνοδος και η κάθοδος γίνονται:

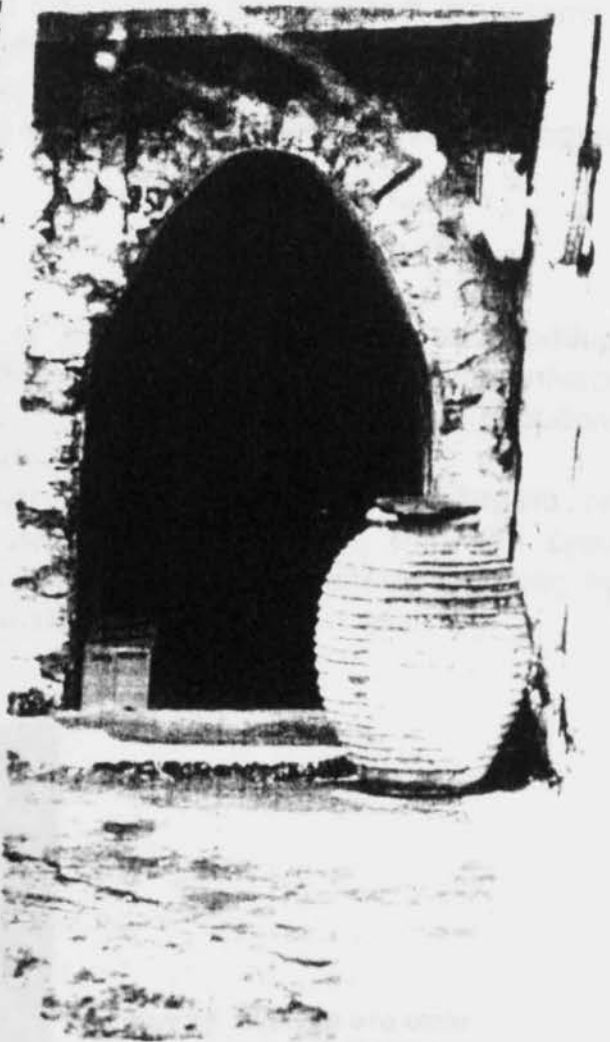
α) με ξύλινη σκάλα (σπανίως) β) με κτιστή σκάλα (σπανίως) γ) με ένα συνδυασμό από κλιμακωτές οδοντώσεις στον καταρράκτη, με λίθινους προβολίσκους και μικρές εσοχές στον τοίχο (συνηθέστερα). φωτ.17-18

4. Πατώματα.

Η κατασκευή των πατωμάτων δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτα σημεία. Γεφυρώνεται πάντοτε το μικρότερο άνοιγμα του ορθογωνικού χώρου, με δοκάρια

φωτ.17 Καμάρα εμπρός στο σπίτι του Γεωργίου Καβούρη.

φωτ.18 Τοξωτή είσοδος, στο σπίτι του Λυμπέρη.

περίπου $0,12 \times 0,12\text{μ.}$ ανά $0,50-0,90\text{μ.}$ που στηρίζονται σε αντίστοιχες δοκοθήκες. Αμέσως ακολουθεί το σανίδωμα από σανίδες με ακανόνιστο πλάτος και μήκος. Η ξύλινη οροφή που προκύπτει σπανίως επενδύεται. Η κατακόροφη επικοινωνία διά μέσου των ξύλινων πατωμάτων γίνεται από ξύλινη ανεμόσκαλα, με έντονη κλίση μέσω καταπακτής η οποία κλείνει.

5. Στέγες.

Οι στέγες είναι σχεδόν πάντα δικλινείς. Αποτελούνται:

α) από τρία-τέσσερα φέροντα εγκάρσια στοιχεία ανά $1,50-2,00\text{μ.}$ που συγκρατούν τον κορφιά.

β) από μερικά καδρόνια μεταξύ τοίχων και κορφιά που πικνώνουν το διάστημα των $1,50-2,00\text{μ.}$

γ) από στρώμα καλάμιών και σπανιότερα σανιδιών (πέτσωμα). Σε ορισμένες περιπτώσεις απουσιάζει οποιοδήποτε πέτσωμα και οι σχιστόπλακες πατούν κατ'ευθείαν στον ξύλινο σκελετό. Τα φέροντα στοιχεία είναι τριών ειδών:

α) Το ψαλίδι, κατασκευή ισχυρή από δύο χονδρά ξύλινα στοιχεία μόνο χωρίς ελκυστήρα.

β) Η αμφιέρεστη δοκός, που φέρει διαφορετικού ύψους ξύλινα στηρίγματα τα οποία συγκρατούν τα δύο κεκλιμένα καδρόνια.

γ) Ο ολόσωμος τεθλασμένος κορμός ελιάς, λύση εντελώς πρωτόγονη. Οι νέες στέγες, που έχουν προκύψει από επεμβάσεις, είναι μία ορθόδοξη κατασκευή με κανονικά ζευκτά.

6. Ανοίγματα.

Στα ανοίγματα περιλαμβάνονται: οι πόρτες, τα παράθυρα, τα παράθυρα πολεμίστρες, οι καταρρακόπορτες των δωματίων. Χαρακτηριστικό είναι το πλαίσιο που φέρουν σχεδόν όλα τα ανοίγματα, καθώς και τα προεξέχοντα μαρμάρινα πρίσματα, που τοποθετούνται επάνω ή κάτω από το πλαίσιο.

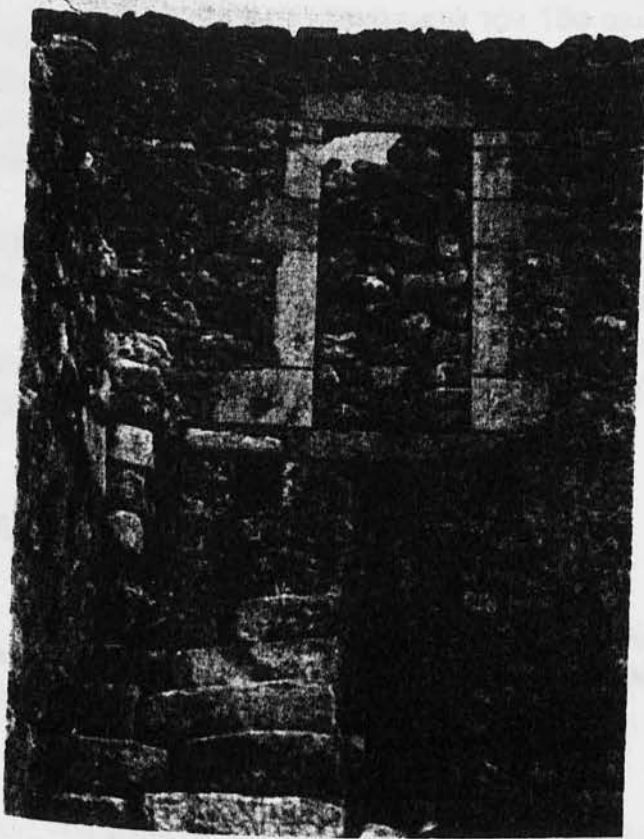
Οι καταρρακόπορτες των δωματίων, είναι πάντοτε μικρά στεγάσματα του καταρράκτη, εξαιρετικά πρόχειρης κατασκευής. Αυτό συμβαίνει είτε διότι έχουν προσωρινή μόνο χρησιμότητα, είτε λόγω της συστηματικής αμέλειας ως προς την ολοκλήρωση των κατασκευών, που βρίσκονται πίσω από την όψη. φωτ. 19.

φωτ. 19. Ανοίγμα στο σπίτι του Γ. Καβούρη.

7. Σκάλες.

Οι σκάλες είναι σπάνια κτιστές. Συνήθως είναι λιθοσωροί. Οι κτιστές σκάλες είναι μεταγενέστερες σε μέγιστο ποσοστό. Σχεδόν πάντοτε, έχουν μικρό τοξωτό ή ορθογωνικό άνοιγμα, είτε για να είναι ελεύθερη η είσοδος του κατωγιού, είτε για τον σχηματισμό μικρού βοηθητικού χώρου ή τέλος από κατασκευαστική συνήθεια, πάντως όχι για οικονομία υλικού. φωτ.20.

φωτ.20. Σκάλα και πόρτα με ορθογωνικό άνοιγμα.

8. Κόγχες και ντουλάπια.

Οι κόγχες και τα ντουλάπια είναι δύο ειδών:

α) Εξ'αρχής κατασκευασμένα γι'αυτόν τον προορισμό. Σε παλιότερα κτίσματα υποκαθιστούν όλα τα βοηθητικά έπιπλα και κάλυπταν ένα μεγάλο μέρος των αναγκών όπως: θέρμανση και μαγείρεμα, εικονοστάσι, χώρους για τη φύλαξη τροφών και πολεμοφοδίων, χώρους για την τοποθέτηση του ρουχισμού.

β) Αυτά που προκύπτουν από κατασκευή παραθύρου ή πόρτας. Συνήθως στις περιπτώσεις που ο εξωτερικός τοίχος μετατρέπεται σε εσωτερικό, με την προσθήκη νέας κτιριακής μονάδας, διατηρείται νεα από τα ανοίγματα και τα υπόλοιπα μετατρέπονται σε ντουλάπια.

9. Διακοσμητικά στοιχεία.

Η διακόσμηση γενικά απουσιάζει, σπανίως όμως συναντώνται μικρές διακοσμητικές μορφές που είναι οι εξής:

- α) Τα διακοσμημένα με ζιγκ-ζαγκ τόξα των παραθύρων.
- β) Διακοσμητικά ανάγλυφα σε τύμπανα υπερθύρων τόξων.
- γ) Χαράγματα πάνω σε κτισμένες πέτρες (καράβια, μορφές ανθρώπινες κ.τ.λ.)

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΕΛΥΦΟΥΣ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Ηλικία κτιρίων.

Σχεδόν όλα τα κτίρια μετά τον 18ο αιώνα, φέρουν χαραγμένες χρονολογίες. Η παλαιότερη από αυτές που βρέθηκαν είναι του 1763. Η δυσκολία ανακαλύψεως των χρονολογιών, η απόκρυψη πολλών κάτω από ασβεστώματα, επιχρίσματα ή προσθήκες και η παρουσία διαφόρων χρονολογιών στο ίδιο κτίριο, δυσχεραίνουν την σύνταξη ενός ολοκληρωμένου χρονολογικού πίνακα των κτιρίων.

Αντίθετα ο συσχετισμός των χρονολογιών με τα συνθετικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των κτιρίων, δημιουργεί ασφαλή κριτήρια προσεγγιστικής χρονολογήσεως, για αυτά που κτίζονται μετά το 1750.

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι οι διατηρημένοι πύργοι χρονολογούνται στο διάστημα 1763-1850, τα πυργόσπιτα στο διάστημα 1820-1900 τα δε λιοτρίβια στο διάστημα 1870-1920.

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΛΙΘΙΝΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ

Όλα σχεδόν τα κτίρια με την ολοκληρωτική εγκατάλειψη, τα κατασκευαστικά σφάλματα και ατέλειες και τη φυσική ενέργεια του χρόνου έχουν υποστεί μικρές ή μεγάλες φθορές.

Θεμελιώσεις.

Το έδαφος θεμελιώσεως των κτιρίων είναι οπωσδήποτε ασφαλές ως προς την αντοχή του σε θλίψη και ως προς την σταθερότητά του σε εξωτερικές δυσμενείς για την θεμελίωση επιδράσεις, νερό κ.τ.λ.

Παρουσιάζονται όμως τοπικώς ρήγματα και μικρομετατοπίσεις που μπορούν να είναι μοιραίες για την θεμελίωση γειτονικών κτισμάτων.

Τοιχοποιίες.

Συνήθως σοβαρές φθορές (ρωγμές, διογκώσεις κ.τ.λ.) παρουσιάζουν οι τοιχοποιίες των πιο παλαιών κτιρίων, όχι τόσο λόγω της ηλικίας, όσο λόγω της ποιότητας της κατασκευής τους. Αιτία των φθορών αυτών και επομένως και της καταστροφής των τοίχων, εκτός των θεμελίων, είναι οι συνδυασμοί των μειονεκτημάτων της κατασκευής τους, καθώς και η δυσμενής διάβρωση νερού και αέρα.

Από τα πολύ παλιά κτίσματα σώζονται λίγα τα οποία δεν έχουν σοβαρά τεχνικά προβλήματα.

Τα κτίρια της αμέσως επόμενης γενιάς παρουσιάζουν τα εξής προβλήματα:

α) Αδύνατο συνδετικό υλικό σε τοπική μόνο χρησιμοποίηση. Η εντατική κατάσταση του τοίχου είναι ανώμαλη και εντελώς ανομοιόμορφη με δυσάρεστες συνέπειες (αποκολλήσεις και θραύσεις των λίθων).

β) Κακή διάταξη των λίθων, όταν λόγω του υπερβολικού πάχους του τοίχου, γίνεται εκατέρωθεν δόμηση με ενδιάμεσο γέμισμα.

γ) Τεράστια νεκρά φορτία.

δ) Ακατάλληλο σχήμα λίθων, για σχεδόν χωρίς κονίαμα δόμηση.

Τα αμέσως νεότερα κτίσματα από τα προηγούμενα, παρουσιάζουν τα ίδια μειονεκτήματα αλλά σε σημαντικά μικρότερο βαθμό. Σ' αυτή την κατηγορία κτισμάτων παρατηρείται δυσμενής διάταξη των ανοιγμάτων, για την αντοχή του τοίχου. Τα πιο πρόσφατα κτίσματα δεν παρουσιάζουν κανένα από τα πιο πάνω μειονεκτήματα, εκτός από αυτό της κακής διάταξης των λίθων. Η αιτία που επέβαλε την μέθοδο αυτή δομήσεως είναι η ανάγκη ταχύτερης υψώσεως του τοίχου για τους εξής λόγους.

α) για γόητρο.

β) για προσωρινή οικονομία υλικού.

γ) για προστασία των οικοδομικών εργασιών.

δ) για εύκολο και πρόχειρο άνοιγμα τουφεκοτρυπών.

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΞΥΛΟΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ

Στέγες.

Μεγάλος αριθμός στεγών έχουν πέσει και ένας μεγαλύτερος απειλείται με κατάρρευση. Αυτό οφείλεται:

α) Στην κατάρρευση της στεγανότητας λόγω μετακινήσεως της επικαλύψεως, στην είσοδο νερού και στην φθορά της φέρουσας κατασκευής.

β) Στην ατελή κατασκευή των ψαλιδιών που πολλές φορές αποτελούνται μόνο από τους αμείβοντες. Ο ρόλος του ελκυστήρα υποκαθίσταται από την αντίσταση των τοίχων και από την ακαμψία και σταθερότητα της ξυλοσυνδέσεως στην κορυφή του ψαλιδιού.

γ) Στο υπερβολικό φορτίο του υλικού επικαλύψεως.

δ) Στις μεγάλες ανεμοφορτίσεις.

Κουφώματα.

Τα κουφώματα εξ' αρχής πρωτόγονα κατασκευασμένα από ολόσωμες σανίδες πριονιστής ή πελεκητής ξυλείας είναι κατά κανόνα εξαρθρωμένα από τον άνεμο και αποσαθρωμένα από το σαράκι και το σάπισμα.

Πατώματα.

Στην ίδια κατάσταση με τα κουφώματα και τις στέγες ιδίως λόγω σαπίσματος και σαρακιού, βρίσκονται και τα πατώματα.

Σκάλες.

Οι εσωτερικές ξύλινες σκάλες βρίσκονται και αυτές στην ίδια κατάσταση με τα πατώματα και τα κουφώματα.

ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

Κατά καιρούς έχουν επιχειρηθεί διάφορες επεμβάσεις στον οικισμό, πολλές από τις οποίες απειλούν να καταστρέψουν τον ενιαίο χαρακτήρα του. Οι επεμβάσεις είναι σχετικές με το κυκλοφοριακό σύστημα, τα δίκτυα και τα κτίρια.

1.Κυκλοφορία.

Στο κυκλοφοριακό έχουν γίνει οι εξής επεμβάσεις

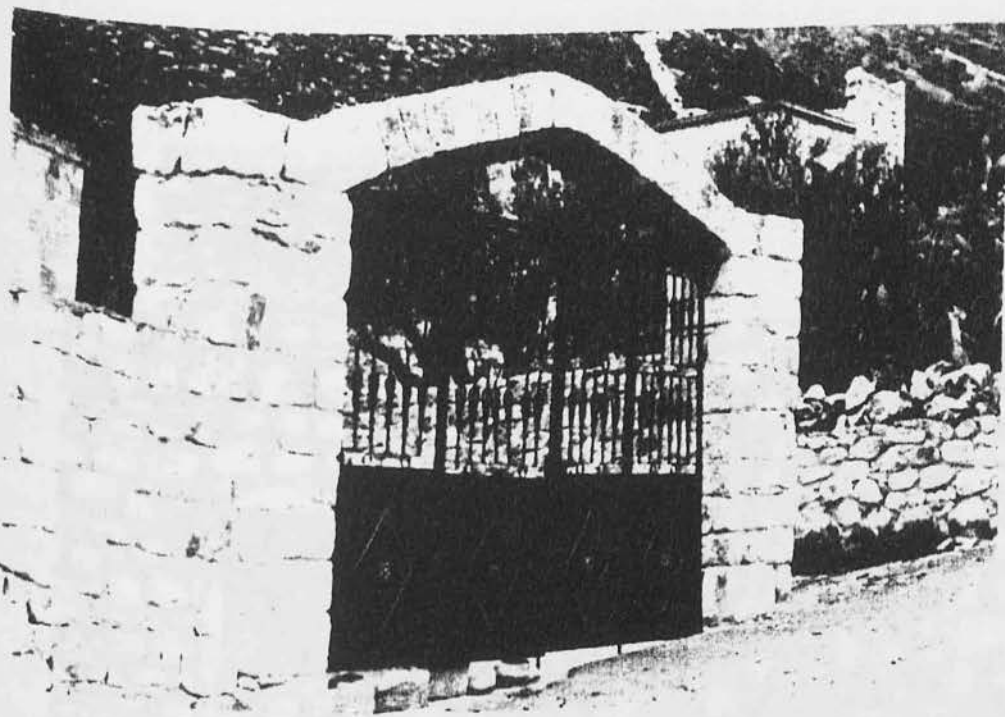
- α. διάνοιξη δημόσιας οδού 1937
- β. διάστρωση δημόσιας οδού 1971
- γ. διάστρωση με μπετόν των κυρίων δρομίσκων του οικισμού
- δ. διαπλάτυνση δρομίσκου στην ΝΑ περιοχή του οικισμού.

2.Δίκτυα.

- α. εγκατάσταση εναερίου δικτύου διανομής ηλεκτρικού ρεύματος.
- β. εγκατάσταση εναερίου τηλεφωνικού καλωδίου.
- γ. διέλευση γραμμών Ο.Τ.Ε. κατά μήκος της δημοσίας οδού.
- δ. εγκατάσταση κεραιών τηλεοράσεως.

3.Κτίρια.

- α.Ανοικοδόμηση αυτοσχέδιων νέων κτιρίων και προσθηκών φωτ.21

φωτ.21.Καινούργια κατασκευή που δεν ακολουθεί το χαρακτήρα της περιοχής.

- β.Κατεδαφίσεις παλαιών κτιρίων
- γ.Μετασκευές: αντικαταστάσεις θόλων με πατώματα ξύλινα ή από beton arme, αντικαταστάσεις κουφωμάτων με γαλλικά, ταμπλαδωτά, πρεσσαριστά και μεταλλικά. Διευρύνσεις ανοιγμάτων και τοποθέτηση νέων κουφωμάτων με καταστρεπτικά αποτελέσματα στο ρυθμό, στο χαρακτήρα και στην χρωματική διάπλαση των όψεων

φωτ.22

φωτ.22. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ατυχούς αντικατάστασης
κουφωμάτων και μπαλκονιού.

δ. Επιχρίσεις και ασβεστώματα των όψεων.

ε. Πρόχειρη χρησιμοποίηση τσιμέντου σε επισκευές (μερσέτια και μπαλώματα)
των όψεων. φωτ.23.

φωτ.23 Χρήση τσιμέντου η οποία αλλοιώνει το χαρακτήρα του οικισμού.

ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Υφίστανται προς το παρόν, και σαφώς θα διογκωθούν στο μέλλον, κίνδυνοι ανεπανόρθωτων αλλοιώσεων και φθοράς του οικισμού, από άστοχες και ανεξέλεγκτες προσπάθειες αναπτύξεως όπ

- α) Νέες διαπλάτυνσεις και διανοίξεις δρόμων.
  - β) Νέα δίκτυα εναέρια και υπόγεια (υδρεύσεως)
  - γ) Νέες διαστρώσεις δρόμων
  - δ) Μερική ή ολική κατεδάφιση αξιόλογων κτιρίων
  - ε) Οικοδόμηση κτιρίων κυρίως για οικονομική εκμετάλευση λόγω του αυξανόμενου τουριστικού ρεύματος.
  - στ) Εκτεταμένες αλλοιώσεις όψεων (επιχρίσματα, προσθήκη γείσων, μπαλκόνια από μπετόν, καταστρεπτικοί χρωματισμοί)
  - ζ) Καθαίρεση των παλαιών στοιχείων στεγάσεως των κτισμάτων (λίθινες καμάρες, ξύλινες στέγες) και αντικατάστασή τους με νέα.
  - η) Αυθαίρετη διαμόρφωση χώρων σταθμεύσεως σε διάφορα ακατάλληλα σημεία εντός του οικισμού και εις βάρος της συνέχειας και της κλίμακας των κτιριακών συνόλων.
- Υπάρχουν επίσης ανεπανόρθωτες αλλοιώσεις και φθορές των κτιρίων του οικισμού από φυσικά αίτια όπως:
- α. Καταρεύσεις κτιρίων λόγω προοδευτικής ερειπώσεως
  - β. Καταρεύσεις λόγω σεισμού ή ανέμου
  - γ. Καταρεύσεις λόγω τοπικών εδαφικών αλλοιώσεων.
  - δ. Καταρεύσεις λόγω διαβρώσεως των τοίχων κυρίως από το νερό.
- (Ολοκληρωτική καταστροφή των ξύλινων κατασκευών).

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

Η χερσόνησος του Ταινάρου είναι μία περιοχή με μεγάλη αξία, μπορούμε χωρίς ενδοιασμούς να την χαρακτηρίσουμε ως εθνικό θησαυρό. Η προστασία του ιστορικού οικισμού της Κοίτας θα βοηθήσει την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής. Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει ο οικισμός δεν είναι ειδικό και περιορισμένο άλλα γενικό και ποικίλο. Παρουσιάζεται μεγάλο ενδιαφέρον από πλευράς σχεδιασμού σχετικά με το φαινόμενο της εξελίξεως, επί αιώνες, ενός περιορισμένου κτιριολογικού προγράμματος.

Η νεώτερη Κοίτα είναι ένας απο τους λίγους οικισμούς της Μάνης, που εξελίχθηκαν σε κέντρα μιάς ευρύτερης περιοχής κατά τα χρόνια της αναπτύξεως του ελεύθερου ελληνικού κράτους και κατόρθωσε ως την δεκαετία του 1930-1940 να διατηρήσει μιά δραστηριότητα πολύτιμη για τα τοπικά πλαίσια. Η δραστηριότητα αυτή είχε σαν συνέπεια την δημιουργία μιάς κοινωνικότητας που εκφράζεται στα νεώτερα, παραδοσιακά όμως καταστήματα και στις ρούγες.

Μόνο μεταπολεμικά παραβιάστηκε η φυσική αυτή εξέλιξη και ισοροπία, με την ανάπτυξη του δημόσιου δρόμου και την μεταφορά του κέντρου σ' αυτόν, μακριά από το ιστορικό και φυσικό κέντρο του οικισμού που ήταν οι ρούγες. Η προστασία θα πρέπει να καλύψει τόσο τα παλαιότερα όσο και τα μεταπολεμικά κτίρια.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η αποκατάσταση της προπολεμικής μορφής των κτιρίων του οικισμού που έχουν έκτοτε αλλοιωθεί προϋποθέτει τις εξής εργασίες:

- α. Αποκαλύψεις όψεων από τα επιχρίσματα.
- β. Αντικατάσταση ορισμένων κεραμώσεων με σχιστόπλακες

γ.Επανακατασκευή των ανοιγμάτων τα οποία έχουν διευρυνθεί και παραμορφωθεί.

δ.Κατάργηση των μεταλλικών, γαλλικών και πρεσσαριστών εξωτερικών κουφωμάτων.

ε.Κατεδάφιση ή ένταξη μέσω ειδικών μετασκευών των σύγχρονων αυτοσχέδιων κτιρίων. Οι μετασκευές θα προτιμηθούν αντί της πολύ πιο δαπανηρής λύσεως της κατεδαφίσεως και αποζημιώσεως αυτών των κτιρίων.

στ.Αναστήλωση των κτιρίων που η απώλειά τους έβλαψε την εικόνα του οικισμού και αλλοίωσε τον χαρακτήρα του. Αυτά τα κτίρια είναι κυρίως οι πύργοι.

Η συντήρηση στον οικισμό η οποία θεωρείται απολύτως αναγκαία, αφορά τα εξής θέματα:

α.Στατική αποκατάσταση και εξασφάλιση στατικής επάρκειας

β.Ελεγχόμενη συντήρηση και αποκατάσταση φθορών

γ.Μέριμνα για την συντήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, ύψος και κατανομή πράσινου.

δ.Συντήρηση δευτερευόντων στοιχείων όπως καλύβια, μάντρες, κ.τ.λ.

ε.Συντήρηση ονομασιών. (54)

(54.) Μ.Κορρές-Κ.Τζανάκη, "Η Κοίτα της Μέσα Μάνης και η Αρχιτεκτονική της, Πρόταση προστασίας και ανανεώσεως του οικισμού", Εκδόσεις ΕΜ.Π. 1977, σελ.33 έως και 41.

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

Η Αρχιτεκτονική των ναών.

Οι εκκλησίες της Μάνης είναι δύο ειδών: η <<καμαρωτή>>, που είναι ένα απλό παραλληλεπίπεδο οικοδόμημα με στέγη θολωτή ή με σχιστόπλακες, χωρίς τρούλο, μιά φτωχή πρόγονος και επιβίωμα της Ελληνιστικορωμαϊκής <<βασιλικής>>.

Η άλλη είναι η <<τουρλωτή>>, δηλαδή βυζαντινού ρυθμού με τρούλο. Υπάρχουν και οι σκήτες ή σπήλαια, που είναι διαμορφωμένες σαν εκκλησίες σε φυσικά κοιλώματα βράχων.

Οι πρωτοβυζαντινές εκκλησίες είναι βασιλικές. Όταν ο βυζαντινός ρυθμός μπολιάστηκε στη Μάνη, άλλοτε έμεινε στην κλασική του μορφή όπως η <<Τουρλωτή>> Κοίτας, Ταξιάρχης Χαρούδας, Αγ.Βαρβάρα Έρημος, Αγ.Στράτηγος Μπουλαριών, κι άλλοτε είχε πολλές παραλλαγές από τον τύπο της σταυροειδούς <<Τουρλωτής>> ως τον απλό τύπο βασιλικής (καμαρωτής).

Στις <<τουρλωτές>> υπάγεται και ο τύπος που έχει τρουλοκαμάρα ενώ στις <<καμαρωτές>> στο σχήμα της παραλληλόγραμμης βασιλικής, από εκείνες που πράγματι είναι στεγασμένες με καμάρα ως εκείνες που έχουν απλή κεραμοσκεπή ή που είναι σταυρεπίστεγες. Στις τελευταίες υπάγονται κι εκείνες που έχουν <<καμπαναρείο>> ως και εκείνες που δεν έχουν κανένα ειδοποιό χαρακτηριστικό εκκλησίας εξού από κάποιο υποτυπώδες Άγιο Βήμα που τις κάνει να ξεχωρίζουν από τα παλαιομανιάτικα <<ξεροπέτρινα>> οικοδομήματα που λέγονται <<κολλόσπιτα>>. Στον επισκέπτη του Μανιάτικου τόπου ίσως να φανεί παράδοξο που κάθε οικισμός έχει τόσες πολλές εκκλησίες. Όμως τα χωριά της Μάνης ήταν πυκνοκατοικημένα σε σχέση με αυτά της υπόλοιπης Ελλάδας. Και τα μεν χωριά της Μάνης άδειασαν ενώ αυτά της υπόλοιπης Ελλάδας αναπτύχθηκαν και μάλιστα με ρυθμό <<αστικό>>.

Το καθεστώς της πατριάς, της κατά κώμες οίκησης και της κλειστής ιδιωτικής οικονομίας, έκανε ώστε κάθε πατριά να έχει την ιδιαίτερη εκκλησία, το δικό της νεκροταφείο, βοσκοτόπι, ποτισιώνα ζώων κ.τ.λ.

Ζωγραφική.

Γενικά χαρακτηριστικά: Ο λαός της Μάνης έχει εικαστική αντίληψη εξαιρετικά έμφυτη, οι Μανιάτες έχουν δυνατή καλλιτεχνική φλέβα. Τα καλλιτεχνήματα δεν είναι γλυκερά ή λεπτεπίλεπτα με πολύ περίτεχνες εκφράσεις, οι καλλιτέχνες άλλωστε ζούσαν σε μιά τραχύτατη χώρα. Τα καλλιτεχνήματα των Μανιατών ήταν υψωμένα μόνο για τις ανάγκες της λιτής ζωής τους. Οι μορφές στην εκκλησιαστική ζωγραφική είναι ασκητικές, αλλά ήρεμες ως το 13ο αιώνα. Γίνονται ανταριασμένες το 14ο και 15ο, τότε που ο Ελληνικός κόσμος είναι παραγμένος από την εισβολή της Ασίας. Το 16ο αιώνα γίνονται παραπνοημένες, μ'ένα βαθύ καημό στο βλέμμα τους, είναι τα χρόνια της μεγάλης σκλαβιάς. Μαραζωμένες γεμάτες απόγνωση το 17ο και 18ο αιώνα, όταν δεν υπήρχε ελπίδα λυτρωμού από τη σκλαβιά. Και τέλος το 19ο αιώνα όπου λαμπυρίζει η ελπίδα, ακόμη κι αυτό διαφαίνεται στις μορφές της ζωγραφικής. Οτι ισχύει για τις τοιχογραφίες, ισχύει και για τις φορητές εικόνες. Συχνά στις εκκλησίες της Μάνης υπάρχουν δύο, τρία ως και τέσσερα αλεπάλληλα στρώματα τοιχογραφίας, με διαφορά κάποιων αιώνων το ένα από το άλλα. Τα υλικά των παλαιότερων στρωμάτων είναι πιο ανθεκτικά, ο σοβάς συμπαγής και με πιο πολύ ασβέστη, ενώ στα νεότερα ο σοβάς έχει άχυρα και το χρώμα είναι πιο σαθρό.

Τεχνική: Τα χρώματα τα έφτιαχναν από φυσικές ύλες. Από κόκκο πριναριού και παπαρούνες το κόκκινο, από πράσο ή φλούδα καρυδιού το πράσινο, από φλούδα κίτρου ή λουλούδια κίτρινα το κίτρινο κ.λ.π., από το ίδιο τον ασβέστη αναμειγμένο με ασπράδι αβγού έφτιαχναν το άσπρο και από καπνιές και άλλα υλικά μειγμένα με αβγό το μαύρο.

Εκτός από αβγό, για συμπηκτικό, συνεκτικό και για να αντέχει το χρώμα, χρησιμοποιούσαν επιπλέον και λίγη ποσότητα κόλλας.

Αν τα υλικά του ζωγράφου δεν ήταν καλά όπως συμβαίνει στις τοιχογραφίες μετά το 1830 τότε τα χρώματα, το ένα μετά το άλλο ή ξεπλένονται απο την υγρασία ή ξεραίνονται και σκάζουν.

Τέλος ή όχι καλή συντήρηση ή καθαρισμός συχνά δημιουργεί προβλήματα, όπως κυρίως: την απόξυση, μαζί με τα κρυσταλλικά άλατα που καλύπτουν μιά τοιχογραφία. Αυτό γίνεται γιατί το χρώμα και η υφή του υλικού της πινελιάς ελάχιστα διαφέρει οπτικά από την υφή του επισσωρευμένου άλατος και εξυπακούεται ότι ο συντηρητής, που δεν έχει επαρκείς γνώσεις βυζαντινής παλαιογραφίας, τα αποξύνει όλα συλλήβδην. Κάποιες φορές οι γυναίκες των χωριών θέλοντας να περιποιηθούν τους ναούς τους έβαθαν με <<χωρίδι>> (ασβέστη και νερό) και σκέπαζαν τις τοιχογραφίες καταστρέφοντάς τες. (55)

(55.) Κυριάκος Δ. Κάσσης, Άνθη της Πέτρας, εκδόσεις (χ.ε.), σελ.9-11.

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΤΑΣ

Οι Βυζαντινοί ναοί της Κοίτας είναι οι εξής:

α. Οι Άγιοι Σέργιος και Βάχκος και Γεώργιος του 12ου αιώνα (η περίφημη <<Τουρλωτή>> ή <<Τρουλωτή>>).

Από τις σημαντικότερες εκκλησίες της περιοχής από αρχιτεκτονική και ιστορική άποψη. Ο ναός είναι οικοδομημένος στους πρόποδες του βουνού Αγία Πελαγία. Ο τρούλος της Τουρλωτής, πιστεύεται από πολλούς επιστήμονες πως έχει κατασκευαστεί από βυζαντινούς τεχνίτες που ήρθαν στη Μάνη, ίσως και από την Κωνσταντινούπολη. Ο ναός φωτίζεται καλά σε αντίθεση με παλαιότερους, υπάρχουν παράθυρα στα μέτωπα των χεριών του σταυρού ή και σε χαμηλότερα σημεία των πλευρών, ενώ στον τρούλο ανοίγεται παράθυρο σε κάθε σημείο του ορίζοντα.

Στην οικοδομή ορισμένων εμφανών πλευρών είναι τοποθετημένες καλολαξευμένες παραλληλεπίπεδες μαρμαρόπετρες έτσι ώστε να σχηματίζουν γράμματα ή το σχήμα του Σταυρού.

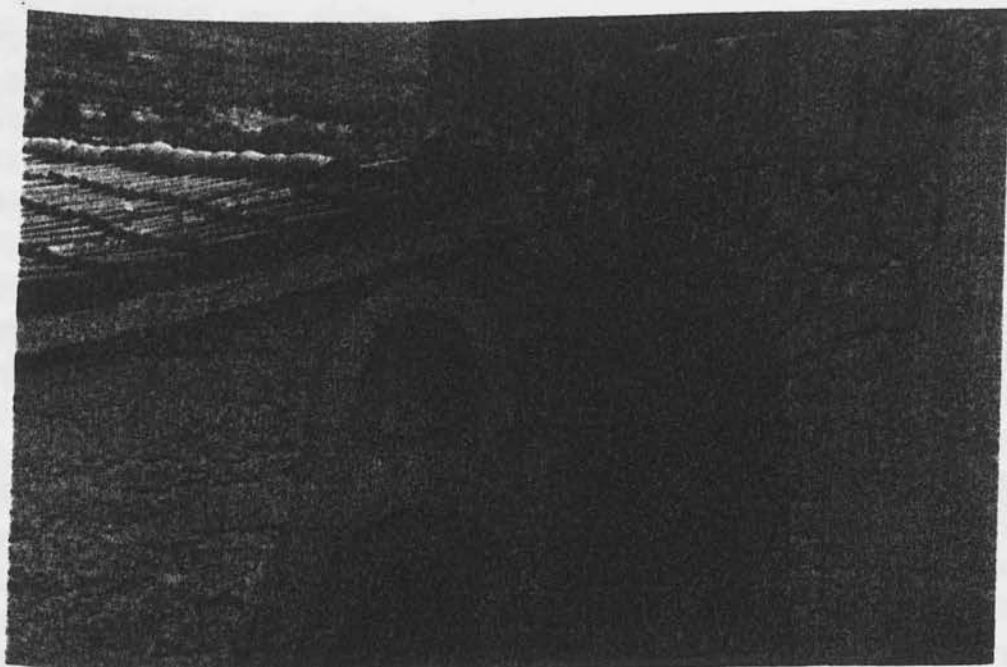
Τις θύρες της Τουρλωτής στολίζουν στήλοι και υπέρθυρα από μάρμαρο με χιτορικές επιγραφές και σκαλισμένα από σύγχρονους μαρμαρογλύπτες με διάφορα λατρευτικά σύμβολα.

β. Οι Άγιοι Ασωμάτοι στο Εξωβούνι της Κοΐτας 9ου, 10ου αιώνα.

Η αριστοτεχνική γλυπτική στα μαρμάρινα τμήματα του Τέμπλου των Αγίων Ασωμάτων μαρτυρά πως ο ναός είναι αποτέλεσμα της δεξιοτεχνίας Βυζαντινών τεχνιτών. Ο ναός έχει εξωτερικά πρόναο (προστώνον ή πρόπτυλο). Ο τρούλος του ναού είναι διαφορετικός από κάθε άλλο ναό της περιοχής. Κατα πολλούς επιστήμονες αυτός είναι ο πρώτος τρούλος που κατασκευάστηκε στη Μάνη. Εσωτερικά σχηματίζει κυλινδρικό τύμπανο και εξωτερικά διαμορφώνει ανισόπλευρο οκτάγωνο. Σχηματίζεται με σφιχτά τοποθετημένη πέτρα, χωρίς άλλη συνδετική ύλη. Οι απεικονίσεις που είναι χαραγμένες στον μαρμάρινο θριγκό του τέμπλου του ναού είναι αριστουργηματικής εκτέλεσης και αποτελούν μαρτυρία μίας ανώτερης γλυπτικής τέχνης.

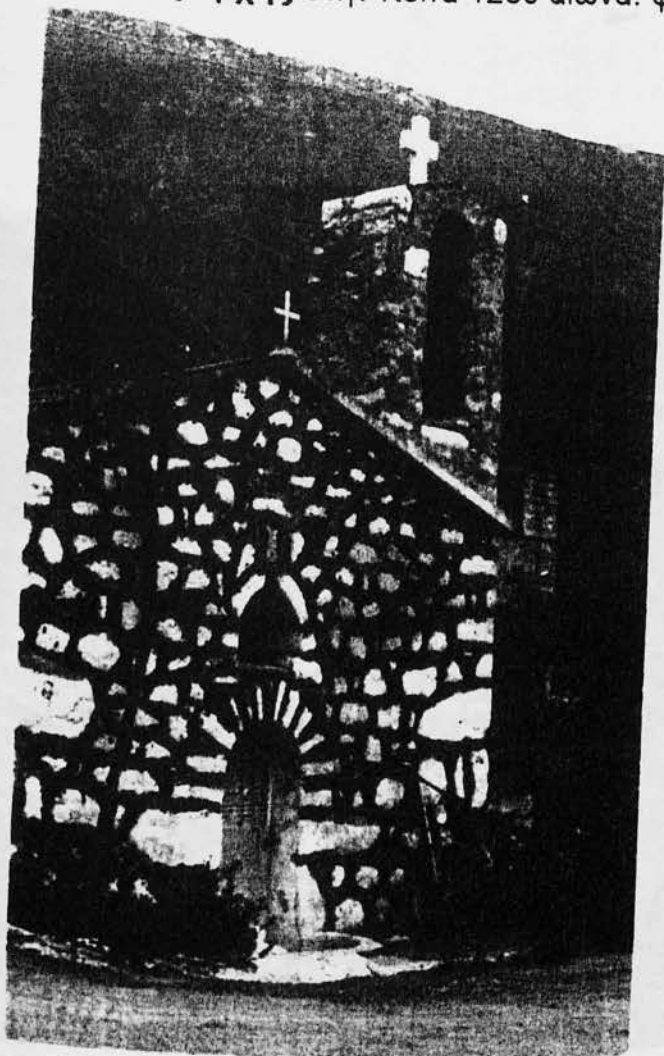
γ. Ο Ταξιάρχης στη Νόμια.

Ο ναός είναι κατασκευασμένος σύμφωνα με τον αρχικό βυζαντινό ρυθμό του μονού κελιού με την καμαρωτή οροφή. φωτ.24.

φωτ.24 . Ο Ταξιάρχης στη Νόμια. Η Είσοδος του ναού.

δ. Ο Ταξιάρχης στην Κοίτα 12ου αιώνα. φωτ.25.

φωτ.25. Ο Ταξιάρχης στην Κοίτα . Οικογενειακή εκκλησία Ψυχάρη.

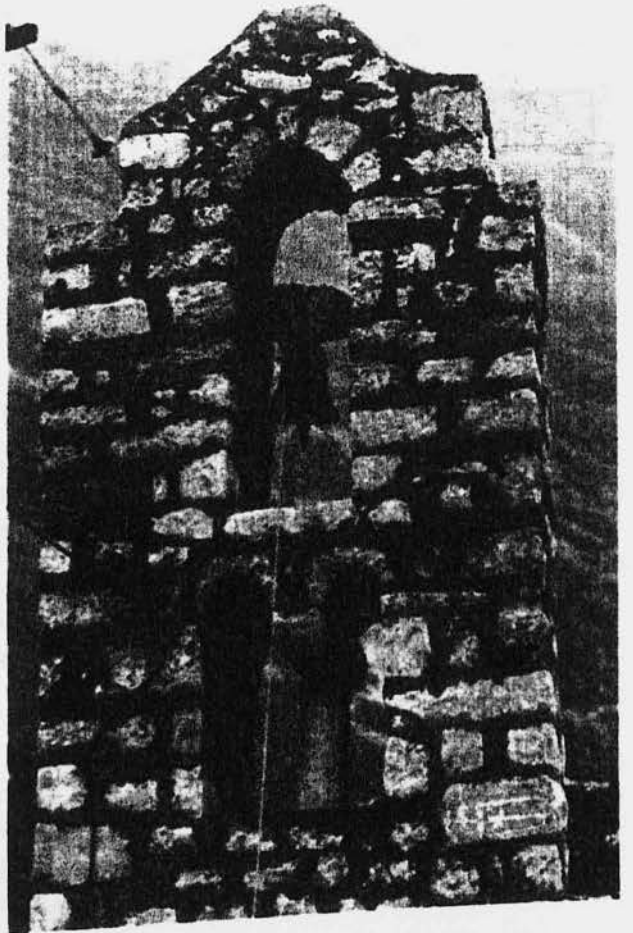
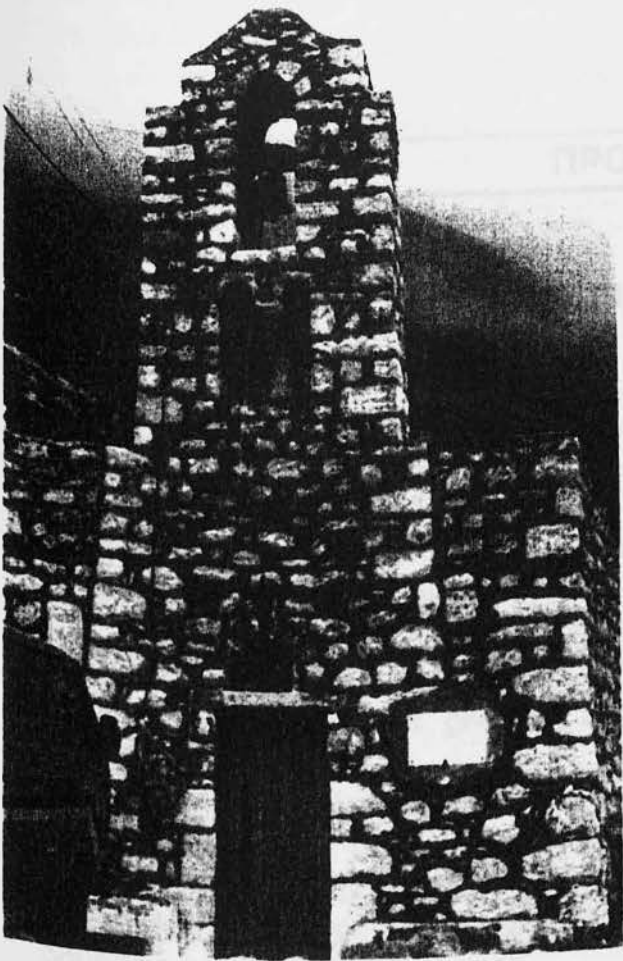
ε. Ο Άγιος Θεράπων στην Κοίτα.

στ. Ο Άγιος Νικόλαος στους Καλλονιούς της Κοίτας 12ου αιώνα. φωτ.26-27.

ζ. Ο Προφήτης Ηλίας στη Νόμια.

Οι εκκλησίες της Κοίτας αποτελούν σημαντικό δείγμα της βυζαντινής παράδοσης όχι μόνο της Μάνης αλλά και ολοκλήρου της Ελλάδας. Είναι επιτακτική η ανάγκη ανασύλωσης και συντήρησης αυτών των μνημείων. Τα προβλήματα των ναών είναι πολλά. Τμήματα ναών έχουν γκρεμιστεί είτε από φυσικά αίτια (σεισμούς) είτε από ανθρώπινες παρεμβάσεις. Σοβαρές καταστροφές έχουν υποστεί οι τοιχογραφίες των ναών που προέρχονται από το πέρασμα του χρόνου (υγρασία) καθώς και από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις. Οι κάτοικοι των γύρων οικισμών στην προσπάθειά τους να βάψουν τους ναούς για να τους συντηρήσουν κατέστρεψαν τις τοιχογραφίες. Γιά τις εκκλησίες της περιοχής προτείνεται η απογραφή και φωτογράφιση όλων των βυζαντινών εκκλησιών, των μωσαϊκών και τοιχογραφιών που βρίσκονται σε αυτές. Επίσης η επισκευή, αποκατάσταση και αναστήλωση των κατεστραμμένων τμημάτων αυτών. Η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, ο καθαρισμός του εσωτερικού των ναών και του χώρου γύρω από αυτούς. Επίσης η συντήρηση και επαναφορά των κυριότερων τοιχογραφιών. Οι περισσότεροι ναοί δεν έχουν παράθυρα και πόρτες ή είναι κατεστραμένα. Χρειάζεται η επισκευή ή τοποθέτηση εκ νέου κουφωμάτων στους ναούς καθώς και η περίφραξή τους για να διαφυλάσσεται η ασφάλεια των μνημείων. (56).

φωτ. 26-27. Ο Άγιος Νικόλαος, στους Καλονιούς.

(56.) Γεωργία Κούτσαρη "Οδοιπορία στη Μάνη", εκδόσεις Κριτικών φύλλων 1981 σελ. 132-147.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Εκπαίδευση.

Στον οικισμό λειτουργεί ένα μονοθέσιο **σχολείο**. Το κτίριο βρίσκεται σε κακή κατάσταση. Το προαύλιο είναι υποτυπώδες και σε μορφή αλάνας. Το εκπαιδευτικό υλικό, θρανία, βιβλία, χάρτες, όργανα είναι ελλιπές. Προτείνεται η επισκευή του κτιρίου (βάψιμο, επισκευή οροφής, πατωμάτων), η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου και η δημιουργία τουαλέτας.

Στο χώρο του σχολείου, με την κατάλληλη διαμόρφωση των αιθουσών, μπορεί να λειτουργήσει **παιδικός σταθμός**. Εκεί θα απασχολούνται και θα φυλλάσσονται τα μικρά παιδιά του οικισμού, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στις μητέρες να μπορούν να εργάζονται.

Για την διατήρηση της παράδοσης στον τομέα της λιθογλυπτικής και της δόμησης με πέτρα προτείνεται η δημιουργία **σχολής λιθογλυπτικής**. Ο τομέας αυτός έχει παράδοση στην περιοχή της Μάνης και ήταν αρκετά ανεπτυγμένος. Αυτό οφείλεται στο γεγονός της ύπαρξης της πέτρας που αποτελούσε το μοναδικό υλικό δόμησης για πάρα πολλά χρόνια.

Λίγοι είναι οι εναπομείνοντες παλιοί γλύπτες-χτίστες οι οποίοι μπορούν να μεταδώσουν τις γνώσεις του ως δάσκαλοι σε μία τέτοια σχολή.

Επίσης για την διατήρηση της υφαντικής τέχνης προτείνεται η δημιουργία **σχολής υφαντικής**. Αυτό θα είναι ένα μέσο διατήρησης της παράδοσης υφαντικής με αργαλειό, μιάς τέχνης που τείνει να εξαφανιστεί. Η δημιουργία αυτών των δύο σχολών, θα θέσει τις προϋποθέσεις για την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, και η περιοχή θα αποτελέσει πόλο έλξης.

Υγεία.

Ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να δοθεί στον τομέα της υγείας. Απαραίτητη είναι η λειτουργία **αγροτικού ιατρείου**, έτσι ώστε να είναι δυνατή η αντιμετώπιση οποιουδήποτε ιατρικού περιστατικού και να μην αναγκάζονται οι κάτοικοι να πηγαίνουν σε γειτονικά χωριά αναζητώντας γιατρό. Το ιατρείο θα πρέπει να είναι εξοπλισμένο με φαρμακευτικό υλικό έτσι ώστε να λειτουργεί και ως **φαρμακείο**.

Αθλητικές εγκαταστάσεις.

Προτείνεται η δημιουργία **γηπέδου** μπάσκετ και ποδοσφαίρου που θα δίνουν τη δυνατότητα στα παιδιά και όχι μόνο, του οικισμού να ασχολούνται με τον αθλητισμό. Επίσης για την απασχόληση των μικρότερων παιδιών προτείνεται η δημιουργία **παιδικής χαράς** πλήρως εξοπλισμένης και κατασκευασμένης σύμφωνα με τα πρότυπα υγιεινής και ασφάλειας.

Πολιτιστικά.

Ενας τομέας που χρειάζεται ιδιαίτερη ανάπτυξη είναι τα πολιτιστικά. Η ανάπτυξη αυτού του τομέα είναι σημαντική τόσο για τους μόνιμους κατοίκους τους οικισμού όσο και για την προσέλκυση τουρισμού.

Προτείνεται η δημιουργία **θερινού κινηματογράφου**. Επίσης η αναβίωση του **θεάτρου σκιών**, Καραγκιόζη.

Δεν είναι ευρέως γνωστό ότι πατρίδα του Νεοελληνικού Καραγκιόζη είναι η Μάνη. Ο Καραγκιόζης ως παράσταση έφτασε στη Μάνη από έναν Μανιάτη μετανάστη στην Τουρκία, τον Γιάννη Πράχαλη. Αυτός δημιούργησε τον Νεοελληνικό Καραγκιόζη και οι μαθητές του δημιούργησαν τους υπόλοιπους ήρωες μεταγενέστερα. Η τελευταία χρονιά που παίχτηκε Καραγκιόζης στη Μάνη ήταν γύρω στα 1945-47.

Προτείνεται η δημιουργία **εξωραϊστικού - πολιτιστικού συλλόγου**. Σκοπός του συλλόγου θα είναι η διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, καθώς και η διατήρηση των παραδόσεων. Για αυτό τον σκοπό προτείνεται η δημιουργία **λαογραφικού Μουσείου**. Το μουσείο θα είναι χώρος προβολής της παράδοσης. Μπορεί να δημιουργηθεί τμήμα παραδοσιακών στολών, όπου θα συγκεντρωθούν οι φορεσιές των Μανιατών από τα παλιότερα χρόνια. Επίσης τμήμα όπου θα συγκεντρωθούν όλα τα σκεύη τα εργαλεία καθώς και τα όπλα που χρησιμοποιούσαν οι Μανιάτες. Ένα μεγάλο και σημαντικό τμήμα της παράδοσης των Μανιατών αποτελούν τα φαγητά τους, οι συνταγές και ο τρόπος κατασκευής των οπίων, μπορεί να προβληθεί μέσα από το Μουσείο. Μπορεί επίσης να δημιουργηθεί μικρή **βιβλιοθήκη**, μέσα στο Μουσείο από τα βιβλία τα οποία αναφέρονται στη Μάνη, να είναι πάρα πολλά.

Ενας τομέας της Μανιάτικης παράδοσης που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστός είναι αυτός των **δημοτικών χορών**. Στη Μάνη υπήρχαν ντόπιοι χοροί που άλλοι χάθηκαν, άλλοι μεταπλάστηκαν όπως ο συρτός ή ελληνικός, άλλοι μεταφέρθηκαν σε άλλους τόπους όπως ο πυρρίχος (πολεμικός χορός), άλλοι μεταφέρθηκαν στη Μάνη από άλλα μέρη όπως ο αρβανίτικος ή τσάμικος. Μπορεί να δημιουργηθεί χορευτική ομάδα, η οποία θα αναβιώσει όλους αυτούς τους παραδοσιακούς χορούς της Μάνης αλλά και της υπόλοιπης Ελλάδας.

Μπορεί επίσης να δημιουργηθεί **περιηγητικός-ορειβατικός σύλλογος**, ο οποίος μπορεί να προσελκύσει μεγάλο μέρος περιηγητικών. Τα βουνά που βρίσκονται σε όλο το νομό προσφέρονται για ορειβασία και περιήγηση.

Στον οικισμό της Κοίτας απαραίτητη είναι η δημιουργία καταστημάτων ειδών πρώτης ανάγκης όπως **παντοπωλείο** και **οπωροπωλείο**. Η ύπαρξη αυτών των καταστημάτων είναι πολύ σημαντική για τους μόνιμους κατοίκους του οικισμού, αλλά αποτελούν και απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη του τουρισμού.

Επίσης για την δημόσια υγιεινή αλλά και την προστασία του περιβάλλοντος είναι απαραίτητη η ύπαρξη **κάδων απορριμάτων**, καθώς και ενός **απορριματοφόρου** της κοινότητας που θα εξυπηρετεί όλο τον οικισμό.

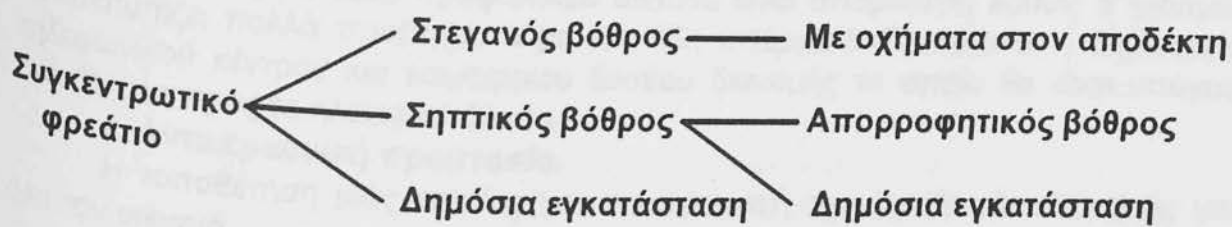
ΕΡΓΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΟΙΚΙΣΜΟ

Η τεχνική υποδομή θα εκτελεσθεί για να εξυπηρετήσει το σύνολο του οικισμού.

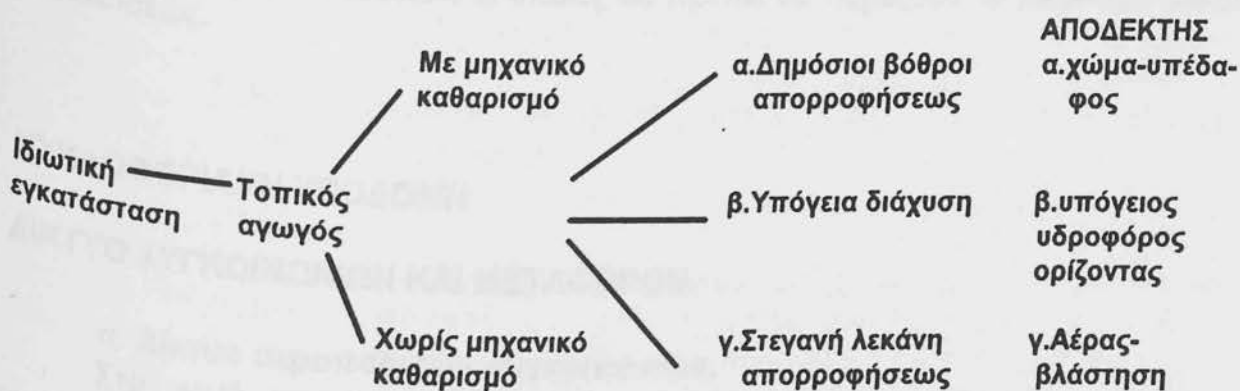
α. Υδρευση. Είναι άμεση η ανάγκη δημιουργίας εξωτερικού δικτύου μεταφοράς και εσωτερικού δικτύου διανομής. Μέχρι τώρα η ύδρευση του οικισμού γίνεται από στέρνες. Μπορεί να πραγματοποιηθεί η σύνδεση και τροφοδότηση των στερνών από το δίκτυο υδρεύσεως.

β. Αποχέτευση. Το αποχετευτικό δίκτυο διαχωρίζεται σε 1.) Ιδιωτική εγκατάσταση
2.) Δημόσια εγκατάσταση με υπονόμους.

1. Ιδιωτική εγκατάσταση

2.α. Δημόσια εγκατάσταση με υπονόμους β. Δημόσια εγκατάσταση χωρίς υπονόμους

Παρατηρήσεις.

Η εφαρμογή απορροφητικών διατάξεων (βόθροι, υπόγειες αρδεύσεις) προσκρούει στη μικρή απορροφητικότητα του βράχου, στην ύπαρξη ρηγμάτων και στους κινδύνους χημικής διαβρώσεως του εδάφους των θεμελιώσεων.

Η εφαρμογή στεγανών βόθρων είναι πρωτόγονη και επικίνδυνη επιλογή και αποτελεί μόνο προσωρινή λύση του προβλήματος.

Η επιλογή της αποχετεύσεως με υπονόμους είναι η δυσμενέστερη και λιγότερο πιθανή λύση (ανεξαρτήτως του αποδέκτη) κι αυτό εξαιτίας των μεγάλων αποστάσεων το μικρό μέγεθος του οικισμού, και της σκληρότητας του εδάφους.

Η πιο ικανοποιητική και πιο πιθανή λύση είναι η εφαρμογή μικρού τοπικού συστήματος μεταφοράς λυμάτων από την ιδιωτική εγκατάσταση, μέσω συστήματος μηχανικού καθαρισμού με δεξαμενή καθιζήσεως, στην στεγανή λεκάνη απορροφήσεως. Εκεί γίνεται μερική εξάτμιση του ύδατος, απορρόφηση των ουσιών

από ειδική βλάστηση, οξείδωση και εξουδετέρωση των οργανικών μίξεων και βιοχημική αποσύνθεση σε αδρανείς ανόργανες ενώσεις.

γ. Ηλεκτρικό δίκτυο.

Προτείνεται υποσταθμός και εσωτερικό δίκτυο διανομής, όμοιο με αυτό που υπάρχει σε όλη την Ελλάδα, αλλά θα εγκατασταθεί υπογείως. Θα χρησιμοποιηθούν ειδικές κατασκευές και μεμονωμένοι αγωγοί με υψηλότερο κόστος, δικαιολογούνται όμως από την αναγκαιότητα καταργήσεως των εναερίων δικτύων, τα οποία προκαλούν αλλοιώσεις στην αυθεντική εικόνα του οικισμού. Στην είσοδο του ηλεκτρικού δικτύου στον οικισμό θα υπάρχει υπόγειος υποσταθμός. Οι ιδιωτικές συνδέσεις θα γίνονται υπογείως, οι δε μετρήσεις θα βρίσκονται σε αφανείς θέσεις.

δ. Τηλεφωνικό δίκτυο.

Η δημιουργία νέου τηλεφωνικού δικτύου είναι απαραίτητη καθώς ο οικισμός αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα με τον ήδη υπάρχων. Προτείνεται η δημιουργία τηλεφωνικού κέντρου και εσωτερικού δικτύου διανομής το οποίο θα είναι υπόγειο παράλληλα προς το ηλεκτρικό δίκτυο.

ε. Αντικεραυνική προστασία.

Η τοποθέτηση μιάς κεραίας για αντικεραυνική προστασία είναι επαρκής για όλο τον οικισμό.

στ. Κεραίες τηλεοράσεων.

Η ανεξέλεγκτη τοποθέτηση κεραίων αλλοιώνει τον παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού. Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίζεται με την εφαρμογή ομαδικών κεραίων. Οι θέσεις που θα εγκατασταθούν οι κεραίες θα προκύψουν από δοκιμές μεταξύ των πιθανών θέσεων, οι οποίες θα πρέπει να παρέχουν το μικρότερο βαθμό αλλοιώσεως.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

ΔΙΚΤΥΟ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

α. Δίκτυο αεροπορικών συγκοινωνιών.

Στο νομό υπάρχουν στοιχειώδεις εγκαταστάσεις αεροδρομίου, σε θέση ανατολικά της εθνικής οδού Σπάρτης- Γυθείου.

Μέχρι το 1981 εκτελούνταν πτήσεις της Ολυμπιακής Αεροπορίας που συνέδεαν την Σπάρτη με την Αθήνα με μικρά δεκαθέσια ή δεκαοκταθέσια αεροπλάνα. Η σύνδεση αυτή καταργήθηκε λόγω του πολύ μικρού αριθμού διακινούμενου επιβατικού κοινού.

Με στόχο την ολοκλήρωση του δικτύου των μεταφορών προτείνεται η επαναλειτουργία των αεροπορικών γραμμών με επέκταση του ήδη υπάρχοντος αεροδρομίου της Σπάρτης ή την αντικατάσταση του σε άλλη περιοχή στην Σκάλα, όπως υποστηρίζεται από ορισμένους τοπικούς φορείς, που θα εξυπηρετήσει και την μεταφορά ευπαθών αγροτικών προϊόντων.

Από πλευράς ειδικών τοπικών αναγκών προτείνεται το ήδη υπάρχων μικρό αεροδρόμιο στην περιοχή Μολάων να βελτιωθεί και να χρησιμεύσει για αεροδρόμιο μικρών σκάφων και ελικοπτέρων, που θα εξυπηρετεί τοπικές ανάγκες όπως ραντισμού καλλιεργειών-δασών και άλλες έκτακτες ανάγκες (πυρκαϊές κ.λ.π.).

β. Σιδηροδρομικό δίκτυο.

Στο νομό δεν υπάρχει σιδηροδρομικό δίκτυο. Η έλλειψη σιδηροδρομικού δικτύου περιορίζει τον κλάδο των μεταφορών και καθιστά ελλιπή την μεταφορική εξυπηρέτηση των κατοίκων. Η δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου κρίνεται αναγκαία από τους τοπικούς φορείς και τους κατοίκους του νομού για την καλύτερη διακίνηση του πληθυσμού και των προϊόντων. Ιδιαίτερα θα συμβάλει στις μεταφορές σε μεγάλες ποσότητες γεωργικών προϊόντων.

Προτείνεται η μελέτη επέκτασης του σιδηροδρομικού δικτύου από Τρίπολη για Σπάρτη-Γύθειο-Σκάλα-Βλαχιώτη-Μολάους και μελλοντική επέκταση του ως την Νεάπολη.

γ. Δίκτυο θαλάσσιων συγκοινωνιών-μεταφορών.

Τα έργα υποδομής ώσον αφορά το θαλάσσιο δίκτυο των παραθαλασσίων περιοχών που βρίσκονται κοντά στη Κοίτα θα βοηθήσουν σημαντικά στην ανάπτυξη του οικισμού.

Το κοντινότερο μεγάλο λιμάνι στην Κοίτα είναι αυτό του Γυθείου. Το λιμάνι αυτό παρουσιάζει τη μεγαλύτερη εμπορευματική και επιβατική κίνηση του Νομού. Η περαιτέρω ανάπτυξη του λιμανιού θα υποβοηθήσει την ανάπτυξη των οικισμών όλου του Νομού. Μπορεί να θεωρηθεί ως λιμάνι γενικής εξυπηρέτησης και εθνικής σημασίας. Είναι σε θέση να εξυπηρετεί τα σκάφη αναψυχής και τα μικρά αλιευτικά σκάφη της περιοχής. Προτείνεται ως ενδιάμεσος σταθμός των δρομολογίων των επιβατικών πλοίων από τον Πειραιά με προορισμό την Κρήτη. Για την πραγματοποίηση αυτού απαιτείται η επέκταση του λιμανιού.

Άλλο σημαντικό λιμάνι που βρίσκεται κοντά στην Κοίτα είναι ο Γερολιμένας. Δεν έχει το εύρος του λιμανιού του Γυθείου μπορεί όμως να χρησιμοποιηθεί ως μαρίνα για τα σκάφη αναψυχής. Μπορεί να εξυπηρετεί και τα μικρά αλιευτικά σκάφη της περιοχής ως αλιευτικό καταφύγιο.

δ. Οδικό δίκτυο.

Κεντρικές αρτηρίες: Η κατάσταση το οδικού δικτύου δεν μπορεί ν'ανταποκριθεί στις σημερινές οικονομικές-κοινωνικές εξυπηρετήσεις. Συγκεκριμένα η ποιότητα, το πλάτος των οδοστρωμάτων καθώς και η απότομη χάραξη των δρόμων ούτε μεγάλες εμπορευματικές ταχύτητες επιτρέπουν ούτε ασφαλή κυκλοφορία. Ιδιαίτερα προβληματική είναι η κακής ποιότητας διανομαρχιακή σύνδεση του νομού, βασικός παραγωγός ανάπτυξης του νομού. Με βάση τα παραπάνω ανασταλτικός παράγοντας ανάπτυξης του νομού. Με βάση τα παραπάνω προτείνεται να οργανωθεί το Διεθνικό Οδικό Δίκτυο:

Αποτελείται από τον άξονα Γύθειο-Σπάρτη-Τρίπολη-Αθήνα τμήματος του διεθνικού άξονα Βορρά-Νότου.

Επίσης απαιτείται η τροποποίηση - νέα χάραξη στα προβληματικά τμήματα, διαπλατύνσεις του οδοστρώματος, παραπέτα ασφαλείας και σωστή σήμανση.

Συγκεκριμένα ο οδικός άξονας Αρεόπολη-Γερολιμένας που περνά από την Κοίτα πρέπει να επισκευαστεί και να διευρυνθεί.

Δίκτυο (οδικό) αγροτικό-παραγωγικό:

Το παραγωγικό δίκτυο αποτελείται από το βασικό οδικό δίκτυο και το πλέγμα των κοινοτικών-αγροτικών δρόμων. Το αγροτικό δίκτυο είναι ελλιπές σε αρκετές περιοχές του νομού. Η έλλειψη αυτή αποτελεί βασικό ανασταλτικό παράγοντα ανάπτυξης της γεωργίας, δεδομένου ότι περιορίζει την εκμηχάνιση των καλλιεργειών και τις μεταφορές των γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων. Για την άρση των

παραπάνω εμποδίων και την ολοκλήρωση του παραγωγικού δικτύου γενικότερα, προτείνεται να γίνουν νέες διανοίξεις κατά προτεραιότητα στις προβληματικές περιοχές και βελτίωση του οδοστρώματος στους κυριότερους αγροτικούς άξονες. Στόχος είναι η πλήρης εξυπηρέτηση των αγροτικών δραστηριοτήτων.

Τουριστικό δίκτυο:

Δεν προτείνεται ξεχωριστό οδικό δίκτυο για την κάλυψη των τουριστικών αναγκών, δεδομένου ότι το προτεινόμενο βασικό οδικό δίκτυο, μαζί με το πλέγμα των υπολοίπων δρόμων συνδέει τους τουριστικούς πόρους του νομού και είναι σε θέση να εξυπηρετεί και τις τουριστικές δραστηριότητες - ανάγκες αφού βελτιωθεί και συμπληρωθούν οι ελλείψεις.

Γενικά προτείνεται η βελτίωση των δρόμων που συνδέουν τους τουριστικούς πόρους και να γίνουν διανοίξεις προς τις παραλίες που μέχρι τώρα στερούνταν πρόσβασης.

Εσωτερικό οδικό δίκτυο:

Γιά το εσωτερικό οδικό δίκτυο προτείνονται τα παρακάτω: Βελτίωση και λιθόστρωση μονοπατιών του οικισμού. Ανάπλαση και διαμόρφωση πλατειών. Τοποθέτηση καθισμάτων, φωτισμού και φύτευση λουλουδιών. Βελτίωση, διαπλάτυνση και ασφαλτόστρωση κεντρικών αρτηριών στην είσοδο και έξοδο του οικισμού. Δημιουργία χώρου στάθμευσης για την εξυπηρέτηση τόσο των ντόπιων όσο και των επισκεπτών. Επίσης ηλεκτροδότηση των δρόμων και τοποθέτηση σήμανσης τόσο έξω όσο και μέσα στον οικισμό.

Η πραγματοποίηση όλων των παραπάνω πρέπει να γίνει με κάθε σεβασμό στο περιβάλλον και στο παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού.

Συγκοινωνία

Η γρήγορη, ασφαλής και συχνή συγκοινωνία είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη του οικισμού. Αυτή πρέπει να είναι καθημερινή και τακτικότερη τους μήνες τουριστικής αιχμής. Πρέπει να υπάρχει σύνδεση τόσο με το Γύθειο όσο και με τα γύρω χωριά και τα παραθαλάσσια μέρη. Απαιτείται η δημιουργία "οργανωμένης" στάσης που θα πληροφορεί με σαφήνεια για τα δρομολόγια και θα περιλαμβάνει υπόστεγο με καθίσματα αναμονής.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ

α.Γεωργία.

Ο νομός έχει έντονη γεωργική ανάπτυξη δεδομένου ότι το έδαφος και οι κλιματολογικές συνθήκες ευνοούν την ανάπτυξη της γεωργίας. Γι'αυτό και ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού ασχολείται με τον πρωτογενή τομέα της γεωργίας, επίσης η γεωργία συμβάλει σημαντικά στη διαμόρφωση του εισοδήματος του νομού.

Στη ζώνη του Γυθείου, όπου και ανήκει ο οικισμός της Κοίτας, οι κυριότερες καλλιέργειες είναι τα **κηπευτικά, η ελιά και η συκιά.**

Ο κλάδος της γεωργίας αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα, τα βασικότερα από αυτά είναι τα εξής: το περιορισμένο των αρδευομένων εκτάσεων που οφείλεται στην έλλειψη υποδομής, αν και υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την πραγματοποίησή τους.

Οι ελλείψεις στο οδικό δίκτυο, έλλειψη του εργατικού δυναμικού, το μικρό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ο πολυτεμαχισμός του κλήρου που εμποδίζουν την επέκταση της μηχανοκαλλιέργειας. Επίσης βασικό πρόβλημα είναι η μείωση των καλλιεργουμένων εκτάσεων των ορεινών περιοχών λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας των εδαφών.

Γιά την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και για την ανάπτυξη του τομέα προτείνεται:

1.Επέκταση, επισκευή και τροποποίηση του ήδη υπάρχοντος έργου άρδευσης στην περιοχή.

Το υδατικό δυναμικό που υπάρχει στο Νομό έχει τη δυνατότητα να εξυπηρετήσει τις ανάγκες των καλλιεργειών και μάλιστα τις υπερκαλύπτει.

2.Βελτίωση και επέκταση των εγγειοβελτιωτικών έργων της περιοχής.

3.Θα πρέπει να θεσπιστεί θεσμικό πλαίσιο

α.για την εκμετάλλευση της εγκαταλελειμμένης γεωργικής γης που ανήκει σε κατοίκους των Αθηνών και του εξωτερικού από ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες της περιοχής.

β.για την παραπέρα κατάτμηση του γεωργικού κλήρου

γ.για την απόδοση στη γεωργία των εγκαταλελειμμένων εκτάσεων που κατέληξαν σήμερα σε βοσκότοπους.

4. Επίσης προτείνεται η αντιπαγετική προστασία με την εγκατάσταση ανεμομικτών.

5.Μεταποιητικές μονάδες γεωργικών προϊόντων στους τόπους παραγωγής της πρώτης ύλης.

6.Οι κάτοικοι του Οικισμού της Κοίτας μπορούν να ασχοληθούν με την παραγωγή ελιάς και λαδιού, καθώς τα εδάφη της περιοχής προσθέρονται γι'αυτή την καλλιέργεια. Ως επέκταση αυτού μπορεί να δημιουργηθεί λιοτρίβι από ιδιότη ή από συνεταιρισμό για την εκμετάλλευση της παραγωγής των ντόπιων γεωργών αλλά και αυτών από γειτονικές περιοχές.

7.Επίσης μπορούν να ασχοληθούν με τα κηπευτικά σαν μικρές μονάδες για κάθε νοικοκυριό αλλά και σταν μεγαλύτερες μονάδες με τη δημιουργία θερμοκηπίων.

β. Κτηνοτροφία.

Η κτηνοτροφία του Νομού είναι κυρίως ορεινή και έχει σημαντική συμμετοχή στο εισόδημα του Νομού.

Βασικά προβλήματα του κλάδου είναι κυρίως η έλλειψη, εργατικού δυναμικού, έλλειψη στεγνών κτηνοτροφών, έλλειψη διαχωρισμού δασικών και κτηνοτροφικών ζωνών και η έλλειψη έργων υποδομής.

Γιά την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας στην περιοχή προτείνεται:

1. Οργανωμένη εκμετάλλευση των βοσκοτόπων γύρω από τον οικισμό, της Κοίτας. Την κατασκευή κατάλληλου δασικού οδικού δικτύου, ποτίστρων, αμβροδεξαμενών και την ενδεδειγμένη λίπανση.

Με αυτό τον τρόπο θα χρησιμοποιείται για βοσκή η περιοχή όλο το χρόνο.

2.Να μελετηθεί η δυνατότητα ανάπτυξης δικτύου εγκαταστάσεων εντατικής κτηνοτροφίας σε συνδυασμό με τις καλλιέργειες κτηνοτροφικών φυτών που θα υποδειχθούν από τη Διεύθυνση Γεωργίας του νομού.

3.Η δημιουργία μεταποιητικών, μονάδων κτηνοτροφικών προϊόντων. Μπορούν να δημιουργηθούν μικρές μονάδες παραγωγής γάλατος και των υποπροϊόντων αυτού τυρί, γιαούρτι κ.τ.λ.

4.Απαραίτητη είναι η ανάπτυξη της Μελισσοκομίας. Συγκεκριμένα για τον οικισμό της Κοίτας λίγοι είναι οι κάτοικοι που ασχολούνται με τη μελισσοκομία. Ο αριθμός των μελισσιών που βρίσκονται στα εδάφη του οικισμού είναι περίπου 1000 από τα οποία τα 300 ανήκουν σε κατοίκους της Κοίτας και τα υπόλοιπα ανήκουν σε κατοίκους γειτονικών χωριών. Το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι μελισσοκόμοι, όπως μας ανέφερε ο κ.Λυμπέρης, ο κύριος μελισσοκόμος της

περιοχής, είναι η έλλειψη ανθοφόρων εκτάσεων. Πολλές φορές αναγκάζονται να μεταφέρουν τα μελίσσια σε άλλες περιοχές όπου υπάρχει περισσότερη άνθηση. Την ανθοφόρα έκταση, όντας περιορισμένη, εκμεταλλεύονται και μελισσοκόμοι από τις γύρω περιοχές οξύνοντας το πρόβλημα. Επίσης βασικό πρόβλημα αποτελεί ο αεροψεκασμός που σκοτώνει τις μέλισσες.

γ. Δασοπονία.

Προτείνεται η καλλίτερη αξιοποίηση των υπαρχόντων δασικών συμπλεγμάτων με τη μελέτη επέκτασης, συντήρησης της δασικής οδοποιίας, στόχο μπορεί να αποτελέσει η παραγωγή ξύλου.

Γιά την προστασία των δασών από τις πυρκαϊές προτείνεται η δημιουργία αντιπυρριτικών ζωνών και η εγκατάσταση πυροσβεστικών αεροπλάνων στο αεροδρόμιο των Μολάων.

δ. Αγροτικός συνεταιρισμός.

Γιά την καλλίτερη οργάνωση των αγροτών και την καλλίτερη εκμετάλλευση και προώθηση των προϊόντων τους δηλ. ελιά, λάδι, μέλι, σύκα, προτείνεται η δημιουργία αγροτικού συνεταιρισμού. Ετσι θα μπορούν όχι μόνο να προωθήσουν τα προϊόντα τους στον υπόλοιπο νομό αλλά να διεκδικήσουν καλλίτερες τιμές γι'αυτά. Επίσης όντας οργανωμένοι θα καταφέρουν να πάρουν αποζημιώσεις κρατικές όποτε χρειαστεί, καθώς και επιδοτήσεις για την τεχνική βελτίωση των καλλιεργειών και των παραγωγικών μονάδων.

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο τουρισμός για την Κοίτα αποτελεί σημαντική αναπτυξιακή δυνατότητα. Η δυνατότητα αυτή προέρχεται από τους άφθονους φυσικούς τουριστικούς πόρους. Μεγάλης σημασίας λοιπόν και επιτακτική η ανάπτυξη του τουρισμού.

Προς την κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να γίνουν έργα υποδομής και νέες θεσμικές ρυθμίσεις. Ετσι λοιπόν προτείνεται η ακόλουθη αναπτυξιακή οργάνωση.

Κτιριακή υποδομή:

Ο τομέας αυτός απαιτεί τη δημιουργία **ξενώνων**. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί με την προσεκτική επισκευή και κατάλληλη αναπροσαρμογή των ήδη υπαρχόντων εγκαταλελειμμένων και μισογκρεμισμένων πύργων. Αυτό πρέπει να γίνει με κάθε προσοχή στη διατήρηση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Δεν πρέπει η παρέμβαση μας να αλλοιώσει το ύφος και τον χαρακτήρα των πύργων.

Επίσης, μπορούν να δημιουργηθούν από την αρχή καινούριοι ξενώνες, οι οποίοι θα είναι έτσι κατασκευασμένοι ώστε να εναρμονίζονται και να εντάσσονται στον ήδη υπάρχον χαρακτήρα του παραδοσιακού οικισμού.

Στην κτιριακή υποδομή περιλαμβάνεται επίσης και η δημιουργία ενός **Γραφείου τουρισμού**. Αυτό θα περιλαμβάνει, τμήμα τραπεζικών συναλλαγών (συνάλλαγμα) τηλεφωνικούς θαλάμους, ταχυδρομικό γραφείο και γραφείο πληροφοριών.

Προτείνεται επίσης η λειτουργία **παραδοσιακού εστιατορίου**, όπου θα προσφέρονται κατά κύριο λόγο τα τοπικά παραδοσιακά φαγητά. Στο εστιατόριο θα μπορούσε να ενσωματωθεί και **παραδοσιακό καφενείο**, το οποίο θα προσφέρει τα παραδοσιακά γλυκά της Κοίτας.

Απαραίτητη είναι η δημιουργία ενός οργανωμένου παντοπωλείου, ενός πρακτορείου τύπου και ενός καταστήματος με είδη λαϊκής τέχνης και αναμνηστικών.

Συγκοινωνία:

Απαραίτητο είναι ένα ολοκληρωμένο συγκοινωνιακό πρόγραμμα. Πρέπει να υπάρξει συχνή συγκοινωνία με τις γύρω παραλίες, τα γύρω χωριά, το Γερολιμένα, το Γύθειο και τα σπήλαια του Δυρού. Τα τελευταία αποτελούν μεγάλο πόλο έλξης επισκεπτών μιάς και θεωρούνται ένα από τα πιο καλά και αξιόλογα σπήλαια στον κόσμο.

Μέτρα προώθησης τουρισμού:

- Προβολή της περιοχής στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Ενταξη του οικισμού στα διαφημιστικά προγράμματα του ΕΟΤ και των άλλων μέσων μαζικής ενημέρωσης (Τηλεόραση, ραδιόφωνο κ.λ.π.).

- Προώθηση με διαφήμιση μέσω τουριστικών γραφείων, διαφημίσεων σε ελληνικά και ξένα περιοδικά καθώς επίσης και μέσω εφημερίδων.

- Πρόσκληση δημοσιογράφων και υπευθύνων της ταξιδιωτικής στήλης, για επίσκεψη.

- Πρόσκληση για επίσκεψη και παραμονή συγγραφέων ζωγράφων.

- Φυλλάδια - διαφημιστικά έντυπα.

- Αποστολή βιβλίων (σχετικών) στις βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων.

- Ενημέρωση και ειδικά σεμινάρια στους κατοίκους σχετικά με το τουρισμό.

- Ενίσχυση ιδιωτικών επενδύσεων στον τομέα τουρισμού- πολιτισμού.

Προβλέπεται επιχορήγηση του συνολικού κόστους τουριστικών επενδύσεων για την αποκατάσταση παραδοσιακών κτισμάτων για τη δημιουργία αγροτουριστικών καταλυμάτων και χώρων εστίασης με παραδοσιακή τοπική κουζίνα.

- Γιά τη σωστή ανάπτυξη και προώθηση του τουρισμού απαιτείται και η θέσπιση ειδικού θεσμικού πλαισίου όσον αφορά την αυθαίρετη δόμηση, τη διατήρηση του παραδοσιακού χαρακτήρα και την προστασία του περιβάλλοντος.

Η υλοποίηση της παραπάνω πρότασης θα έχει τα εξής αποτελέσματα:

- Θα δώσει εναλλακτικές δυνατότητες απασχόλησης στους νέους και θα συντελέσει στην δημιουργία πρόσθετου εισοδήματος.

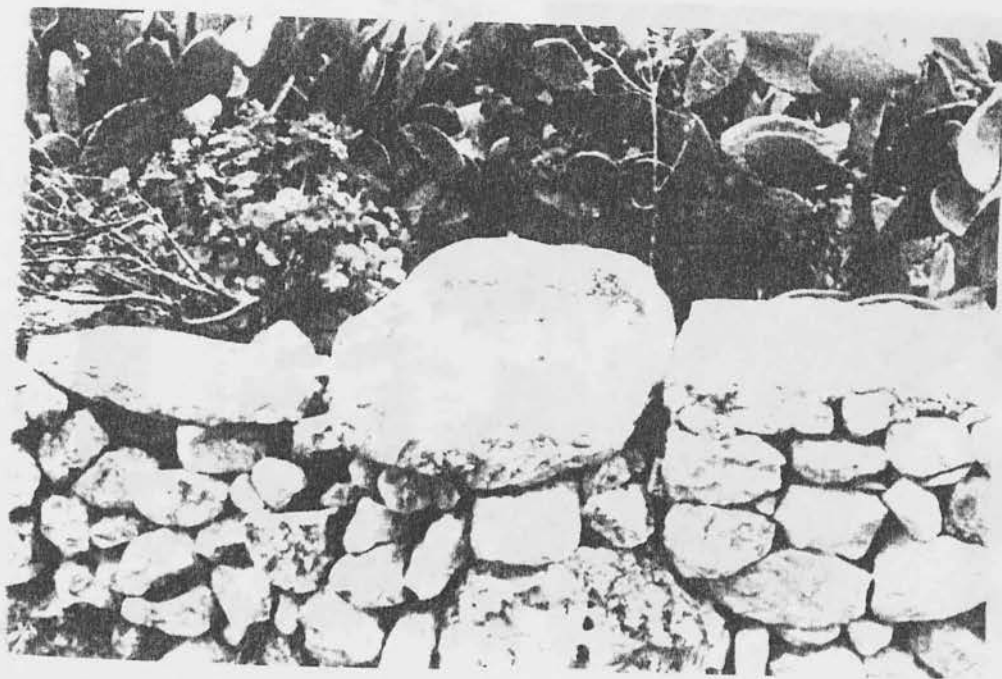
- Θα υποστηρίξει την ενεργοποίηση πρωτοβουλιών από ιδιωτικούς και συλλογικούς φορείς οι οποίοι μπορούν να συμβάλλουν στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη της περιοχής.

- Θα ενισχύσει τους δεσμούς της τοπικής κοινωνίας της Μάνης με την συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού και την ισχυρή παρουσία της τοπικής κοινωνίας στην συνδιαχείριση της αναπτυξιακής προσπάθειας.

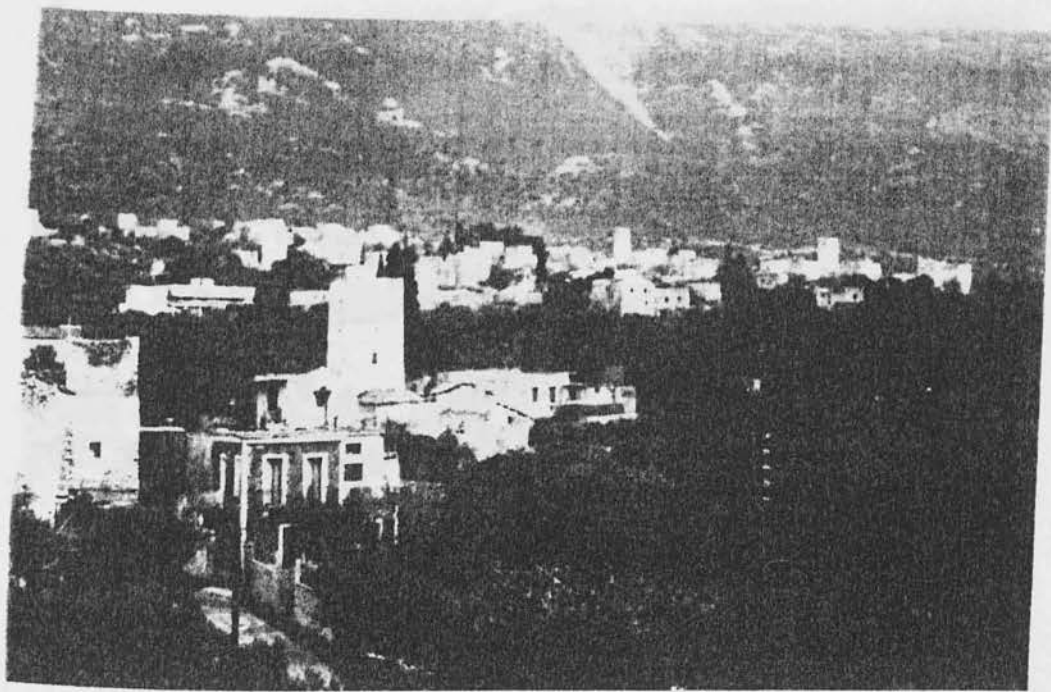
- Θα ενισχύσει τους δεσμούς της τοπικής κοινωνίας της Μάνης με το στοιχείο της Μανιάτικης διασποράς, το οποίο μπορεί να επανασυνδεθεί με την σημερινή Μάνη είτε με επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, είτε απλά με την αποκατάσταση των ερειπωμένων πατρικών κληροδοτημάτων αποκαθιστώντας μια σχέση διαρκούς επικοινωνίας και επανασύνδεσης με τον πάτριο χώρο.

- Θα ενισχύσει την συνοχή των πρωτοβουλιών και των δραστηριοτήτων τοπικών, κεντρικών, δημοσίων, συλλογικών και ιδιωτικών φορέων, ώστε να πολλαπλασιαστεί ή αποτελεσματικότητα των δράσεών τους.

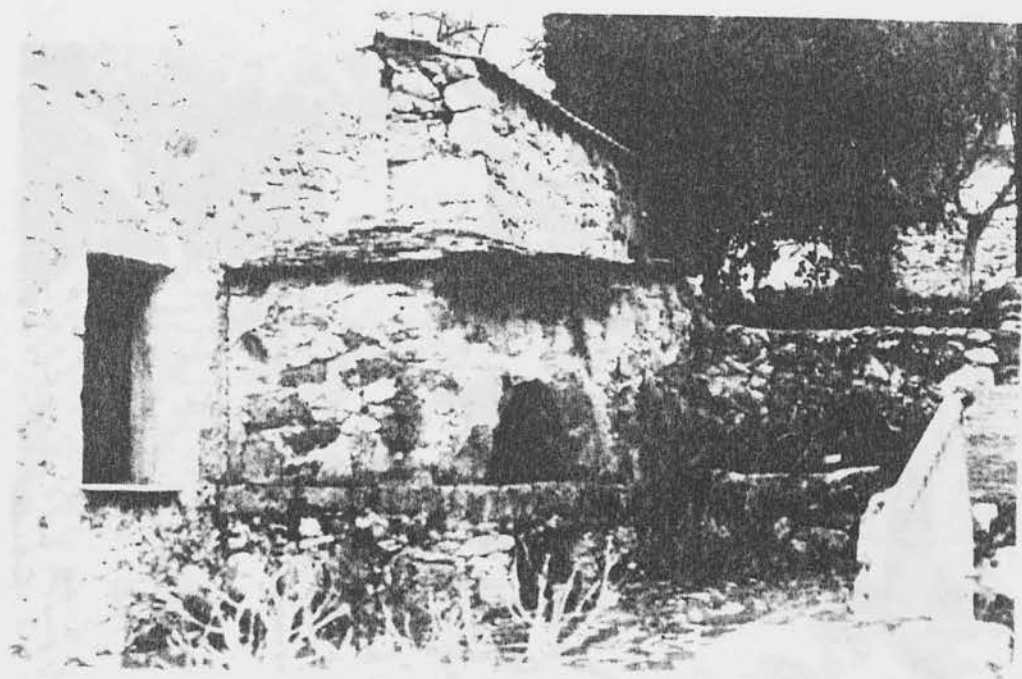
- Θα δώσει μιά θετική ώθηση στην προστασία και ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της περιοχής στα πλαίσια μιάς βιώσιμης αναπτυξιακής προοπτικής.

φωτ.28. Η φωτογραφία του εξωφύλλου γούρνα σε γειτονιά κοντά στα Λυμπεριάνικα

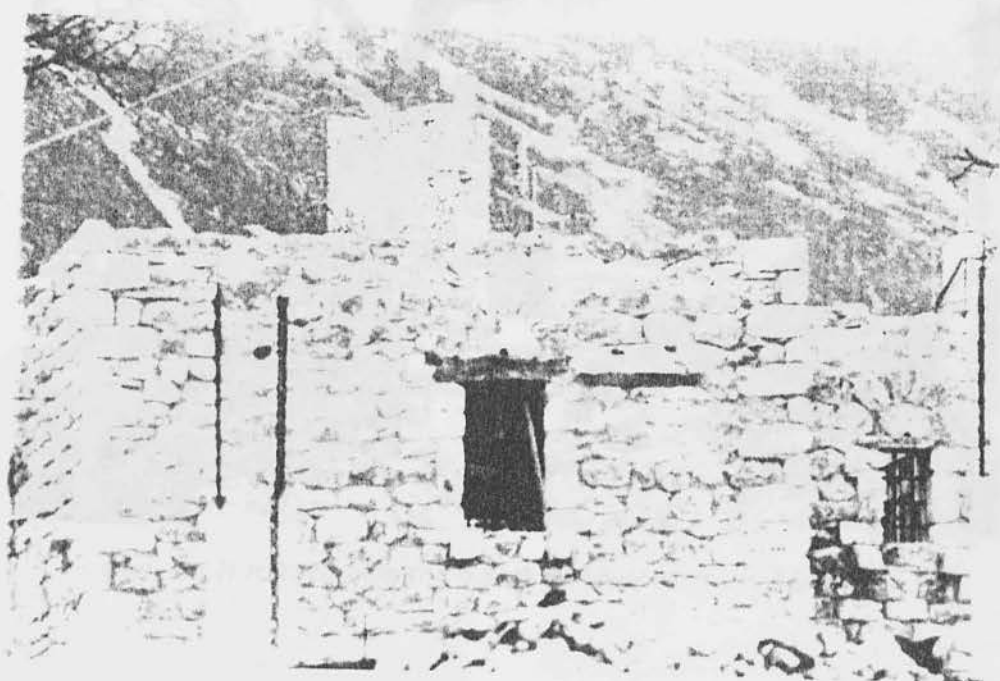
φωτ.29. Άποψη της Κοίτας από την Νόμια. Στο βάθος διακρίνεται η Αγία Πελαγία.

φωτ.30. Φούρνος στο σπίτι της Γαλατείας Χαμόδρακα.

φωτ.31. Η παραγωγή της Κοίτας, μελίσσια του παραγωγού κ.Λυμπέρη.

φωτ.32. Νέα οικοδομή που ακολουθεί την παλιά αρχιτεκτονική. Οικία Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου

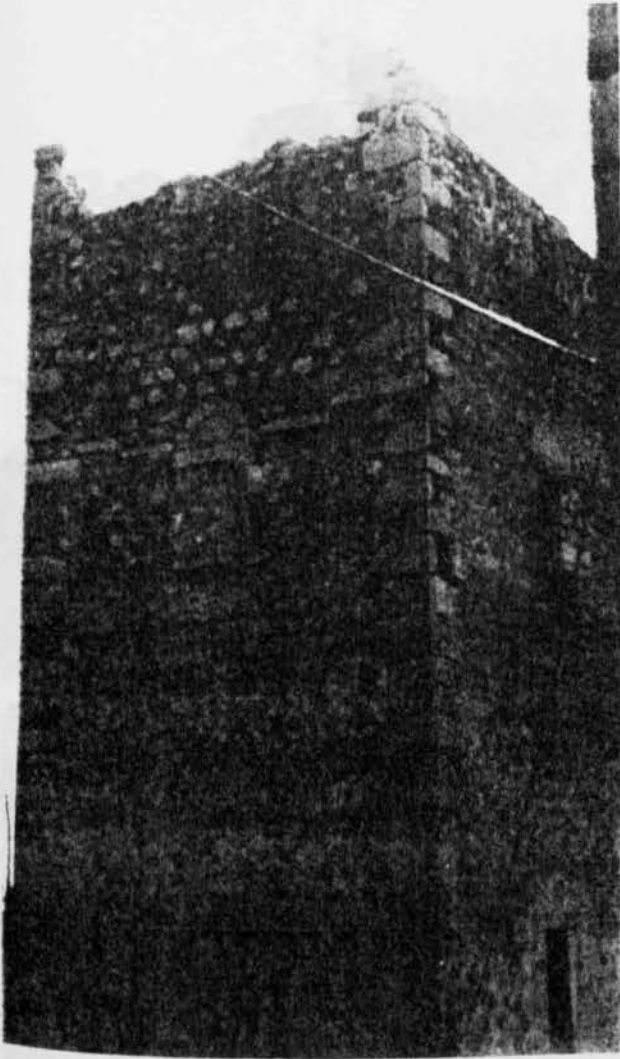
φωτ.33. Η είσοδος της οικίας της φωτ.32. Είσοδος που δημιουργείται από καμάρα.

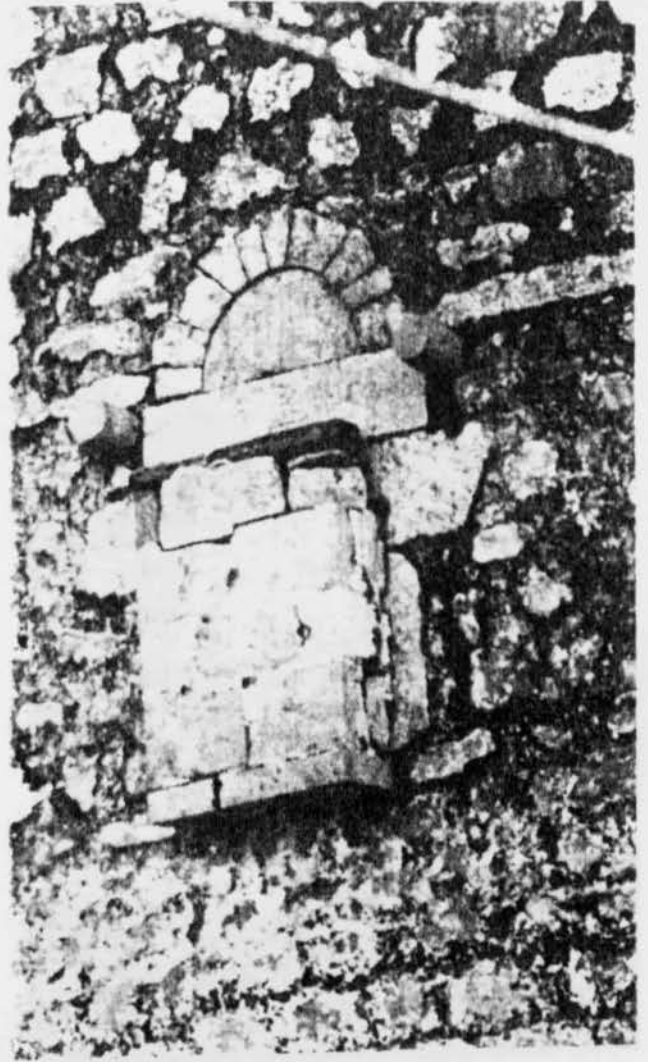
φωτ. 34. Η πλαινή όψη της οικίας Θεοδωρακάκου- Βαρελίδου.

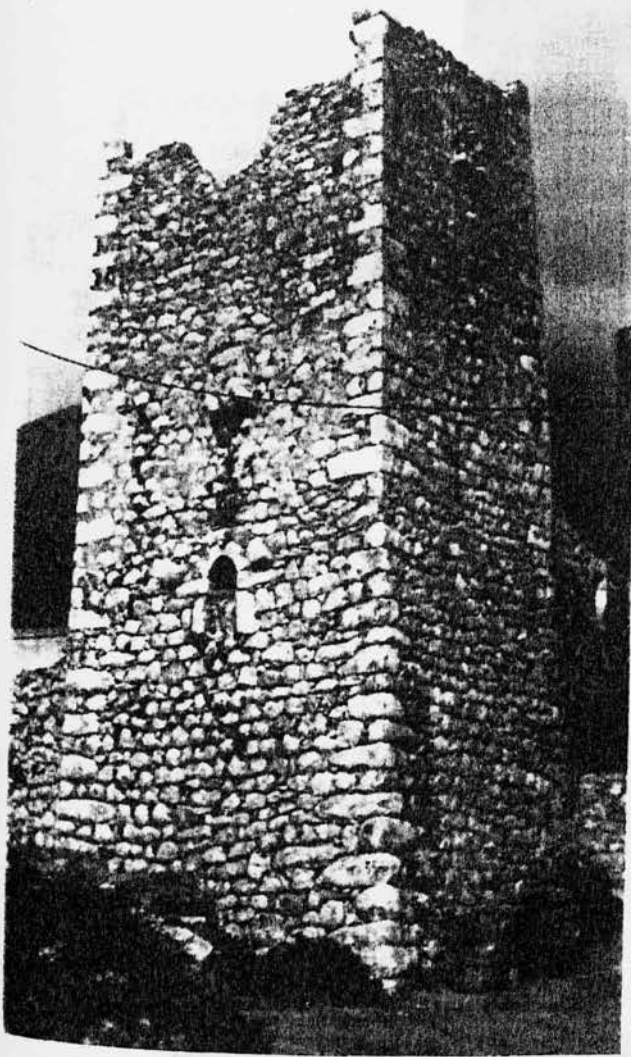
φωτ. 35. Λεπτομέρεια του παραθύρου της φωτ. 34.

φωτ. 36. Τετράωρο πυργόσπιτο των
Κουτρολιανών (Σιγουράκος)

φωτ. 37. Λεπτομέρεια. Παράθυρο με
πετρομάχο και ντουφεκίστρα
(ζεματίστρα).

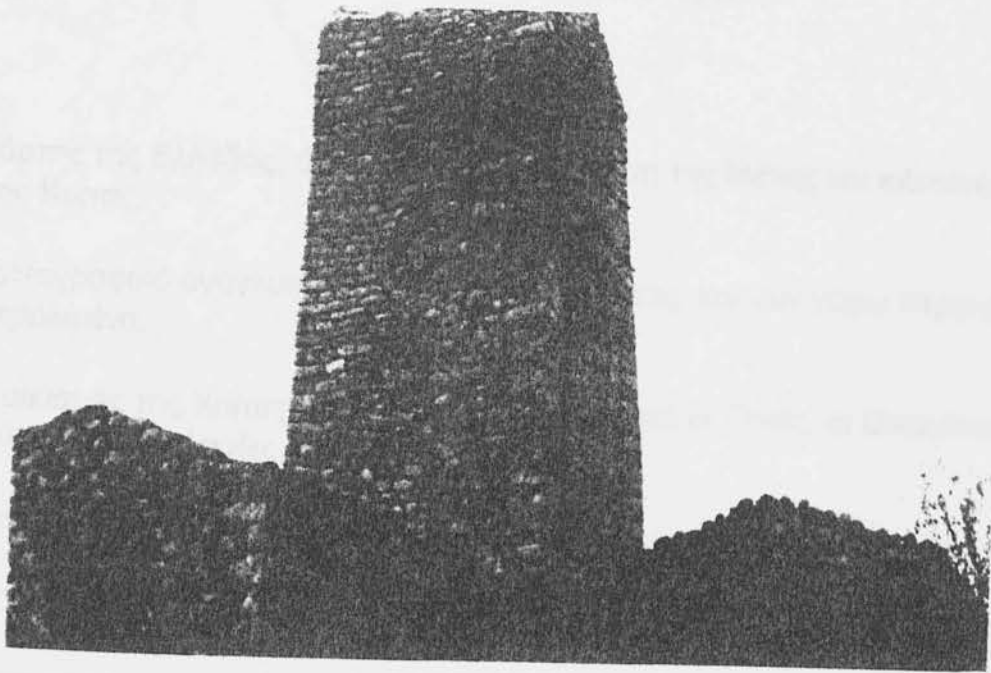

φωτ. 38. Πύργος Μαντούβαλου.

φωτ. 39. Υψίκορμος εξαώροφος
πύργος Λαζαρόγκωνα.

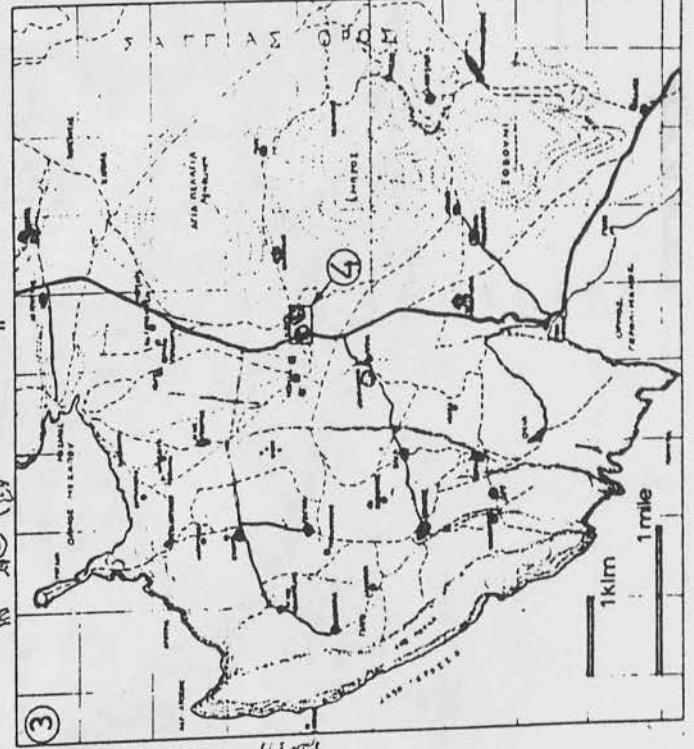
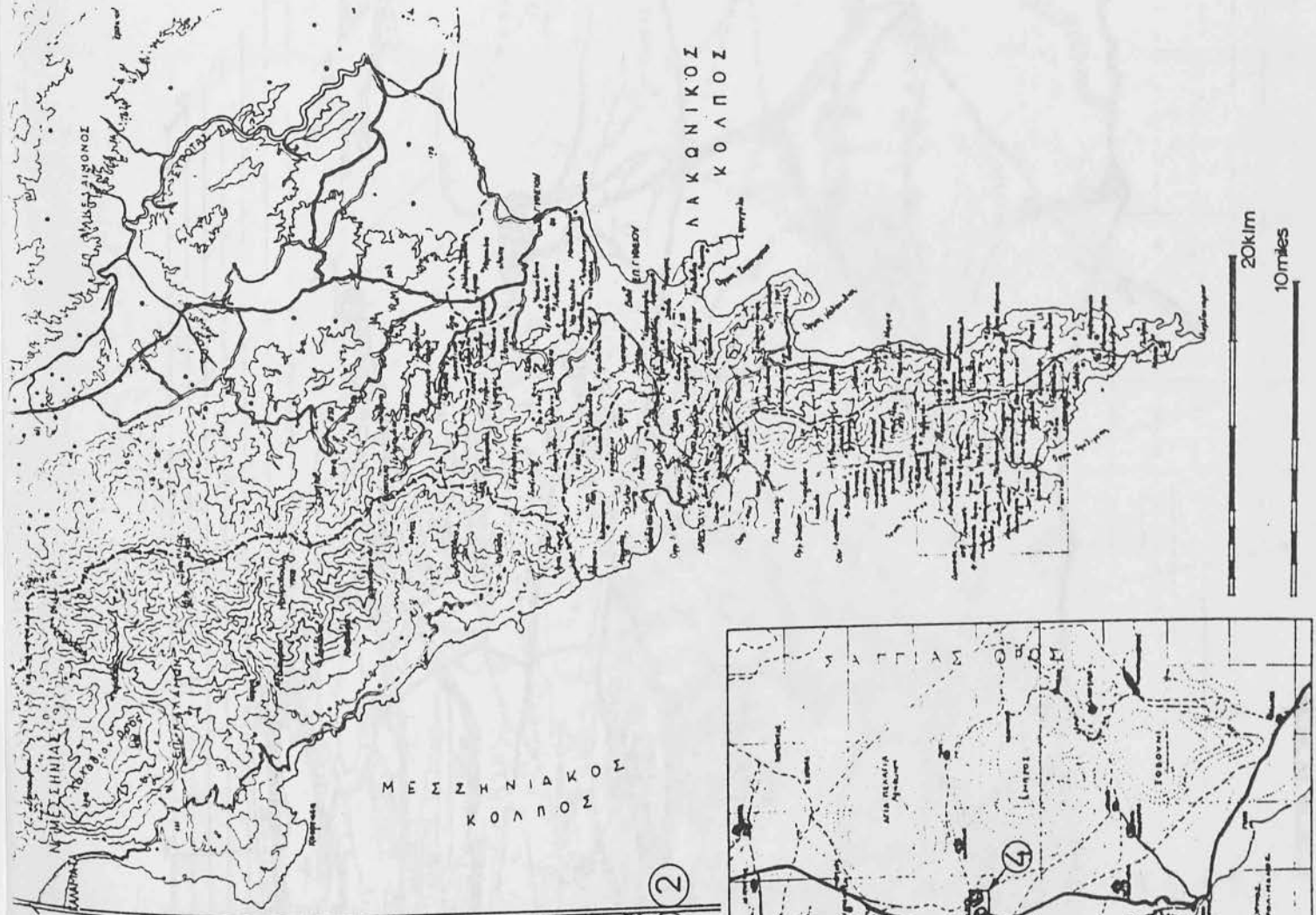
φωτ.40. Το πυργόσπιτο Μεσσίσκλη, στη Νομία.

φωτ.41. Άποψη της γειτονιάς με τα σπίτια της οικογένειας του Λυμπέρη και τον πύργο του Σιγουράκου στο βάθος αριστερά.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΧΑΡΤΩΝ

- 1.) Χάρτης της Ελλάδος, όπου σημειώνεται η θέση της Μάνης και ειδικότερα η θέση της Κοίτας.
- 2.) Τοπογραφικό ανάγλυφο της περιοχής της Κοίτας, και των γύρω περιοχών έως τον Γερολιμένα.
- 3.) Ο οικισμός της Κοίτας, αναγράφονται ονομαστικά οι Γενιές, οι Οικογένειες, οι Πύργοι, οι Εκκλησίες, οι Ρούγες.
- 4.) Ο οικισμός της Κοίτας, αναγράφονται τα κτίρια με ιστορική και αρχαιολογική αξία.
- 5.) Ο οικισμός της Κοίτας, αναγράφεται η ηλικία των κτιρίων.
- 6.) Τρεις χαρακτηριστικές φάσεις της εξελίξεως ενός οικιστικού συγκροτήματος στη Μάνη.

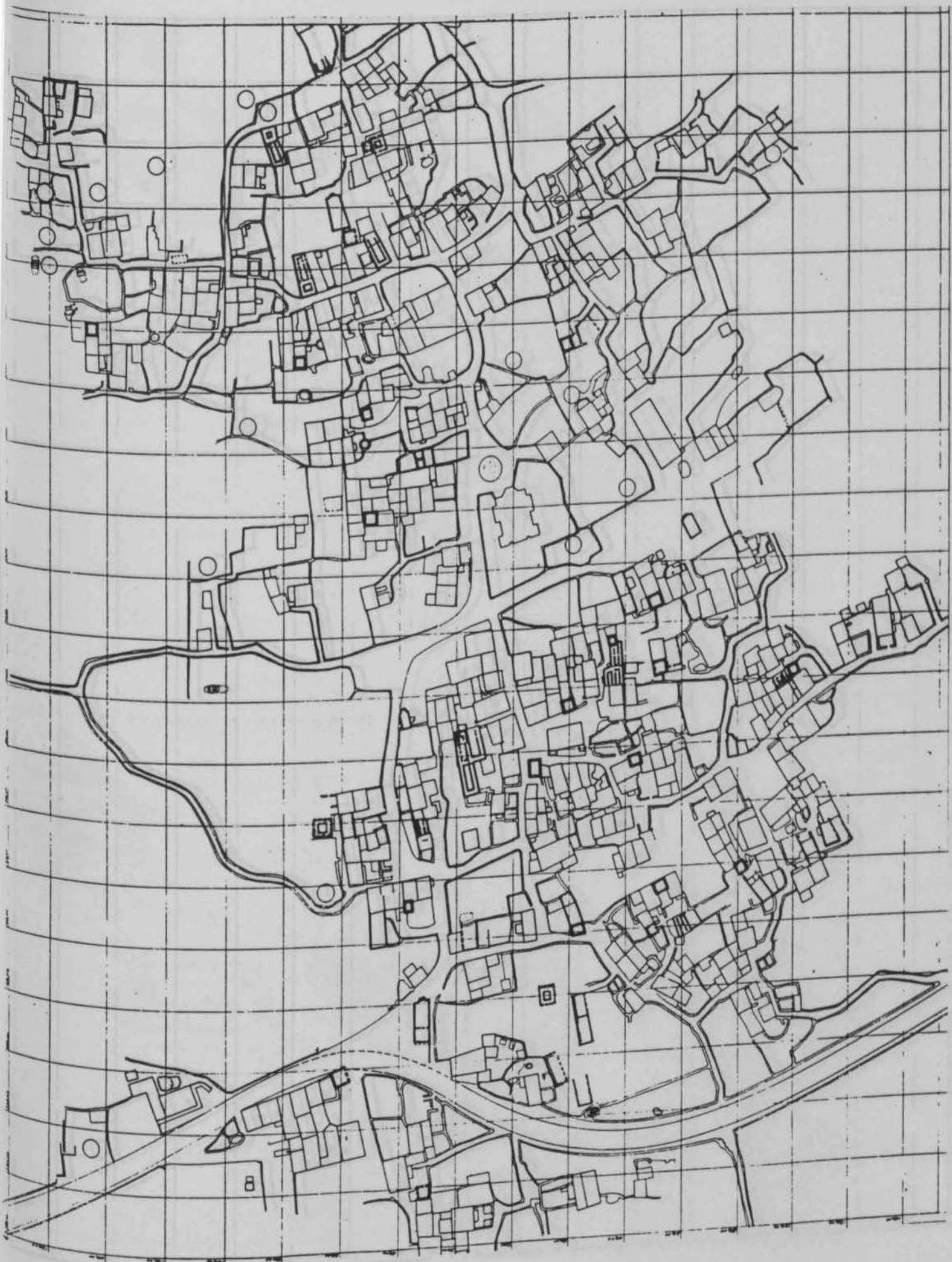

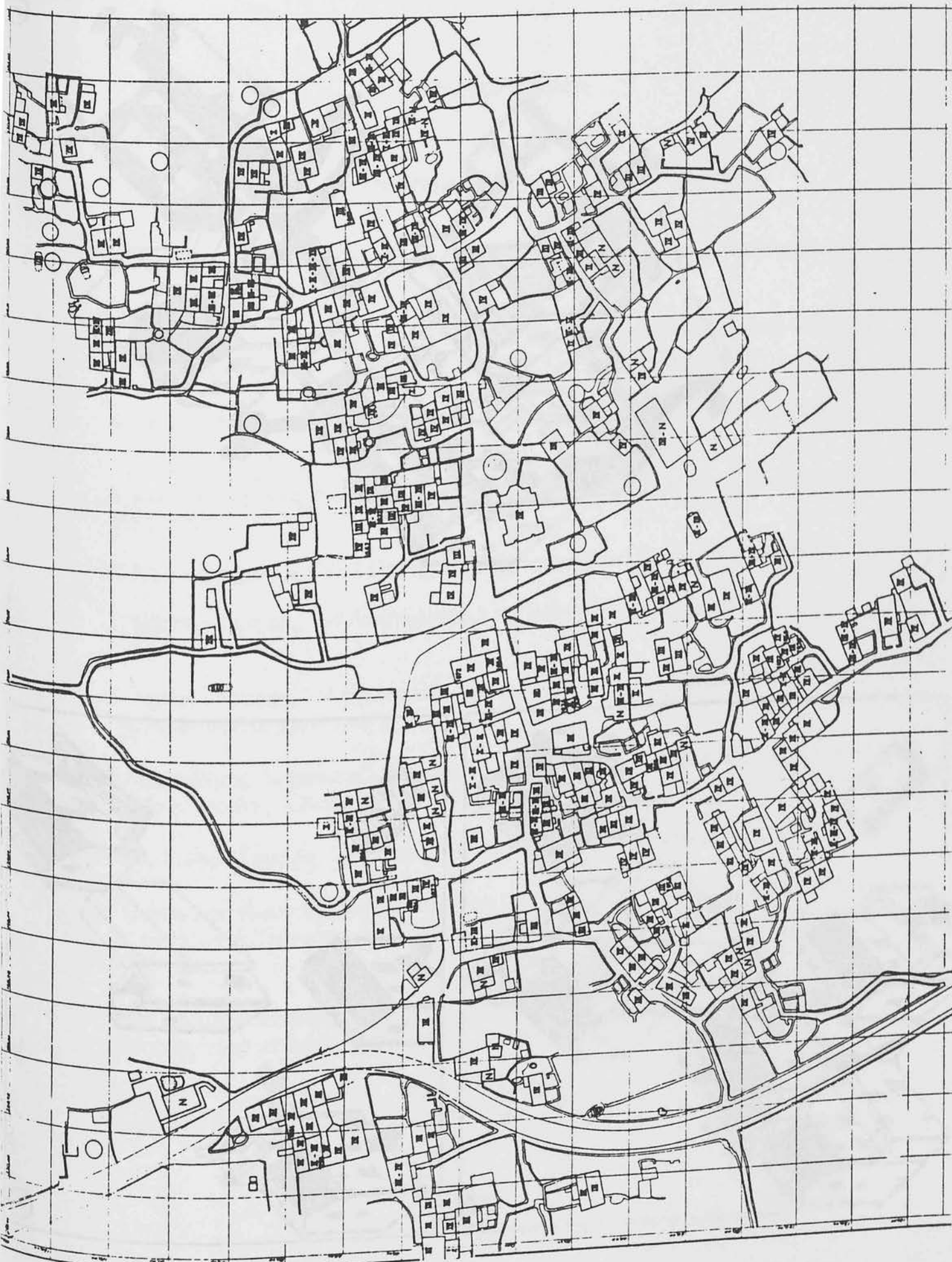
1 2

3 2

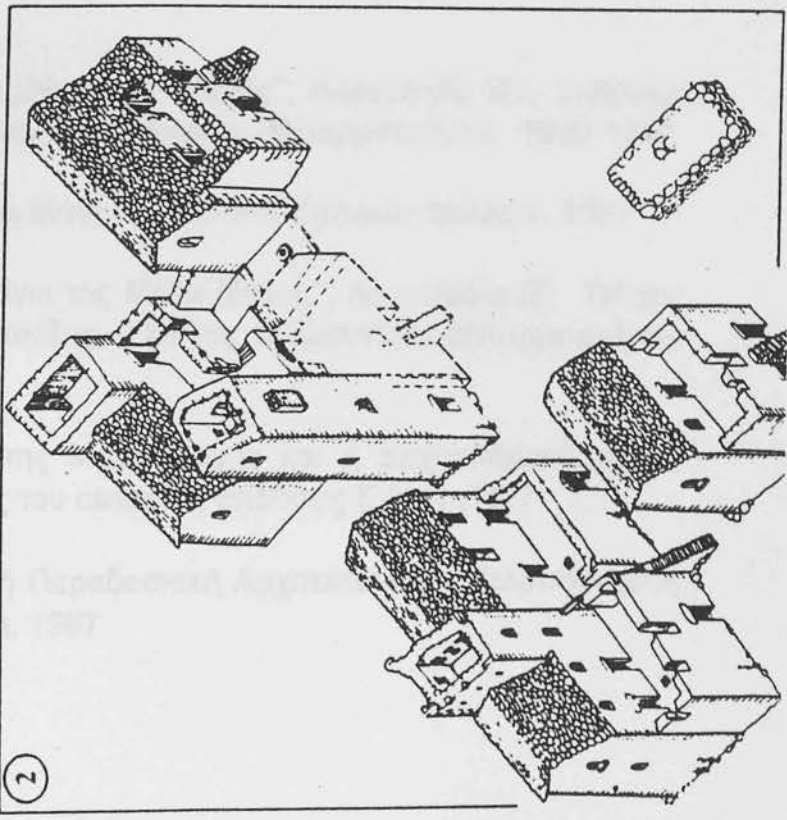
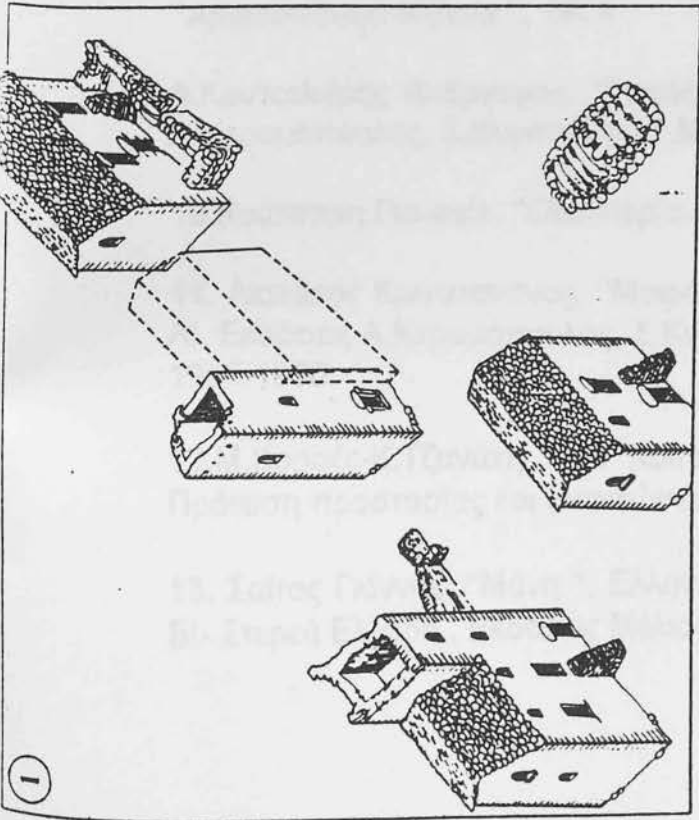
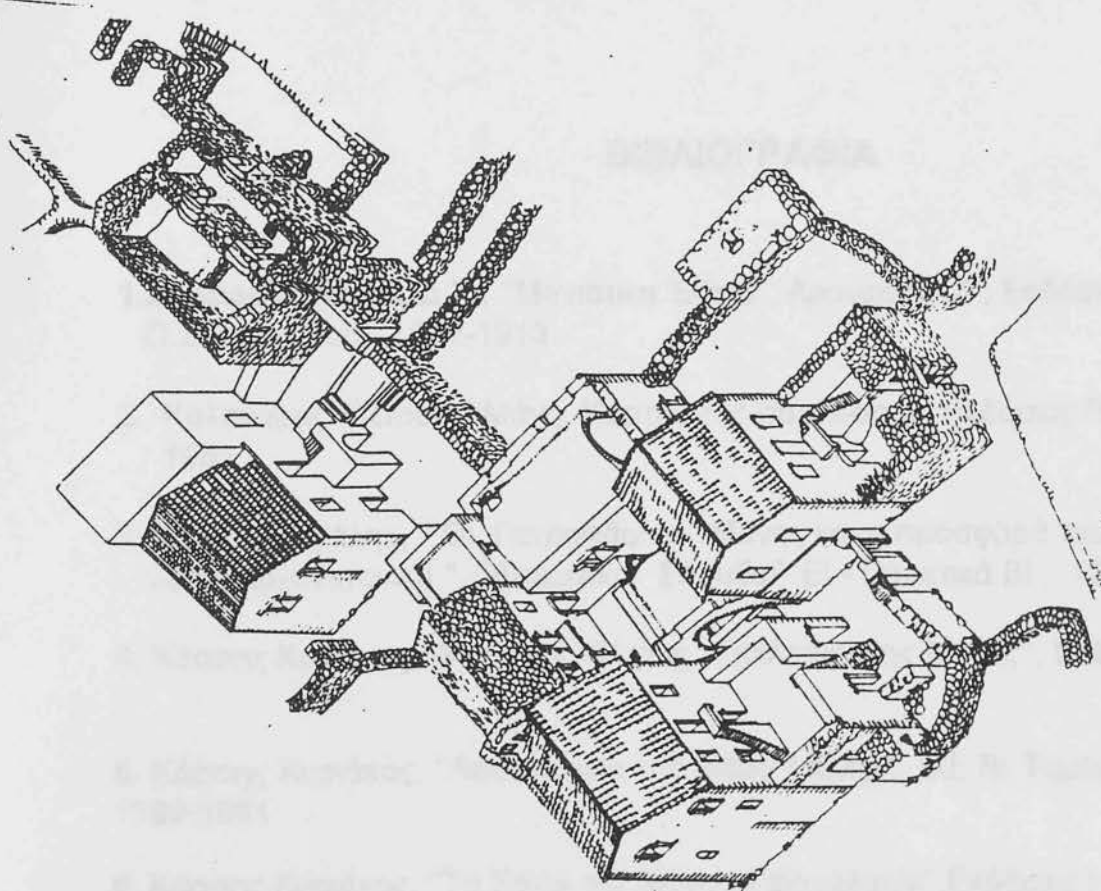

3

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ζαφειρακόπουλος Δ.Κ., "Μανιάτικα Έθιμα", Λαογραφία Δ', Εκδόσεις Π.Σακελλαρίου, 1912-1913
2. Καλονάρος Πέτρος, "Μάνη, Κάστρο της παράδοσης, Εκδόσεις Πατσιλινάκος Π, 1981
3. Κάσσης Μιχάλης, "Οι Πετροφάοι της Μάνης και η προσφορά τους στη Μανιάτικη λαϊκή αρχιτεκτονική", "Λακωνικά Σπουδαί' Έ! - Πρακτικά Β! , 1980
4. Κάσσης Κυριάκος, "Άνθη της Πέτρας , Εκκλησίες της Μάνης", Εκδόσεις (χ.ε.)
5. Κάσσης Κυριάκος, "Λαογραφία της Μέσα Μάνης", :Α!, Β! Τόμος, Εκδόσεις (χ.ε.) 1980-1981
6. Κάσσης Κυριάκος, "Τα Σόγια της Μάνης, Γενεαλογία", Εκδόσεις (χ.ε.), 1978
7. Κάσσης Κυριάκος, " Η Λαϊκή γλυπτική της Μάνης" Εκδόσεις (χ.ε.) , 1983
8. Καλλιγά Χάρρης, " Η Εξέλιξη των οικισμών στη Μάνη ", "Οικισμοί στην Ελλάδα", "Αρχιτεκτονικά θέματα ", 1979
9. Κουτσιλιέρης Ανάργυρος, "Γαμήλια Έθιμα της Μάνης", Λαογραφία ΙΘ!, Εκδόσεις Α.Κεραμόπουλος, Σ.Κυριακίδης, Γ.Μέγας, Μ.Ιωαννίδου-Μπαρμπαρίγου, 1960-1961
10. Κούτσαρη Γεωργία, "Οδοιπορία στη Μάνη" , Εκδόσεις Κριτικών Φύλλων, 1981
11. Λιακάκος Κωνσταντίνος, "Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης", Λαογραφία ΙΖ! Τεύχος Α!, Εκδόσεις Α.Κεραμόπουλος, Σ.Κυριακίδης, Γ.Μέγας, Μ.Ιωαννίδου-Μπαρμπαρίγου, 1957-1958
12. Μ.Κορρές-Κ.Τζανάκη, " Η Κοίτα της Μέσα Μάνης και η αρχιτεκτονική της" , Πρόταση προστασίας και ανανεώσεως του οικισμού, Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 1977
13. Σαΐτας Γιάννης, "Μάνη ", Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική , Πελοπόννησος Β!- Στερεά Ελλάδα , Εκδόσεις Μέλισσα, 1987